

**Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií**

Katedra genderových studií

**Vztah matky a dcery ve dvou generacích socialistického Československa.
Transmise a transformace.**

Diplomová práce

Autorka práce: MgA. Alena Ortenová

Vedoucí práce: PhDr. Hana Havelková, Ph.D.

Praha 2010

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci, *Vztah matky a dcery ve dvou generacích socialistického Československa. Transmise a transformace*, zpracovala samostatně a výhradně s použitím uvedených pramenů a literatury.

Tuto práci nepředkládám k obhajobě na jiné škole. Souhlasím s tím, aby uvedená práce byla v případě zájmu pro studijní účely zpřístupněna dalším osobám nebo institucím.

MgA. Alena Ortenová

V Praze 19. 2. 2010

Poděkování

Především upřímně děkuji PhDr. Haně Havelkové, Ph.D., vedoucí mé diplomové práce, za velmi trpělivé vedení, inspiraci a motivaci k psaní mé práce, za nesmírně inspirativní debaty, komentáře a postřehy k analýze a k mým interpretacím a za významnou pomoc ve finále mé práce. Bez této pomoci, bez jejího výjimečného zájmu o „mé“ téma a jejích odborných znalosti tématu a bez jejího zaujetí bych často ztrácela víru v sebe a v to, že práci zdárně dokončím.

Děkuji mým přítelkyním, matkám dcer, které byly tak laskavé a poskytly mi nejen rozhovor, ale povzbuzovaly mě ve studiu a věřily mi.

Děkuji také všem vyučujícím katedry genderových studií Fakulty humanitních studií, Doc. Blance Knotkové-Čapkové, Ph.D., Dagmar Lorenz-Meyer, Ph.D., Ing. Petru Pavlíkovi Ph.D., Věře Sokolové, Ph.D., i všem externím vyučujícím, kteří se nám, studentkám prvního ročníku nově otevřeného magisterského studia, věnovali a naučili nás „myslet“, „číst“ i chápat svět s novou perspektivou.

Děkuji také prof. Robertu Browningovi z Montclair State University, College of the Arts, za veškerou anglo-americkou literaturu, knihy, které mi zakoupil a daroval a jež nyní tvoří část mé feministické knihovny.

Děkuji mým přítelkyním, Mgr. Kláře Cozlové a Bc. Haně Tenglerové, za debaty, které se mnou vedly o feminizmu, o matkách a dcerách; které věřily, že práci dokončím a neopustily mne ani v době po těžkém úrazu, pomáhaly mi, pečovaly o mne a stály při mně.

A nakonec děkuji mé dceři Alžbětě a synovi Jankovi, kteří mě podporovali, povzbuzovali a kterým jsem slíbila studium dokončit.

Motto

„Neporozumíme ale dobře dcerám, nevíme-li, jakým matkám se nechtěly podobat.“ (Možný, 1999: 152)

„.... myslím, že ta máma musí trošičku v životě vychovávat ty holky k tomu, aby... si uměly s tímhle poradit, aby uměly zůstat samy sebou, aby uměly taky žít svůj život, přestože ta společnost je tlačí do toho, aby to nedělaly.“ (Sylva, rozhovor 1).

OBSAH

ABSTRAKT	7
ABSTRACT	8
1 ÚVOD	9
2 ČÁST TEORETICKÁ	12
2.1 SPOLEČENSKÝ KONTEXT	12
2.1.1 Socialistický model rodiny v Československu v 50. – 80. letech 20. století.....	13
2.1.2 Mýtus socialisticky emancipované matky	15
2.1.3 Reflexe současného společenského kontextu	18
2.2 VZTAH MATKA-DCERA	20
2.2.1 Reflexe mateřství a vztahu matka-dcera ve feministických pracích	20
2.2.2 Stav výzkumu vztahu matka/dcera v české společnosti z hlediska genderu a reflexe feministických teorií	22
2.2.3 Vztah matka/dcera jako privilegovaný kanál genderové interpelace	25
2.2.4 Vztah matka/dcera jako zdroj sebeúcty a problém separace.....	26
2.2.5 Koncept good enough mother a perfect mother	30
2.3 GENDEROVÝ ŘÁD	33
3 ČÁST EMPIRICKÁ	40
3.1 METODOLOGIE	40
3.1.1 Feministické paradigma. Existuje feministická metoda?.....	40
3.1.2 Vlastní lokace a pozicionalita.....	41
3.1.3 Metoda polostrukturovaných rozhovorů a využití ve feministickém výzkumu	44
3.2 ZÍSKANÁ DATA	45
3.2.1 Výzkumný vzorek - výběr respondentek	46
3.2.2 Příprava rozhovorů – pilotní rozhovor.....	47
3.2.3 Průběh rozhovorů a transkript	48
3.2.4 Metoda analýzy dat.....	50
3.3 ANALÝZA A INTERPRETACE ROZHovorŮ	52
3.3.1 Medailony respondentek.....	53
Medailon Sylvy (R 1).....	53
Medailon Zity (R 2)	54
Medailon Kláry (R 3).....	55
Medailon Marty (R 4)	56
Medailon Jany (R 5).....	56
3.3.2 Témata a kategorie	58
Téma 1: MATKY RESPONDENTEK	58
Téma 2: VZTAH S DCEROU, BYTÍ MATKOU DCERY	72
Téma 3: ALCHEMIE GENERAČNÍ TRANSMISE – ANI KRITIKA, ANI REVOLTA	78
3.3.3 Shrnutí	82

4	ZÁVĚR	85
	LITERATURA	87
	PŘÍLOHY	95

ABSTRAKT

Práce je zaměřena na ženy/matky a způsob, jakým reflektují a interpretují svou zkušenost s výchovou dcery. Výzkum je založen na analýze pěti rozhovorů s pražskými matkami dcer narozených v 50. letech 20. století socialistickém Československu. Autorka se zaměřuje na retrospektivní vnímání výchovy dcery těmito matkami, na ne/předávání a ne/samozřejmost kulturních a genderových vzorců ve výchově dcery (mothering). Práce tady sleduje určitou generační kohortu matek, které vedly své dcery k dospělosti v 80. a 90. letech. Cílem práce je zachytit určité časové období a generační posun, které byly v sociologických výzkumech o vztahu matky a dcery opomíjeny, na rozdíl od výzkumů v USA od 70. let 20. století. Autorka vychází z předpokladu, že (soukromé) jednání matek/respondentek - a jejich vlastní výchova jejich matkami - bylo ovlivněno místem a dobou, v níž žily. Analýza se zaměřuje mj. na strategie žen/matek ve vyjednávání své identity/identit a na ne/konflikt lidství/ženství. Teoreticky je práce zakotvena v sociologickém a historiografickém kontextu. Použitou metodologií jsou feministické kritické teorie (feministické konstruktivistické paradigma) a metoda kvalitativního výzkumu formou polostrukturovaných rozhovorů. Analýza je inspirována zakotvenou teorií a diskurzivní analýzou.

Klíčová slova: kvalitativní feministický výzkum, matky dcer, genderová identita, socializace, státní socialismus, generační transmise.

ABSTRACT

The work is focused on women/mothers and on the way they reflected on and interpreted their experiences in the upbringing of a daughter. The research is based on the analysis of interviews with five mothers of daughters living in Prague, Czech Republic. The authoress focuses on the retrospective perception of the mother on the upbringing of her daughter and on the transfer/non-transfer of cultural and gender stereotypes in mothering. The work follows a chosen generational cohort of women born in the 1950s and raised under Socialism in the former Czechoslovakia who brought up their daughters in the 1980s and 1990s. The aim of this work is to capture the time period and generational transmission that was marginalized in the sociological research of the mother/daughter relationship in Czechoslovakia, in the years 1970 – 90, contrary to that of the research in USA. The authoress presumes that the interpersonal behavior of the respondents (mothers of daughters) was affected by the place and time in which they lived, the way they were brought up by their mothers and, in turn, influenced their attitude towards the upbringing of their own daughters.

Analysis focuses on the strategy of mothers in negotiating their identity and on the conflict of humanity/femininity and motherhood. The work is theoretically rooted in the context of sociology and historiography. Feministic critical theories and methods of qualitative research in the form of semi-structured interviews are used in the methodology of the work. Analysis is inspired by the grounded theory and discursive analysis.

Key words: mothers and daughters, gender identity, socialization, gender stereotypes, separation, identification, qualitative feministic research, socialism.

1 ÚVOD

Vztah matka-dcera zaujímá pozornost feministických autorek na západ od nás po desetiletí a je nepřehlédnutelným tématem. Existuje totiž jistá specifická a výjimečnost připisovaná vztahu matka-dcera, jež spočívá v několika důvodech. Lawler tuto výjimečnost vidí ve dvou: za prvé, *vztah matky a dcery* je zpravidla nahlížen jako vztah osob, které mají *blíže sociální, psychickou nebo emocionální identifikaci* než matka a syn, a za druhé, na rozdíl od matky a syna, „matka“ a „dcera“ mohou být jedna osoba: všechny matky jsou také dcery svých matek. Dokonce i když matka chybí, její absence je v životě dcery nahlížena jako signifikantní.“ (Lawler, 2000: 3).

Z hlediska československého kulturně-společenského a historického kontextu zde existují (i v českých výzkumech po roce 1990 až na několik výjimek) dvě opomenuté generace matek. Tyto ženy zdědily určité společensko-kulturní vzorce chování a tyto vzorce (ne)přijímají, (ne)mění svůj vztah s dcerou a (ne)mění tak sociální realitu a (ne)představují často generační posun ve vnímání tohoto vztahu. Jinak řečeno, troufám si tvrdit, zdá se, že tu v analytické, poznávací rovině chyběl zájem o dvě generace žen, o jejich vztah k matce, o utváření jejich identity v kontextu psychologickém, společenském i historickém. Považuji absenci kvalitativního výzkumu vztahu matka-dcera v české odborné feministické literatuře za mezeru, a proto jsem se rozhodla přispět k pohledu na matky dcer a iniciovat tak další možné (i další vlastní) výzkumy.

Téma mé diplomové práce *Vztah matky a dcery dvou generací* jsem si zvolila především se zřetelem na význam vztahu matka/dcera pro získání „ženské“ identity¹ jako zdroje sebeúcty a sebevědomí (viz Van Mens-Verhulst, 1993; Goldberg, 1995²; McMahan, 1995; Pascoe, 1998; P. Caplan, 2000; Giorgio, 2002)³ a také proto, že je jedinečným (a privilegovaným) „kanálem genderových interpelací“⁴ (Matonoha, 2009)⁵. Matka má největší vliv na dceru v osvojování si

---

¹ Identitu zde chápu jako „identitu ega“, resp. subjektivní identitu, rozdílnou od sociální či osobní identity (Gofman, 1999).

² Americká expertka sociální práce prof. Joan Goldberg ve svém sociologickém výzkumu (*The Role of Mutuality in Mother-Daughter Relationship*, 1995) shromáždila teoretické práce týkající se vztahové teorie předložené na čtyřech institucích v USA, které potvrzují význam vztahu matka-dcera jako modelu pro budoucí vztahy stejně jako pro utváření osobní identity (výzkumy Surrey, 1987, Jordan, 1991, odkaz in Goldberg).

³ V tomto smyslu moje práce navazuje i na bakalářskou práci Anny Arellanesové (2002).

⁴ Viz podrobněji kap. 2. 2.

genderových vzorců (Sayers, 1999 s odkazem na Melanii Klein). Problém s přijetím *bytí matkou dcery a její výchovy* vidím v možné složitosti ne/akceptování předání femininní role dceři (a tedy ne/re-produkování genderového řádu), v požadavcích dané společnosti *a zároveň* v komplikovanosti naplnění svobody jedince, jak jej chápe humanistická (mužská) filosofie.

Tato problematika v sobě zjevně skrývá *genderový a sociální konflikt* a z tohoto zřetele k ní přistupuji. Teoreticky je tedy práce zakotvena v sociologickém a společensko-historickém kontextu s odkazem na koncepty z psychoanalýzy. Zároveň přistupuji k výzkumu z pozice feministické kritiky a feministického konstruktivistického paradigmatu: sociálně konstruktivistické pojetí vychází z předpokladu, že genderová identita i genderové role se utvářejí pod vlivem prostředí, a to zejména v průběhu socializace a výchovy jedince v rodině (Curran, Renzetti, 2003).

Moje práce je založena na kvalitativním výzkumu a analýze rozhovorů s pěti ženami, matkami dcer⁶. Pokouší se nahlédnout na problémy a konflikty, jež zažívají a zažívaly *respondentky/matky dcer* v jejich úsilí naplnit výchovnou roli vůči dceři.

S tím dle mého názoru souvisí i *problematičnost genderové identity a konflikt jejího vyjednávání* pro samotnou matku: jedná se o problematiku obtížného „vyrovnávání se“ s přijetím „ženské identity“ spojené s mateřstvím tak, jak ji dosud vnímá společnost.

Výchozí otázkou mého výzkumu se stala otázka, jak konkrétní matky reflektují, interpretují a definují svou „roli matky dcery“. Jakým způsobem se matky podílejí na konstruování genderové identity svých dcer, na reprodukci genderových stereotypů? S tím souvisí také doplňující otázka: jak *mé respondentky* vyjednávaly samy se sebou, aby mohly žít v mateřství své já beze ztráty své vlastní identity?

Role matky je utvářena společenskými a institucionálními tlaky, z dcer vyrůstají nové matky⁷. Zajímalo mne nejen, jak *mé respondentky* prožívají a interpretují svou roli matky dcery,

---

⁵ Několik odkazů označených v závorce „(Matonoha, 2009)“ v této práci znamenají odkaz na konzultaci a písemné poznámky Jana matonoha k mému ještě neucelenému textu v červnu 2009, proto odkaz neobsahuje číslo stránky.

⁶ V každém případě jsem si vědoma, že se ve své práci pohybuji v rámci konceptu heterosexuality, resp. heteronormativních vztahů (viz. Katz, 1995). Zde jen podotýkám, že otázka, zda má sexuální identita výlučně biologickou podstatu je zavádějící v tom smyslu, že sama „biologie“ je výsledkem kultury. Neboli, např. slovy Mirka Vodrážky, „řeč biologie a genderu v jistém smyslu hovoří homologickým jazykem, přesněji obě ovládá podobná strategie mechanismu veřejné moci založené na dualistickém vidění. Toto vidění však lpí na teorii dvou pohlaví, která je ideologickou konstrukcí“ (Vodrážka, 2001: 5).

ale také, jak mé respondentky vnímají roli své matky v jejich výchově a jak o své matce hovoří. Jako zásadní se pak ukázala otázka *generační transmise*: definice vlastní mateřské úlohy totiž významně souvisí s vnímáním a hodnocením naplňování mateřské role matkami respondentek. Lze říci, že v českém kontextu jde o dosti dynamickou generační transmisi, obsahující v obou generacích *předefinování mateřské role i konceptu femininity*.

Cílem práce je zachytit určité časové období, generační kohortu žen/matek dcer. Mým předpokladem a tezí je, že jejich soukromé jednání bylo ovlivněno místem a dobou, v níž žily, a vztahoval se na ně diskurz společenský, sociální, psychologický, medicínský, politický, filosofický a etický, jež se vzájemně prolínají.

Přestože se nebudu ve své práci (s ohledem na rozsah) zabývat tím, jak vnímá matka svou roli vůči synovi⁸, nebo otec svůj výchovný úkol vůči dceři, věřím, že tento „úhel pohledu“ na zkušenost matek dcer a získané výroky a jejich analýza mohou povzbudit další výzkumy v souvislosti s otázkami o současných vztazích v rodině, o roli a postavení ženy v ní jako matky, i o perspektivě alternativního rodičovství.

---

⁷ I zde si uvědomuji, jak je mateřství legitimizací tradiční femininní identity. Jsou ženy, které děti nemají, ale i jich se diskurz mateřství týká a jsou určitým způsobem „sankcionovány“. Jsou často „neženské“, jejich rozhodnutí je „nepřirozené“, mohou se cítit diskriminovány apod.

⁸ Bude odůvodněno dále v teoretické části odlišným řešením oidipovského komplexu v pojetí klasické freudiánské psychoanalýzy.

2 ČÁST TEORETICKÁ

V následujících kapitolách představím teoretická východiska mé práce. Předkládaný text je uspořádán po obsahové stránce tradičně. Je rozdělen na dvě části, teoretickou a empirickou.

V teoretické části nastíním společenský a historický kontext 50. až 80. let v Československu, neboť jak jsem uvedla, považuji kontext doby, ve které žily matky mých respondentek a genderové uspořádání společnosti, ve které vychovávaly ony své dcery – mé respondentky – za vlivný faktor utváření vztahu mých respondentek k jejich dcerám. Vymezuji velmi stručně základní pojmy a kategorie, pomocí nichž mohu pak analyzovat vztah matka/dcera: gender, genderový řád, genderová identita, socializace a další pojmy, jež umožňují genderovou analýzu získaných dat výzkumu. Koncepty psychoanalýzy tvoří součást teoretické části (kap. 2), neboť to byla psychoanalýza, která poskytla zásadní vhled do problému diference mužského a ženského vývoje (Flax, 1985), který nelze eliminovat při pohledu na vztah matky k dceři.

Svou práci zařazuji teoretickou částí do kontextu prací teoretiček a teoretiků a badatelů a badatelek (především feministických), aniž si činím přitom ambici v úplnosti shrnout vše, co bylo o vztahu matka/dcera napsáno. Jde mi spíše o to, přihlásit se k určitým inspiračním zdrojům, mezi nimiž vyzdvihuji teorie a koncepty těch, jejichž práce mne ovlivnily v mém výzkumu.

Ve Shrnutí analytické části a v *Závěru* práce zhodnotím některé obecné problémy, které byly řešeny a souvisely s vnímáním a konstruováním „bytí matkou dcery“, s umožněním separace dceři, se sebeúctou a sebevědomím matky i dcery, s ambivalentními poselstvími dceři, a s „alchymií generační transmise“.

2.1 SPOLEČENSKÝ KONTEXT

Jako zcela zásadní je třeba vidět i společensko-historický kontext 50. – 80. let, doby, kdy byly respondentky vychovávány svými matkami a později samy vychovávaly své dcery. Je samozřejmě nezbytné diferencovat a nelze hovořit obecně o tom, jaké byly „matky za socialismu“. Analýza povahy genderového řádu v tomto období však přináší pohled na společnost, v níž respondentky a jejich matky (ne)reprodukovaly svůj postoj k mateřství, k ženství, k uspořádání rodinných vztahů, k dělbě práce v rodině apod.

2.1.1 Socialistický model rodiny v Československu v 50. – 80. letech 20. století

Sociologické práce, jež analyzují období státního socialismu a postavení žen a mužů v něm, existují od 90. let 20. stol. (Havelková, 1997; Večerník, 1997; Možný, 1999; Šiklová, 2006; Šmausová, 2006; Wagnerová, 2006; Vodochodský, 2007) a poskytují *různé interpretace* genderového uspořádání socialistické společnosti i jeho důvodů (Vodochodský, 2007).

Československá společnost poválečných 50. let 20. stol. budovala socialismus a ženy v ní měly jiné postavení než ve společnostech západní Evropy a USA⁹, které zastávaly konzervativní stanovisko: vdané, byť vzdělané ženy¹⁰, zvláště pak matky, neměly pracovat. Naopak socialistická revoluce měla v programu i emancipaci žen. Československé ženy 50. let se vzdělávaly, pracovaly v „mužských“ profesích a získaly emancipaci, o které v té době ženy na západě a v USA snad jen snily¹¹. Emancipace žen za socialismu se stala předmětem mnoha sociologických prací 2. poloviny 90. let (viz opakovaně Havelková, Šiklová, Wagnerová, Vodochodský). Genderová analýza rodiny za socialismu v těchto pracích pak přináší poněkud širší pohled na život ženy/matky v rodině.

Socioložka Alena Wagnerová si všímá rozporu mezi totalitní mocí a žitým světem lidí za socialismu. Ženy se realizovaly v práci a také v rodině, jež jim poskytovala únik od často neradostné totalitní reality (např. za normalizace). Vstupem na pracovní trh však nebyly ženy-matky zbaveny zodpovědnosti za chod rodiny a péči o děti. Wagnerová k tomu podotýká: „Vztyčit hlavu muži, který přichází z práce unaven, bylo úkolem manželky jak let padesátých, tak sedmdesátých a osmdesátých“ (Wagnerová, 2007). Faktem je, že se rodina stala možná „poslední baštou svobody“ a přebírala mnohé funkce veřejné sféry (Vodochodský, 2008: 20).

---

⁹ Např. nový zákon o rodině (1949) obě pohlaví ve všech oblastech rodinného i pracovního práva důsledně zrovnoprávnil (viz. *Zákon o právu rodinném č. 265/1949 Sb.*)

¹⁰ Šlo především o bílé ženy ze střední vrstvy.

¹¹ Situace před válkou i po 2. sv. v. byla USA dost odlišná. Ženy v USA pracovaly před válkou téměř ve všech oborech jako muži a zažívaly velkou emancipaci. Po návratu mužů z války musely v podstatě uvolnit místa mužům (výstižně to dokumentuje např. americký film *A League of Their Own* režisérky Penny Marshall z r. 1992). Po dívkách střední vrstvy se požadovalo, aby měly univerzitní vzdělání (mj. aby se dobře vdaly), po svatbě je však měly užívat pro seznámení se snovými technologiemi (v kuchyni a v domě, tedy v soukromé sféře), s péčí o dítě a jeho potřebami, s péčí o manžela a chápáním jeho pracovního vytížení apod. (na tuto problematiku poukazuje mj. film *Mona Lisa Smile* režiséra Mika Newella z r. 2003 aj.).

Výchova v rodině se tak stala velmi důležitou, *morální a občanské vzdělávání* záviselo pouze na učení se v rámci rodiny. Nedůležitost jednotlivce ve veřejné sféře dodávala rodině psychologickou důležitost, „protože to nyní bylo jediné místo, kde se mohla formovat lidská důstojnost“. (Vodochodský, Ibid.)

Mnoho žen v 70. a 80. letech využívalo mateřskou dovolenou jako únik do privátní sféry před nudným zaměstnáním nebo před vstupem do Komunistické strany Československa – tedy prostřednictvím společensky očekávaného mateřství (Vodochodský, 2007, cit. Havelkovou, 1992). Systém výchovy dětí podpořil vstup žen na pracovní trh. Socialistický politický systém usiloval z ideologických důvodů především o „masovou“, kolektivní výchovu (v jeslích, školkách, družinách) a byl „inherentně nepřátelský“ k rodině (Možný, 1999: 154). Možnost vstupu na trh práce „přinesla vztahovou nezávislost na partnerovi jako předpoklad rovnocenného partnerství. Ženy nasazovaly své schopnosti a možnosti a nabyly tím určitého rovnoprávného habitu“ (Šmausová, 2006: 1).

V 60. letech si socialistický stát uvědomil ekonomickou problematičnost mobilizace ženské pracovní síly. Hledal se kompromis, neboť rodina už nemohla existovat bez dvou platů (Možný, 1999). Kompromis se našel v prodloužení mateřské dovolené (ta byla v 50. letech pouze 3 měsíce), a „psychologové a pedagogové začali znovu objevovat, že malé dítě potřebuje matku“ a „původně zatracovaný Bowlby¹² byl omilostněn“ a jeho teorie byla využita k tomu, aby si ženy matky uvědomily, že jejich primární rolí je péče o dítě a plnění jeho potřeb (Možný, 1999: 155). Ženské časopisy tehdejší doby (Vlasta, Květy) připomněly ženám matkám, že podstatou jejich ženské role je péče o děti (Frýdlová, 2006).

A jak si všimá filosofka Šmausová, velkorysá ochrana matek státem – placená mateřská dovolená¹³ – měla příchut' ideologické manipulace. Oficiální politika potvrdila model tradiční rodiny a za socialismu v podstatě panoval patriarchální přístup k ženské otázce (Šmausová, 2006). Je znovu nutné zdůraznit, že v rámci jednotlivých období socialismu je třeba diferencovat „postavení ženy za socialismu“ z pohledu dvou základních mýtů: že „vše

---

¹² Anglický psychiatr a psychoanalytik (1907-1990), s nímž je svázána „teorie vazby“ nebo „přimknutí“ (attachment theory).

¹³ V době, kdy měly respondentky své dcery, tedy v 80. letech, byla mateřská dovolená šest měsíců, resp. dva roky. Dva roky byla doba, po kterou, se zaměstnaná žena mohla vrátit na pracovní pozici, ve které nastoupila mateřskou dovolenou. Pokud se jí ale *druhé dítě* narodilo do 3 let věku prvního, mohla si mateřskou dovolenou prodloužit o další 2 roky, resp. do 3 let dítěte měla zákonně nárok na místo u zaměstnavatele, ale po dalších 2 letech již nemusela získat stejnou pracovní pozici.

bylo báječné“ (na jedné straně) anebo že „vše bylo strašné“ (na straně druhé), a to v rámci přístupu ke vzdělání, na pracovní trh, k výchově dětí i sociálního statutu (Šiklová, 2007)¹⁴. Vznikl ovšem jistý „mýtus socialisticky emancipované matky“, který měl možná nedohlédnutelný dopad na další generaci žen.

2.1.2 Mýtus socialisticky emancipované matky

Wagnerová¹⁵ tvrdí, že na rozdíl od žen v zemích na západ od Československa „zažívaly české ženy své mateřství – přes značné zatížení s ním spojené – jako něco smysluplného, svého druhu jako ochranu před často frustrující realitou reglementovaného světa práce, jíž byli muži na rozdíl od nich plně vystaveni“ (Wagnerová, 1994: 22)¹⁶. Mateřství, byť s některými negativními sociálními důsledky, bylo pro ženu jakýmsi privilegiem. Emancipované zaměstnané matky byly často hrdé na zvládání dvojí (trojí)¹⁷ zátěže - zaměstnání, práce v domácnosti a péče o děti. Socialistických systémů po sobě sice zanechal vysoký standard formální emancipace žen, nicméně s tím byla spojena i pracovní přetíženost žen pracujících „na dvě směny“¹⁸ – v rodině a v zaměstnání (Hotschild 1989; Bernard, 1995; Wagnerová, 2007). Šiklová naopak mluví o tom, že „(s)ocialistická ‘pseudo-emancipace’ ztratila jakékoli původně pozitivní vlastnosti a vedla k novému ‘ženskému údělu’“ (Šiklová 1993: 75). Podle socioložky Haškové *socialistický gender kontrakt* jako „soubor implicitních a explicitních pravidel, která ženám a mužům připisují různou práci a hodnotu, odlišné zodpovědnosti a povinnosti“, nedával (mužům ani ženám) mnoho šancí na vybočení (Hašková, 2000: 1). Ženy vykonávaly nadále tradiční „ženské“ práce (domácí práce, zajišťovaly nákupy potravin pro rodinu apod., péči o děti), ale cítily se většinou rovnocenné.

---

¹⁵ V roce 1969 odešla Wagnerová do západního Německa.

¹⁶ Určitá idealizace rodiny v období státního socialismu je však (nejen) pro Wagnerovou typická.

¹⁷ Současné socioložky a sociologové již často používají termín „trojí zátěž“ – péče o rodinu, o domácnost a zaměstnání (Hraba, McCutcheon, Večerník, 1997; Hašková, 2000; Jonášová, 2006 ad.), na rozdíl od původního termínu „dvojí zátěž“ – rodina a zaměstnání (Hochschild, 1990). Mj. také rétorika Evropské unie již používá tento termín. Komisař pro zaměstnanost, sociální věci a rovné příležitosti Vladimír Špidla ve svém projevu (2006) považuje za trojí zátěž žen „mít děti, budovat kariéru a starat se o stárnoucí rodiče“.

¹⁸ V USA se později zabývala tímto problémem Hochschild (1990) a Crompton (1999).

Bylo by příliš zjednodušené konstatovat, že tehdejší socialistická společnost byla patriarchální, neboť právě tato otázka - zda lze genderové uspořádání socialistické společnosti označit jako patriarchát - byla předmětem debat, v nichž se některé socioložky (Havelková, Wagnerová, Šiklová) snažily najít vysvětlení pro slabou odezvu feministických myšlenek po roce 1989 u nás (Vodochodský, 2008). Emancipace žen za socialismu, jako jedna z kategorií postavení žen za socialismu, je interpretována odlišnými autory různě (viz Možný, 1990; Wagnerová, 2006), většinou jako pozitivní aspekt, ale je interpretována také ve své dvojsečnosti. Na jedné straně ženy dosáhly formální rovnosti (pracovní mobilizace a rovná šance na zaměstnání v 50. letech) a systém se snažil o osvobození matek od tíže mateřství (denní jesle s péčí od 3 měsíců dítěte, týdenní jesle a školky), na druhé straně byly ženy přetíženy „dvojím břemenem“ a mnoho žen bylo vnitřně nespokojených. Ženy často „dobrovolně“ akceptovaly toto postavení a genderové rozdíly hrály v mocenském uspořádání společnosti v podstatě druhotnou roli (Vodochodský, 2007). Havelková toto akceptování vysvětluje jako „quasi volbu“, neboť nešlo o volbu v demokratické občanské společnosti, ale ženy byly nuceny se adaptovat na deformovanou situaci v soukromé i veřejné sféře (Havelková, 1992: 88-89). Ženy a muži byli spíše solidární (vzhledem ke společnému nepříteli) a projevy diskriminace si ženy buď neuvědomovaly, nebo je přehlížely, s muži spolupracovaly a žily s nimi ve spolenectví (Šiklová, 1997; Vodochodský, 2007)¹⁹. I tato solidarita a spolenectví byly však různého druhu a mají tedy i rozličná sociologická vysvětlení! Havelková (1992) považuje solidaritu za toleranci a dokonce podporu patriarchálních zvyků manželů, kterými jim ženy chtěly vynahradit ponížení v zaměstnání a ve veřejné sféře jako takové (Vodochodský, Ibid.; viz také Šmausová, 2006). A je také otázkou, jak podotýká Vodochodský, zda vnímat genderové problémy a útlak žen v socialistických společnostech jako druhotné (ve srovnání s problémy univerzální občanské nesvobody a útlakem všech ze strany totalitních režimů) i dnes (Vodochodský, 2008). Domnívám se spolu s Vodochodským, že ne.

---

¹⁹ Jak ovšem uvádí Vodochodský, v kontrastu ke zdánlivě idylickým obrazům soukromé sféry coby útočiště před nehostinným světem „tam venku“ často upozorňováno na to, že **alarmující statistiky rozvodovosti v době socialismu** příliš o funkčnosti tohoto spolenectví mezi muži a ženami nevyprávějí (Vodochodský, 2008).

Vodochodský si všímá toho, že změna veřejné a soukromé sféry ve prospěch té druhé, mohla znamenat pro ženy určitou satisfakci. „Ženy se mohly cítit, navzdory svému 'dvojímu břemenu' a zjevné diskriminaci ve veřejné sféře, důležité právě pro to, jak zvládaly svou roli v soukromí, a nevnímat tak svoji společenskou pozici jako podřadnou. Je otázkou, nakolik nárůst důležitosti ženských rolí byl spíše záležitostí vlastního sebehodnocení žen a nakolik znamenal také nárůst společenského ohodnocení ženské role nebo dokonce ženských prací.“ (Vodochodský, 2008: 21, cit. Havelkovou, 1993a: 92). Většina autorek zabývajících se genderovými vztahy za socialismu v Československu se shoduje v tom, že veřejné oceňování ženské práce bylo spíše formální záležitostí a že jinak zůstávala dál vnímaná tradičně jako méněcenná. V praxi pak toto „zvýhodnění“ znamenalo reálnou diskriminaci jinde (Vodochodský, 2008).

„Socialisticky emancipovaná matka“ mohla tedy často dávat svým dcerám (dětem) příklad „superženy“ (Vodochodský, Ibid.), která si nestěžuje, cítí se rovnoprávná, otce podporuje a chválí (nebo přinejmenším ho explicitně neobviňuje, přestože na ní tkví obří podíl starostí o rodinu a domácnost i přinášení druhého platu) a dceři zpravidla nedává najevo, že by mohl existovat nějaký důvod mít s manželem (otcem dcery) spory.²⁰

Kateřina Jonášová, žurnalistka mladší generace, ve svém „odkazu budoucím generacím“ říká: „Moje generace totiž dle mého stojí rozkročená mezi tuto vnitřní emancipací v rámci každodenního rozhodování a emancipací vnější, deklarovanou, historicky danou ve větší míře než generace předchozí.“ (Jonášová, 2006: 5). Představa, že je nutné, běžné, možné dostat všem třem nárokům (práce, děti, domácnost), a to všem stoprocentně, tato past, která byla za komunismu vytvořena a která se stala normou, resp. mýtem, se zdá skutečně destruktivní. „Mýtus socialisticky emancipované matky je tak možná největší bariérou skutečné vnitřní emancipace dcer.“ (Jonášová, 2006: 5).

---

²⁰ Sama jsem byla občas zmatena, když jsem dospívala, měla jsem pocit, že bych měla svou matku bránit anebo na druhou stranu, že by měla ona bránit mne vůči nespravedlnosti rodinného uspořádání.

2.1.3 Reflexe současného společenského kontextu

V české společnosti se po roce 1989 přes rozsáhlé ekonomické i společenské změny dynamika genderových rolí ani v soukromé ani ve veřejné sféře paralelně příliš nemění (Křížková, 2008). To může být stejně jako v západní tak v naší společnosti obecně pocíťováno jako *konflikt soukromého a veřejného prostoru* (viz Hochschild, 1990; Beckovi, 2000). Tento konflikt je ovšem v české společnosti vnímán spíše (někdy zásadně) jako pouze „ženský problém“, případně samotnými ženami jako problém individuální (Čermáková, 2000). Ačkoliv se za poslední dvě desetiletí výrazně změnily „ženské“ pracovní strategie – důraz na ekonomickou aktivitu – rozdělení práce a péče o děti se v českých domácnostech významně nemění (Křížková, 2008). Navíc, anebo právě proto, je způsob prezentace genderu, tedy pohlaví jako sociálního faktoru, v médiích obecně stále neutěšený²¹ a ženy (ani ženy matky) nejsou rovnoprávně prezentovány ani v soukromém ani veřejném prostoru.

V české společnosti totiž existuje zpravidla obecně přijímaný model rodiny jako správný spíše model tradiční. V posledním desetiletí se sice objevují alternativní formy uspořádání rodičovství, stále však je „nejobvyklejší“ model rodičovství reprezentován na jedné straně ženou/matkou, která přeruší pracovní poměr a stará se v době rodičovské dovolené o dítě, a na druhé straně mužem, který se stává hlavním živitelem rodiny (Křížková, 2008; Janoušková, 2008). Žena i žena/matka funguje jako určitý symbol, mj. také jako *symbol „rodinného krbu“*, rodinného zázemí (kromě toho, že je symbolem sexuálním a symbolem krásy). Mají však ženy vliv na pád symbolů? V sociologickém výzkumu z roku 1992 devadesáti procentům českých a slovenských žen nevadil symbol rodinného krbu ani „symbol žena/matka, jejíž činnosti se od symbolu rodinného krbu odvíjejí“ (Čermáková, 1994: 34). Žen, které se ve velmi raném věku dítěte rozhodnou realizovat mimo domov a budovat svou kariéru, je stále relativně málo a jsou to často ženy s vyšším stupněm vzdělání (Janoušková, 2007).

---

²¹ Zastoupení „ženské problematiky“ v našem tisku (ale i ostatních médiích) je problematické a lze se na něj dívat samozřejmě z několika úhlů. Nejde jen o články o ženách, o tzv. ženská témata, ale právě i o to, *jaká* témata jsou za ta ženská považována („tradičně“ kráslení, móda, děti, kuchyně apod.) a jak jsou tematizována. Podle socioložky Čermákové se dnešní mladé ženy „hodnotově orientují na životní a pracovní strategie, které usilují o individuální překonání tradičních stereotypů a vzorců chování“ (Čermáková, 2006: 19). Tato reakce může být ovlivněna jak výchovou (a socializací), tak generačním trendem, či vnímanou změnou diskurzu, „i když na veřejně manifestovanou změnu sociálních vztahů mužů a žen si naše kultura ještě netroufá.“ Jedním z možných řešení v moderní společnosti je změnit konstrukt role manželky-hospodyně, obětující se matky a „pečovatelky o rodinný krb“. (Čermáková, 2006: 20)

Beckovi hovoří v souvislosti se současnou nukleární rodinou o „nové éře“ a tvrdí, že jedním z hlavních rysů je kolize zájmů mezi láskou, rodinou a *osobní svobodou*. „Nukleární rodina, postavená na genderovém statusu, se rozpadá na závazcích emancipace a rovných práv, které už nevyhovují pokulhávání našich soukromých životů. Výsledkem je docela normální chaos lásky.“ (Beck, Beck-Gernsheim, 1995: 2-3). Podobně tematizuje tento problém na české scéně socioložka Maříková: „V souvislosti s modernizačními procesy, které nemohly zcela minout rodinu, se ukazuje, že jejich dopad na rodinu je, resp. může být vnímán a vyhodnocen jako ambivalentní. Rodina se v průběhu vývoje moderní společnosti stala institucí na jedné straně 'křehčí', méně stabilní, na straně druhé demokratičtější...“ (Maříková, 2008: 3).

Paradox rozporuplnosti modernity - na jedné straně větší prostor pro individuum, seberealizaci, demokratizaci ve vztazích i společenském prostoru, a z druhé strany kladení většího nároku na vztahy, kde už nefunguje spokojenost a spolehnutí na tradiční dělbu rolí a práce - vede nutně k obtížnějším vyjednáváním, a tedy i konfliktům; ona míra svobody, seberealizace a konkurence také vede k hledání jistot v rodině, která však o jistoty přichází. Zvyšuje se investice, emocionální vklad, závislost na stabilitě a štěstí rodiny a dítěte, což opět klade větší nároky a činí celý proces křehčím, rizikovějším, náročnějším (Beck, Beck-Gernsheim, 1995).

To vše souvisí dle mého názoru i s předáváním „ženské“ role dcerám (či „tradiční mužské role“ synům), s *ideálními představami matek* a s úspěchem či neúspěchem uplatňování jejich vlivu ve výchově, ale i s *možnostmi narušování, vzepření se sociálnímu tlaku*, jenž je uplatňován prostřednictvím sociálních norem. S měnící se rodinou, s možnostmi její alternativní podoby a s novými generacemi může být vliv obou rodičů pozměněn.

Současné české matky však stále čelí, dle mého názoru, ještě většímu tlaku společnosti a nárokům a je na ně kladena ještě větší zodpovědnost, co se týče výchovy dcer: dát dcerám téměř bezpodmínečnou lásku (nečiní-li tak, jsou „nemateřské“), vychovat dcery vzdělané, sebevědomé, které obstojí v současné, stále maskulinní, společnosti, a zároveň je připravit i na „tradiční“ roli – pečovat o rodinu, o děti, o domácnost, vše zvládnout, neboť tato péče je i nadále kladena větší měrou na ženy. Od matek se očekává, že budou nepřetržitě milovat a ochraňovat své děti, jsou-li však příliš ochraňující a milující, jsou označovány za vměšující se, vnucující se, kontrolující, příliš protektivní (Caplan, 2007). Není divu, že se ženy matky

mohou cítit provinile, nedostatečně, nedocenené (Caplan, 1995; Janoušková, 2007). Zesměšňování a zneuctění matek (ve vtipech, v médiích, ale i v projevech politiků) může způsobovat pocit strachu z nenaplnění očekávání a *pocit bezmocnosti* (Caplan, 1995). V populární literatuře a televizních seriálech jsou matky označovány za „šílené“, „zoufalé“ apod. Na druhé straně je samozřejmě pro ženy *obtížné opustit mocenskou pozici*, jež pro matky znamenala mít kontrolu nad osobními vztahy v rodině, nad chodem domácnosti atd. A tak se může stát, že „[ž]eny sice uplatňují svoje vědění a moc, ale tak, aby se nedotkly mužského sebevědomí“ (Šmausová, 2006: 3). V českém prostředí existují stále bariéry, jež lze chápat jako obavy ze ztráty důležité součásti dosavadní (ženské a mužské) identity. „Připustit si totiž rozchod s tradičním **chápaním** mužských a ženských rolí není lehké, protože znamená i přijmout důsledky takového rozchodu.“ (Šmausová, 2006).

Křehkost a nestabilita ve vztazích odehrávající se v demokratičtějších rámci, i rozchod s tradičním chápaním mužských a ženských rolí se nemohly nedotknout vztahu mezi rodiči a dětmi, vztahu mezi matkou a dcerou. Právě na vztahu matky a dcery – nahlíženého téměř bezpodmínečně jako blízkého vztahu dvou „ženských“ bytostí, je možné „uvidět a spatřit gender“ (Acker, 2003) i sílu fungování genderového řádu a jeho „symbolickou moc“ (Bourdieu, 2000).

2.2 VZTAH MATKA-DCERA

2.2.1 Reflexe mateřství a vztahu matka-dcera ve feministických pracích

Feministické psychologické i sociologické práce na „západ od nás“ se od 70. let 20. století zaměřují na *podoby mateřství a vztahu matky a dcery*: na reflexi vztahu dcery s matkou (např. Friday, 1978; Phillips, 1991), na komunikaci mezi matkou a dcerou v době dospívání (Dodd, 1990; Pipher, 1995) i v dospělosti (Henwood, 1995; Caplan, 1990/2000; Baker, Baker Kline,

1997)²². Jde často o nesmírně subjektivně pojímané práce, kde je tematizována i vlastní zkušenost. Potřeba rekonceptualizovat mateřství - jako *zkušenost a* instituci, i vztah matka dcera se stala pro feministky naléhavou, neboť dosavadní koncepty se zdály stále svazující a nedostačující (viz Rich, 1976; Badinter, 1998; Hirsch, 1989; Flax, 1985 a 1993; Phillips, 1991; McMahon, 1995; Wallbank, 2001 a další). Vztah mezi matkou a dcerou je podle Janneke Van Mens-Verhulst nahlížen jako „archetyp skutečných a symbolických generačních rozdílů mezi ženami“ (Van Mens-Verhulst, 1993: 3). *Ambivalence* mateřství i vztahu matka-dcera byla (a je) zkoumána z hlediska rozmanitosti „mateřského myšlení“ (Kiczková, 1994: 7, cit. Ruddick), v rámci morálky (Davies, Welch, 1986), od 90. let také v rámci diskurzivní analýzy (Lupton, Barclay, 1997; Litosseliti, Sunderland, 2002; Pitt, 2002; Medved, Kirby, 2005 aj.).

Centrální pozornost zaměřená na „příběh dcery“ byla zpočátku (v 80. letech) pro téma vztahu matky a dcery příznačnou. Byla to hlavně, dle mého názoru²³, generace západoevropských a především amerických autorek - dcer generace matek, která bojovala za „ženská“ práva v bouřlivých 60. letech ve feministických hnutích, autorek, jež se vyrovnávaly s rozličnými přístupy k instituci mateřství (Badinter, 1998; Davies, Welch, 1986), psychoanalytickými a psychologickými přístupy (Van Mens-Verhulst, 1993; Pipher, 1994), způsoby konání, myšlení a vnímání, jež jsou tradičně spojovány s „bytím ženou“ (McMahon, 1995) a velmi často v souvislosti s fenoménem „dostatečně dobrá matka“²⁴ (Van Mens-Verhulst, 1993; P. Caplan, 2000)²⁵. Lze říci, že se tyto autorky vyrovnávaly názorově a generačně se svými matkami, učitelkami, mentorkami, s novými problémy souvisejícími s výchovou *jejich* dcer v souvislosti s „kolizí zájmů mezi láskou, rodinou a osobní svobodou“ (Beck, Beck-Gernheim, 1995) a novými fenomény. Teprve v posledním desetiletí se objevují práce, kde je v

---

²² Pozdnější práce neopomíjejí ani tematizování problémů tohoto vztahu v marginalizovaných skupinách, moc diskurzu AIDS, homosexuality, transgenderu, stárnutí apod. Textů i rozsáhlých knih na téma vztahu matky a dcery bylo v angloamerické akademické i neakademické (žurnalistické, populární apod.) literatuře od 60. let 20. století dosud publikováno přinejmenším stovky.

²³ Názoru utvořeného na základě studia mně dostupné literatury, tedy převážně anglo-americké. Autorka si je vědoma svého omezení, že jsou jí přístupny pouze práce v angličtině, neboť nevládne např. německým nebo francouzským jazykem.

²⁴ Viz koncept „dostatečně dobrá matka“ (Winnicott, 1964, cit in Barša, 2000) podrobněji v teoretické části, kap. 2.

²⁵ Autorky budou podrobněji představeny v teoretické části práce.

rozhovorech s ženami dvou generací slyšen hlas nejen dcer, ale i matek stejně intenzivně (Lawler, 2000).

Např. Davies a Welch (1986) zkoumaly dva konfliktní morální imperativy související s mateřstvím: matky jsou osoby nejlépe vybavené vychovávat své děti; zároveň, matka je člověk, a má tedy právo na svůj vlastní život. V této práci – založené na rozhovorech s matkami malých dětí – autorky zjistily, že zkušenost *být člověkem a být matkou* může být nahlížena jako *vzájemně se vylučující*, zvláště je-li přítomen velký idealismus v představách o mateřství. Docházejí k názoru, že ne péče o malé děti (ono *mothering*) nebo mateřství *per se* vede u matek k pocitům ambivalence, ale mateřství pod tlakem určitého souboru podmínek (v izolaci nukleární rodiny) a názorů na ženství a mateřství vede ke konfliktu a ztrátě svého vlastního já.

2.2.2 Stav výzkumu vztahu matka/dcera v české společnosti z hlediska genderu a reflexe feministických teorií

Česká i slovenská odborná poválečná literatura se vztahům v rodině z genderového pohledu do 90. let nevěnovala²⁶ (o feministické nemluvě, neboť ta v té době v podstatě neexistovala). Ne že by bylo mateřství považováno za nějaké okrajové téma, ale teoretická reflexe tohoto sociálního a kulturního fenoménu se v širším měřítku v českém prostředí dosud nevyskytovala. Většina vědních disciplín s ním pracovala s určitou dávkou samozřejmosti, bez větší potřeby samotný jev jasněji definovat (Nečasová, 2008)²⁷.

Psychologické práce 60. a 70. let se začaly věnovat vztahu matky a dítěte (s apelem na ženinu „přirozenou“ mateřskou lásku, a tudíž i péči o dítě a rodinu), potřebě láskyplné

---

²⁶ Po válce byly znovu publikovány některé knihy, v nichž české autorky i autoři reflektovaly/i společenské vztahy v rodině a postavení ženy ve společnosti (Tilschová, 1957/1935; Neumann S. K., 1957/1932 aj.), avšak jen ty, které odpovídaly společenskému diskurzu. V kinech se těsně po válce znovu promítají filmy z předválečné české produkce, jejíž někteří tvůrci se pokoušeli narušit tradiční představu o ženě (Vávra, 1937)

²⁷ Výjimečnou současnou publikací je sborník *V bludném kruhu. Mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity*. (Hanáková, Heczková, Kalivodová (eds.), 2006).

individuální péče (viz např. Švejcar, Klímová, Matějček)²⁸. Sociolog Ivo Možný se již v 80. letech věnoval sociologii rodiny a vnesl do výzkumu i určitou dílčí genderovou perspektivu (Možný, 1983 a 1990). Ve pozdější práci *Sociologie rodiny* (1999), v kapitole příznačně nazvané *Situace matek dnešních matek: rozpory v teorii a praxi*, Možný poukazuje na odlišné přístupy konzervativního a nekonzervativního stanoviska a egalitárního přístupu k otázce kompatibility mateřské a zaměstnanecké role. Odpovědi jsou totiž diametrálně odlišné a měnily se s tím, které stanovisko převládalo, respektive, kterému „vědeckému názoru“ bylo ve společnosti nasloucháno (Možný, 1999). Po roce 1990 nejsou v českém akademickém prostředí sociologické empirické výzkumy na téma genderových vztahů v soukromé sféře (tedy v rodině) výjimkou. Současní čeští autoři/autorky věnují nicméně vztahu matky a dcery i reflexi této životní zkušenosti (až na výjimky) ve srovnání s anglo-americkou i ostatní západní literaturou okrajovou pozornost a řeší spíše v obecnější rovině *vztah rodiče – děti* (viz. Matoušek, 1992, Možný, 1990)²⁹. Teprve v posledních letech, kdy se gender stává předpokládanou analytickou kategorií humanitních oborů, se pozornost výjimečně věnuje i odděleně vztahu matka/dcera a otec/syn a rodině i z genderové a feministické perspektivy (Gjuričová, 1996). Na poli psychologie se tématu matka-dcera a otec-syn věnoval např. psycholog Tomáš Novák (2007), jehož práce je, jak sám uvádí, založená na dlouholeté terapeutické praxi v manželské poradně. Taková práce však, dle mého názoru, nepřináší příliš nového do pohledu na rodinu a vztah matky a dcery (otce a syna), není-li reflektována z pohledu genderu a dopadu genderových stereotypů na postavení v rodině, jak to činí např. Gjuričová.

V posledním zhruba desetiletí ovšem přibývá akademických prací³⁰, které se zabývají genderovým sociologickým výzkumem a dopadem stereotypních genderových vzorců na rodinné soužití (např. Čermáková, 1997 a 2000; Radimská, 2002; Hašková, 2000; dále Křížková, 2002; Maříková, 2008; Dudová, Vohlídalová, 2005 a další) i psychologickým

---

²⁸ V r. 1963 natočil režisér Kurt Goldberger dokumentární film *Děti bez lásky*, který upozorňoval na deprivaci určitého procenta dětí, které dávaly zaměstnané matky do týdenních jeslí. Film byl nejprve zakázán Svazem žen, byl však impulsem pro diskuzi na toto téma. V roce 1966 byla mateřská dovolená prodloužena z 12 týdnů nejprve na 1 rok, později se dále prodlužovala.

²⁹ Výjimkou byl od počátku 90. let odborný (zpočátku česko-slovenský, později slovenský, feministický časopis *Aspekt* s překlady mnoha článků západních autorek i autorů.

³⁰ Vycházím především z článků, publikovaných v publikacích Sociologického ústavu AVČR (publikace *Gender, rovné příležitosti a výzkum* a *Sociologický časopis*), nelze však opomenout zmínit další časopisy, které odborné články na tato témata v poslední době publikují, např. *Česká literatura a Biograf*.

výzkumem vztahů v rodině a alternativními přístupy k rodičovství (viz Rašticová, 2004; Doválelová, 2004; Sedláček, 2007)³¹.

Současné výzkumy v české společnosti, které se zaměřují na odlišné podoby výchovy matek a otců např. z pohledu dvou generací (např. Rašticová, 2004; Hašková, 2004;)³², mj. prokázaly, že „[c]hování rodičů a okolí podle toho, zda dítě je rodu mužského nebo ženského, je patrné již od narození dítěte.“ (Rašticová, 2004: 14). Relevantní pro feministický výzkum ovšem nadále zůstávají otázky o odlišnosti mateřské a otcovské péče, resp. zda je tato odlišnost vztahu k dítěti daná biologicky, nebo je sociálně konstruovaná (Ibid.). Je vztah matky k dceři - genderově odlišný od vztahu k synovi – nezbytný pro dceřin „zdravý“ vývoj? Odpovědi na tyto otázky, jak podotýká Dudová, mají silné politické důsledky (v dělbě práce podle pohlaví, vylučování žen z účasti na rozhodování apod.).

České výzkumy se inspiroují výsledky zahraničních srovnávacích studií týkajících se rozdílů ve výchově chlapců a dívek, jež poukazují na to, že ve většině společností jsou chlapci cíleně povzbuzováni k nezávislosti a úspěšnosti, zatímco dívky jsou vedeny k pečovatelskému, zodpovědnému a poslušnému³³ (Rašticová, 2004, s odkazem na Oakley, 2000). Česká žena/matka se věnuje dětem mnohem větším dílem než otec a více žen než mužů se domnívá, že pro výchovu dětí je důležitější matka než otec (Čermáková, 2000; Maříková, 1999; Rašticová, 2004). Většina českých matek však do určité míry na této roli trvá ať už s poukazováním na mateřský instinkt nebo „historickou“ nutnost (ať už to vyjadřují explicitně či implicitně). Jak podotýká socioložka Čermáková: „Žena je v české rodině považována za expertku na výchovu a starost o děti a své role specialistky v péči o děti se nechce vzdát“ (Čermáková a kol., 2000: 68).

---

³¹ Na Slovensku se zabývá odborně těmito tématy, především z pohledu feministické filozofie, a v souvislosti s tím postavením ženy matky ve společnosti tým Kiczková, Szapuová, Farkašová (*Paměť žen*, 2006, aj.), teoretičky, které důsledně analyzují postavení ženy ve společnosti z feministické perspektivy a v souvislosti s mocenskými vztahy.

³² Jde o odborné články, které prezentují dílčí výsledky výzkumu *Profese ženy a rodinné soužití - rozdíly v názorech českých mužů a žen dvou věkových kategorií na roli ženy* (GA ČR, č. grantu: 406/02/0522), v jehož rámci bylo ve spolupráci Masarykovy Univerzity a Sociologického ústavu AV ČR realizováno v roce 2003 dotazníkové šetření (RZM03) na populaci českých vysokoškolských studentů, studentek a jejich rodičů (viz *Gender, rovné příležitosti, výzkum /2004, str. 16-19*).

³³ Největší a nejsystematičtější rozdíly činí rodiče v tolerování agresivity. Chlapcům se ve vztahu k jiným dětem povoluje agresivnější chování, u dívek je útočnost tolerována mnohem méně (Rašticová s odkazem na Oakley, 2004).

Z uvedených šetření o rozdílech ve výchově dcer a synů (Rašticová, 2004) je patrné, že ačkoliv rodiče nečinili podstatný rozdíl u dcer a synů v cílech výchovy, byly *dcery* výchovou svých rodičů připravovány (na rozdíl od chlapců) též na *tradiční roli ženy*, tedy na to, aby jednou zvládly péči o domácnost a o děti. To hovoří o očekáváních, která jsou stále genderově zatížena a o propojenosti femininity s mateřstvím. To by ovšem znamenalo re-produkci výchovy s podporou tradiční výchovy směřované více na dívky. Výzkum dvou generací vysokoškolsky vzdělaných rodičů a jejich dcer a synů ukázal, že rodič, který je pro dítě identifikačním vzorem – tedy matka pro dcery a otec pro syny, je ve výchově vnímán zřetelněji (Rašticová, 2004). Zajímavé je, že mladší generace vysokoškoláků si představuje výchovu obdobně jako jejich rodiče. Přitom dívky (studentky) očekávají, že se budou méně než jejich matky podílet na většině činností spojených s péčí a výchovou dětí. Je sice zřejmé, že vzdělanostně nejvyšší vrstva české společnosti více toleruje akceptování nestereotypních rolí muže a ženy, avšak „[z]da tento trend bude pokračovat a potrvá i v generaci dětí dnešních vysokoškoláků, je otázka, kterou mohou zodpovědět obdobné výzkumy nejdříve za dvě desítky let.“ (Rašticová, 2004: 21).

2.2.3 Vztah matka/dcera jako privilegovaný kanál genderové interpelace

Matka předává dítěti první kontakt se světem, utváří jeho důvěru ve vztahy a má stále větší výchovný vliv na děti obou pohlaví než otec³⁴. Teze psychoanalýzy, že v osvojování si genderových vzorců má na dceru největší vliv matka (Sayers, 1999, cit. Klein) se potvrzuje i sociologickými výzkumy. Výchova dcery matkou je tedy stále silným polem pro společností artikulovaný genderový apel na matky téměř v každé kultuře. Je místem *předávání genderových vzorců*, negativních genderových stereotypů (např., že žena je krkem, který otáčí mužovou hlavou apod.), a to především proto, že se dcera zpravidla identifikuje spíše s matkou jako svým ženským vzorem³⁵. Jsou to různé rady, vzkazy, příklady chování a jednání, jež odpovídají tomu, jak má být dívka připravena pro život v dospělosti v dané kultuře, co je v této kultuře „správně

---

³⁴ Teprve v průběhu 20. století přešla velká část rodičovské autority, moci, ale tím i zodpovědnosti za výchovu dítěte na matky a otec je postupně vylučován z výchovy (více k diskurzu otcovství viz Lupton, Deborah a Lesley Barclay, *Expert Discourses and the Construction of Fatherhood* (1997)).

³⁵ Není ovšem výjimkou, že jsou matky kritizovány i za výchovu synů a obviňovány z toho, že nevychoávají „nové“ empatické muže (viz např. česká režisérka Sommerová v rozhovorech pro média), jako by bylo nějak jednoduše možné změnit symbolický a sociální řád, na kterém se nutně podílejí svými „dispozicemi“ a habity ovládající i ovládaní (Bourdieu, 2000) a jako by se výchova syna odehrávala v nějakém vakuu.

ženské“ a tedy přijatelné. Tudy vede cesta, zde je *privilegovaný kanál*, jak dívku v rámci socializačního učení, bourdieovskými řečeno dlouhou socializační prací, „dlouhodobým aktivním diferencováním mezi pohlavími“ (Bourdieu, 2000: 47) začlenit do pohlavně-genderového řádu. Zde je vytvořen ideální a privilegovaný *prostor pro genderové interpelace*³⁶ z generace na generaci. To, že si matky jistým způsobem dcery „přivlastňují“ a že je to naprosto akceptováno jako přirozený vztah mezi matkou a dcerou má také své negativní dopady na matku i dceru, na jejich identitu. Nepodrobuji zde kritice ono „přivlastnění si“, ale zajímá mne původ a příčiny tohoto přístupu a jeho důsledky. Pro matky dcer je hledání rovnováhy ve vratké pozici mezi přílišnou intervencí a vlastní deprivací, domnívám se, konfliktem identity.

2.2.4 Vztah matka/dcera jako zdroj sebeúcty a problém separace

Anna Arellanesová se ve své bakalářské práci *Vztah matky a dcery jako problém separace, sebeúcty a sexuality* (2002) zabývá v rámci psychologie feministickými teoriemi, jež se týkají kulturních vzorců přenášených matkou na dceru a konfliktů v tomto vztahu jako sociálním problémem. Upozorňuje mj. na motiv „obviňování matky“ ze strany dcer jako problém, který dcery tematizují v rozhovorech: „Přenášení tohoto vzoru ve vztahu mezi matkou a dcerou nám nedovoluje později přijmout matku jako bytost, která není bezchybná, a pocit zlosti obracíme proti sobě. Vždyť je nemyslitelné obviňovat vlastní matku“ (Arellanesová, 2002: 9).

Pro matky je však, dle mého názoru, značně komplikované – mj. s ohledem na zvyšující se individualitu dcer – jak být „ochranitelská“ a ne protektivní, aby dceru nepřipravily o autonomii, jak udržet vzájemnost i umožnit „separaci“ dcery, aniž by dcera na druhou stranu pociťovala ztrátu své nejbližší osoby. Jane Flax vidí, na rozdíl od Chodorowové, problém separace od matky odlišně, resp. je přesvědčena o tom, že rozvoj ženské identity je „ohrožen“ neschopností oddělit se od matky. „To nás ovšem přivádí také k rozdílnému významu autonomie u žen.“ (Flax, 1985: 18). Flax souhlasí s Chodorowovou v tom, že překonání

---

³⁶ Odkazují se na Fulkovu interpretaci Althusserova pojetí *interpelace subjektu*, jež vychází z Althusserova odlišného pohledu na konstituci subjektu v souvislosti s ideologií, resp. vztahu mezi „ideologickými aparáty, které představují represivní formace, vyživované dominantní ideologií, [...] jejichž funkcí je vnášet dominantně-ideologické vztahy do soukromé i veřejné sféry.“ (Fulka, 2002: 32). Interpelace se odehrává mezi jinými i na rovině rodinných vztahů (Althusser rodinu explicitně určuje jako jeden z nejdůležitějších ideologických aparátů) a na rovině jazyka. (Ibid.) Podstatné ovšem je, že „subjekt rozpoznává evidence, jež mu ideologie předkládá, ale nerozpoznává jejich ideologickou povahu.“ (Fulka, 2002: 32).

primární vazby na matku nespočívá vně sociálních struktur (očekávání společnosti a postavení matky v rodině jako výhradní pečovatelky o dítě v raném věku), ale vidí také dva propojené faktory *v procesu identifikace dcery s matkou*: bezmoc matky k otci, jenž reprezentuje vnější společenský svět; a matčin „vlastní konflikt mezi osobním seberozvojem a mateřstvím, které nakonec vyhrává“ (Barša, 2000: 132). „Komplikovanost“ vztahu matky a dcery nahlíží Flax z hlediska problémů, jež pojmenovává následovně (Flax, 1985):

1) *hněv na matku*, že dcera nedostala od matky „dost“ (get enough), což zahrnuje jak primární péči a podporu, tak sílu k separaci; dcery slouží často jako důvěrnice svých matek, jako přítelkyně, dokonce jako milenky způsobem, který je pro dcery matoucí a nevhodný pro jejich vývoj. Mají pocit, že mají (zranitelnou) matku ochraňovat, s tím se však pojí dceřin pocit viny, že se jí to nemůže podařit, a zároveň hněv na matku, že je to ona, kdo jí má dát podporu k tomu, aby mohla vést samostatný život (jak uvidíme i v analýze rozhovorů).

2) *složitost hranice mezi egem matky a dcery*: ženy se často cítí jako by musely zachránit svou matku, aby mohly a než mohou řešit své vlastní problémy. Cítí vinu, že nějak zrazují matku, když se pokouší vyřešit a uzavřít symbolické pouto. Mnohem častěji chtějí mluvit o vzteku na otce (Flax, 1985: 19)

3) matky kvůli své *vlastní ambivalenci se svou matkou*, konfliktům o “bytí ženou”, a narcistickému vztahu k dceři, mohou být méně schopné pečovat o dcery a poskytnout jim dostatečnou „symbiotickou zkušenost“. (Flax, 1985: 18-19). „Jestliže dcera opustí matku – vstupem do ‘mužského řádu’, zabíjí tím svou matku a tu část svého já, které je její matka. Musí zradit svou matku, chce-li získat vlastní autonomii.“ [...] „A dokonce, i když zaplatí tuto strašnou cenu, nikdy nebude skutečně svobodná, protože jako žena nemůže nikdy úplně vstoupit do světa mužů.“ (Flax, 1985: 31). Barša matčin nevyřešený konflikt, jak jej vidí Flax, charakterizuje jako „dvojitou nezletilost matky“, která „[se] podřídila kuratele svého muže, který jí zprostředkovává vztah k institucím širší společnosti, a zároveň se podřídila rodovému stereotypu a prvotnosti své mateřské role.“ (Barša, 2000: 132)³⁷.

Posilování sebevědomí dcery souvisí s také s poselstvími, „genderovanými vzkazy“ matky (Burstein, 1996: 5), kde „pravděpodobně gender funguje s dalšími faktory - jako je např.

---

³⁷ Zvýraznění autorka.

třída“ (Burstein, Ibid.) a utváří obraz (v případě mé práce) socialisticky emancipované matky a její vztah k dceři.

Na komplikovanost vztahu matka-dcera, na pochopení poselství, jež matky transmitují (a dcery odlišně „transmutují“) se odkazují dále v analýze (především v rozhovoru se Sylvou a Martou, R 1, R 4) v kategorii *Ambivalentní poselství matek...*

Ze sociologického pohledu vidím jako problém vztahu matka-dcera také matčinu subjektivní i objektivní „zkušenost těla“ (Bourdieu, 2000: 62), různé obavy (matek) z pohledu současné společnosti, v níž nadále existuje silný *diskurz „ženskosti“*, který posiluje příslušnost k ženskému rodu. Ambivalence „poselství“ některých žen/matek dcer může vznikat z pocitu obtížného vyjednávání s vlastní identitou. Vědomy si toho, že „ženskost“ je určitým „dosažením moci“ a zároveň vědomy si toho, že chtějí z dcer vychovat nezávislé a sebevědomé jedince (rovnoprávné s muži) dostávají se do kontradikce.

Obecně řečeno, dosažením moci, ať už jakékoli, se ženy vždycky ocitají ve dvojznačné situaci (double bind): jedná-li jako muži, mohou ztratit povinné atributy „ženskosti“ a zpochybňují právo mužů na mocenské pozice; jedná-li jako ženy, vypadají jako neschopné a jako by nebyly na svém místě. Tyto kontradikce jsou jen pokračováním kontra-dikčních očekávání, jimž jsou ženy strukturálně vystaveny jakožto zboží na trhu symbolických statků, kde se od nich žádá, aby se všemi prostředky snažily líbit a být svůdné, ale všechny svůdnické pokusy, jež oním nadbíháním mužskému pohledu samy zdánlivě podněcují, aby zároveň odmítaly. (Bourdieu, 2000: 62)

Otázka principu *separace* od druhých zůstává významnou zvláště v době individualizace a v postmoderní době. Otázka *míry* separace ve vztahu matka/dcera je velmi problematická. Na jednu stranu je důležité, aby se dívka od matky v dospívání mohla odpoutat a vytvořit si vlastní identitu, na straně druhé ji spojuje s matkou v určitém smyslu (aniž bych se chtěla dopustit generalizování) „podobná“ sociální zkušenost v dané společnosti – žití „ženské“ genderové identity. Matka může uplatňovat výchovu jako např. jako kontrolu, umožnit separaci a odloučení, ale také např. žít s dcerou v určité symbióze, umožnit jí diferenciaci, a poté v dospělosti „znovunalezení“ vztahu s matkou. Jsou to odlišné koncepty, který je však ten „správný“? A pro koho z oněch dvou?

Nancy Chodorow (1978) poukazuje na nesoměrnosti, jež se týkají zkušeností v rodině a jež mají původ v mateřské péči (resp. v onom očekávání) a ovlivňují *rozdílný vývoj ženské a mužské psychiky*: zásadně odlišná zkušenost ve vývoji dívky a chlapce vyrůstá podle

Chodorowové ze skutečnosti, že všeobecně „jsou ženy v mnohem větší míře zodpovědné za ranou péči o dítě a za (přinejmenším) pozdější socializaci dívek“ (Chodorow, 1978: 43). Koncepce Chodorowové zdůraznila, že ženy jsou odmala *socializovány ke vztahovosti*, ale to je zároveň ohrožuje v tom smyslu, že „mají neostrou hranici já“ (Ibid.). S dcerou se navíc matka identifikuje dvakrát: jednak tím, že jsou stejného „genderu“³⁸, matka ji učí „být holčičkou“, a navíc tím, že má dceři předat „umění být matkou“. Chodorow nabízí jako cestu ke změně rovnost ve sdílení rodičovství (*equal parenting*, viz Chodorow, 1982). Carol Gilligan³⁹ vnesla do morální filosofie *etiku péče* jako odlišný, ale rovnocenný typ morálky v protikladu k (mužské) *etice spravedlnosti* (Gilligan, 1982)⁴⁰. Podle Gilligan ženy už od dětství přijímají odpovědnost za pečování a postupem času *opírají svou identitu* o schopnost pečovat a také samy sebe soudí podle toho, jak úkol péče zvládají. Toto nahlížení na *koncept etiky péče* je ovšem dvojsečné⁴¹. Na jedné straně zde jde o odhalení slepých skvrn mužského výzkumu (ad Kohlbergův výzkum, 1981), neviděné oblasti hodnot a praxe, která není založena na reciprocitě, spravedlnosti, ale etice daru, na druhou stranu tento koncept etiky péče naturalizuje a zvyšuje očekávání o roli ženy jako implicitní, primární pečovatelky⁴² (Matonoha, 2009). Jak uvidíme v analytické části, v rozhovorech se koncept „etiky péče“ jako *předpoklad*, že tato péče „náleží“ právě ženám, objevuje explicitně i implicitně ve výpovědích mých respondentek.

Sara Ruddick zdůrazňuje rozmanitost mateřského myšlení, ale zdůrazňuje především jeho *rozporuplnost*. *Ambivalenci mateřského bytí*, jehož konkrétní podobou je *moc a bez-moc* („bezmocná matka s vlastní mocí“), vnímá jako proměnlivou veličinu. Nediferencuje sice vývoj

---

³⁸ Ovšem matka a dcera nemusí být jednoho genderu (srov. konzervativní heterosexuální matka, lesbická transgender dcera či naopak). Jistě jsou jednoho pohlaví, a i to si lze představit, že může být zpochybnováno.

³⁹ Nancy Chodorow i Carol Gilligan, která v roce 1982 publikuje v Londýně práci *Jiným hlasem*, a navazuje tak na práci Chodorow, byly feministkami kritizovány za naturalistický a esencialistický přístup, jímž potvrzovaly představy o tom, co je „typicky ženské“ a „typicky mužské“.

⁴⁰ Jako asistentka Laurence Kohlberga na Harvardské univerzitě se zúčastnila jeho rozsáhlého psychologického výzkumu (1981), v němž se zabýval mravní a morální vyspělostí americké populace v určitých fázích vývoje jedince

⁴¹ Současná německá filozofka Herta Nagl-Docekal ve své knize *Feministická filozofie. Výsledky, problémy, perspektivy* (2007) podotýká, že požadovat rehabilitaci a nové zhodnocení oblasti péče je jistě legitimním imperativem Gilligan. Nesouhlasí však s podsouváním určité etiky jednomu pohlaví, neboť tím se jen potvrzuje tradiční rozdělení rolí podle pohlaví. Nagl-Docekal apeluje na potřebu „vytvořit feministickou etiku, jež bude konfrontovat morální filozofii s faktem pohlavní hierarchie“ (Nagl-Docekal, 2007: 263).

⁴² Tato pozice se mimo jiné neustále vrací v hovorech i s profesně úspěšnými ženami, kterým jsou stále kladeny dotazy: a co rodina? Dotazy, které mužům kladeny nejsou.

identity dívky a chlapce (jako Chodorow), k ambivalenci ve vztahu matka-dcera se však vyjadřuje až irigarayovsky. Dovolím si delší citát, kterým Ruddick vyjadřuje „feministickou“ naději na změnu vztahu matka-dcera: „*Naučit se být dcerou* znamená skutečně naslouchat matkám, naslouchat s respektem, znamená neakceptovat podmínky, za kterých je matka znevažovaná a její práce znehodnocovaná. Při podceňování, které matky zažívají, může už dokonce *naslouchání být aktem odporu*.“ (Kiczková, 1994: 7). Ruddick vidí naději v objevování „rukopisu“ matky - nalezení klíče ke své kreativitě v dědictví matky zachovat její jazyk, vzpomínky a mýty. A navíc, hovor mění tu, jež hovoří.

A protože matkami jsou nejčastěji ženy, je mateřské myšlení ovládané ženskými hlasy, které se pokoušejí odevzdat (dceři) své bohatství poznání. Hlasy matek jsou však přiškrčené teoriemi, ideologiemi mateřství, sexistickou arogancí, fantaziemi z dětství. Jednou se skutečně musíme osvobodit a stát se autentickými. (Kiczková, 1994: 7-8).

Je-li tedy matka primární pečovatelkou dítěte, emocionální a intelektuální rozvoj dítěte přichází v podobě norem, příkazů apod. ze strany sociálního prostředí matky. Sociální prostředí diktuje matce, že rozvoj dítěte má vést v „akceptovatelných hranicích“ (Kiczková, 1994). Co je však ono „akceptovatelné“? Je to to, co je v sociálním prostředí matky pokládáno za správné a odpovídající řádu a společnost očekává, že matky budou tento řád disciplinací dcer a synů dodržovat. Vysvětlováním, přesvědčováním, sliby, křičením, tresty, zpravidla těmito (výchovnými) strategiemi dohromady (Kiczková, 1994). Matky pochopitelně většinou chtějí, aby jejich dcery byly v sociálním prostředí, ve kterém vyrůstají a dospívají, akceptovány. Ale právě zde se odehrává mnoho konfliktů mezi vlastní vůlí a představami matek a hodnotami a normami jejich prostředí. K očekáváním vůči nim (matkám) a jejich dcerám mají matky často smíšené pocity, na pocit nejistoty ovšem reagují matky rozmanitě, individuálně, znamená to tedy, že pojem mateřské myšlení nesmí ignorovat rozdíly, neboť i samotné mateřské (a ženské) bytí je rozmanité. Je třeba však zdůraznit – kromě rozmanitosti - i „rozpornost, která v mateřském myšlení nachází svoje vyjádření v podobě ambivalence“ (Kiczková, 1994: 5-6, cit. Ruddick).

2.2.5 Koncept good enough mother a perfect mother

Kulturní zobrazení mateřského bytí je silně určované dominujícími ženskými normami. Historicky má na tom podíl rodová dělba práce, rozdělení rodových rolí, ve kterém se

kompetentnost a zodpovědnost za výchovu dětí přiřazuje ženám, a proto ve většině společnosti je ženské a mateřské pojmově, kulturně a politicky neoddělitelné. (Kiczková, 1994: 3).

Koncept dobré matky, resp. podle Winnicota tedy **dostatečně dobré matky** jako „prvního objektu lásky“ (Barša, 2002: 104) procházel změnami podle toho, jak psychologie, medicína a výzkumy (především v USA, ale i v Evropě) naplňovaly ono „dostatečně dobrá“⁴³. Koncept „dobré matky“ má svůj protiklad ve „špatné matce“ a je tak silný, že je dodnes těžké jej i jen narušit, resp. onu představu o „přirozenosti“ každé ženy naplnit roli dobré matky. Je však jistě nezbytné pokusit se o jeho dekonstrukci. Je totiž natolik spojen s přesvědčením *o ženství a mateřství* (viz Davies, Welch, 1986) a s podmínkami v jednotlivých společnostech, které jsou na ženství a mateřství kladené, že je obtížné, a troufám si tvrdit i ožehavé, se k této dekonstrukci odhodlat. „Stávání se matkou není jednoduše zkušenost genderové identity osvojené v dětství; je to také zkušenost, jež produkuje a re-produkuje v ženách genderový smysl dospělého self. To znamená, že reprodukuje způsoby konání, myšlení a vnímání, jež jsou tradičně spojovány s bytím ženou.“ (McMahon, 1995: 7).

Ve svých psychoanalytických úvahách o dětském věku, kdy se utváří osobnost člověka, Karen Horney tvrdí, že „základním zlem je v každém případě nedostatek opravdové vřelosti a citu“, a tím rozumí takovou vřelost, kdy dítě rozpozná „ryzí lásku“ a nenechá se ošálit falešným předstíráním (Horney, 2004). V návaznosti na tento předpoklad lásky Horney ovšem zároveň říká, že výchovné teorie, přehnaná starostlivost nebo *sebeobětující postoj „ideální“ matky* jsou základními faktory přispívajícími k atmosféře, která více než cokoli jiného klade základní kámen pro budoucí pocity obrovské nejistoty (Horney, 2004). Zároveň je třeba připomenout, že Horney předpokládá zásadní vliv *kulturních podmínek*, jakož i současných zážitků, tedy zážitků z dětství. Jenže koncept „ideální matky“, později „dostatečně dobré“, zahrnoval s rozvojem moderní psychoanalýzy a psychologie čím dál více důraz na potřeby dítěte než na rozvoj osobnosti matky. O této změně lze uvažovat z pozice sociologické, a nahlížet ji jako reakci na „měšťanský model“ (Beck, Beck-Gernsheim, 2000), proti kterému se obecně stavěla sociální (a

---

⁴³ U psychoanalytičky Melanie Klein najdeme model „harmonicky rozvinuté matky“ (Sayers, 1999).

hippies) hnutí v USA i v západní Evropě, ale také z hlediska „niterného řízení“ matek (Riesman, 1980), které přijímaly a „zvnitřnily“ v sobě imperativ sebeobětující se matky.

Zmíním-li na tomto místě práci francouzské socioložky Elizabeth Badinter *Mateřská láska* (1998/1980), je to proto, že tím chci připomenout, že obraz „dobré“ matky, jak dokazuje Badinter, má historicky, ekonomicky i ideologicky proměnlivý obsah a je konstruovaný (alespoň jeden příklad: dobrá matka ze středních a vyšších vrstev ve francouzských městech 17. a 18. století např. nekojila, protože by to bylo na překážku její roli manželky. Její život se odehrával ne okolo potřeb dítěte, ale manžela [Badinter, 1998]).

Filozofka Sara Ruddick (1989) používá pro popsání neviditelné mentální práce matky⁴⁴ („mateřské praxe“), která v každém momentě vnímá své děti jako potenciálně vyžadující její péči a ochranu a organizuje svůj život podle tohoto pohledu, termín „mateřské myšlení“ (*maternal thinking*). Obraz „ideální matky“ je podle Ruddick ubíjející: na jedné straně „ideální matka“, na jejímž obraze žena staví svou sebedůvěru, na druhé straně obraz matky jako „oběti“, jenž se chápe jako ztráta sebe sama.

Fenomén obviňování matek dcerami nacházel poměrně úrodnou půdu především v psychoanalýze konce 70. let a v 80. letech v USA. V 70. letech 20. stol. tematizovala americká psycholožka Paula Caplan, fenomén „*blaming mother*“ (viz také Shelley Philips, 1991), a tím otevřela debatu o mýtu perfektní a špatné matky (*the perfect mother myth* a *the bad mother myth*) jako bariéry ve vztahu mezi matkou a dcerou⁴⁵ (Caplan, 2000). Caplan přišla s kritikou obviňování matek ze všech našich neúspěchů a nesnází v životě⁴⁶. Poukazuje především na to, jak je v naší moderní („západní“) společnosti akceptováno obviňování matek - založené na mýtu

---

⁴⁴ Je třeba poznamenat, že pro Ruddick je sice „mateřské“ a ženské“ od sebe neoddělitelné, ale mateřství definuje skrze „mateřskou praxi“, tedy skrze jistý druh činnosti, aktivity, jež obsahuje přijetí zodpovědnosti za starost o dítě a s tím spojenou práci, kterou na sebe převezme jako „pravidelnou a podstatnou součást svého života („stává se matkou“). Zahrnuje sem tedy i adoptivní, ne-biologickou matku, ale i biologická matka je „adoptivní“ ve smyslu výše řečeného. V tomto širším chápání se může „stát matkou“ i muž, ale „kulturní zobrazení mateřského bytí je přece jen silně určované dominujícími ženskými normami“, i když toto rigidní pojetí je v současnosti narušováno na jedné straně ochotou mužů převzít péči o děti, na straně druhé odmítáním žen považovat roli matky za jedinou a výlučnou sféru vlastní seberealizace. (Kiczková, 2004: 420-421).

⁴⁵ I Caplan však hovoří více k dcerám (tedy americkým ženám své generace).

⁴⁶ Od prvního vydání *Don't blame mother...* do vydání *The new Don't blame mother: mending the mother-daughter relationship* uplynulo dvanáct let a od té doby nalezla Caplan na téma „matky a dcery“ 737 knih a článků, tedy více než o polovinu více než za dvanáct let předcházejících prvnímu vydání! Samozřejmě to svědčilo o tom, že zájem o vztah matky a dcery vzrostl, a nejen to, právě téma „matky“ se zdálo bližším tomu, co lidi zajímá.

„dobrá/špatná matka“. Matka je obviňována jednak celou společností za výchovu dětí⁴⁷ a za jejich jednání a chování v dospělosti, ale zejména, tvrdí Caplan, za výchovu dcer. Obviňování směřované dcerami k matkám a hledání důkazů „že jsem jiná, než moje matka“ považuje za „symptom, který limituje vlastní svobodu“ (Caplan, 2000: 8). Caplan se zabývá změnou přístupu dcer k matkám a nalézání pozitivních stránek vztahu dcera/matka, neboť problémy vidí tak, jak vyjadřuje následující citát:

Toužíme po blízkosti se svou matkou; nesnášíme tu její moc, která nás činí infantilními, směšnými a neschopnými; dokola si omíláme, co jsme si řekly v té strašné hádce na poslední Díkuvzdání; tisíckrát přemýšlíme, jak s ní správně mluvit o věci, o které, zdá se, nejsme schopny klidně mluvit. Všechno tohle úsilí prozrazuje hluboké konflikty s našimi matkami. (Caplan, 2000: 4)

Avšak řešení konfliktů mezi matkou a dcerou, domnívám se, nespočívá jen v řešení apelem na dcery či matky. V tomto vztahu funguje i moc a bezmoc (Kiczková, 1994 a 2004) a ne-možnost ovládaného (i ovládajícího) jednoduše změnit symbolický řád (Bourdieu, 2000).

2.3 GENDEROVÝ ŘÁD

Gender umožňuje vyjádření kulturně vytvořených rozdílů mezi muži a ženami, a poukazuje tak na možnost jejich proměny. Jeho zavedení (v polovině 20. stol. v rámci feministického paradigmatu) sloužilo především k odlišení pohlaví (sex) - jako biologické a tedy nezpochybnitelné „danosti“. Historička Joan Wallach Scott⁴⁸ jako jedna z prvních upozornila na mocenské konotace genderu: gender je jedním z nejzákladnějších principů mocenského a

---

⁴⁷ Např. současný časopis *Psychologie Dnes* uvádí na www.rodina.cz titulkem *Přísná výchova vede k obezitě* hned v prvním odstavci článku: „Autoritativně vychovávající matky měly pětkrát častěji děti trpící nadváhou či obezitou (ve věku první třídy základní školy) než matky vychovávající své děti flexibilně, s respektem k nim, i když s nastavováním jasných pravidel. Častější výskyt nadváhy a obezity (přibližně dvojnásobný) byl zjištěn také u dětí matek, které své děti zanedbávaly a nevěnovaly se jim, nebo byly ve výchově nadměrně liberální a poddajné.“ (<http://www.rodina.cz/clanek5155.htm>, 26. 7. 2006, staženo 15. 1. 2009)

⁴⁸ Před Scott také Kate Millet (1970).

hierarchického uspořádání společnosti. Podle Scott tkví jádro definice genderu ve spojitosti mezi dvěma tezemi: „Gender je vytvořený element sociálních vztahů založený na vnímaných rozdílnostech mezi pohlavími, a je zároveň primárním způsobem, který 'symbolizuje' *mocenské vztahy*.“ (Scott, 1986: 167). Jako element sociálních vztahů založený na vnímaných rozdílnostech mezi pohlavími zahrnuje gender podle Scott čtyři *vzájemně se k sobě vztahující* aspekty: *kulturní symboly; normy; politické významy; subjektivní identitu*⁴⁹.

Z pozice mé genderové perspektivy používám v této práci gender jako analytickou kategorii, pomocí níž je možné rozkrývat, jak je gender příslušných jedinců konstruovaný a konstruující a také, jak je ve společnosti instrumentálně používán k dosahování určitých cílů, neboť výkon mateřské role je instrumentem k udržení sociálního řádu.

Hovořit o genderové identitě jako osobní zkušenosti s mužskou nebo ženskou existencí znamená rozsáhlou debatu pohybující se v široké škále od *biologického determinismu* – že jsme všichni biologicky, „od přírody“ vybaveni nějakými určitými vlastnostmi, z nichž vyplývá i naše chování a jednání – k *sociálnímu determinismu*, jenž veškeré rozdíly připisuje kultuře: výchově a socializaci (Curran/Renzetti, 2003). S tím pak souvisejí i *teorie genderové socializace*, jež různě vysvětlují, jak je jedinec ve společnosti socializován⁵⁰.

Domnívám se, že je podstatné, jaké *dopady a důsledky* má uvažování o genderu, a to především v oblasti soukromého a veřejného prostoru: „[...] společenské (politické) *chápání gender rolí* je ve vztahu soukromého a veřejného jedním z hlavních *strukturotvorných* elementů. Jestliže pak klíčovou roli v těchto vztazích hraje instituce rodiny, je nezbytné zproblematizovat, rozšířit a prohloubit její dosavadní pojetí.“ (Havelková, 1995: 27). Mimo jiné, dopady

---

⁴⁹ Jakkoli Scott akceptuje to, co nabízí přístupy psychoanalytické (zmiňuje lacanovskou teorii napomáhající přemýšlení o konstruování genderové identity), zdůrazňuje, že v „ahistoričnosti“ této kategorie je popírán historický výzkum. Historickému bádání je třeba zkoumat způsoby, jakými jsou „genderové identity“ konstruovány, jak se vztahují ke škále aktivit, jak fungují v sociálním uspořádání společnosti a v historickém kontextu specifické kulturní reprezentace. (Scott, 1986).

⁵⁰ *Sociálně konstruktivistické pojetí*, vychází z předpokladu, že genderová identita i genderové role se utvářejí především pod vlivem prostředí, a to zejména v průběhu *socializace a výchovy* jedince v rodině (Curran, Renzetti, 2003). Teorie kognitivně vývojové (např. Piageta, Kohlberga) ačkoliv se od sebe odlišují v názoru na *způsob* socializace a fáze vývoje jedince, zdůrazňují, že ve výchově, v interakci s rodiči „dětí vstřebávají genderové stereotypy v rámci svého mentálního úsilí nalézat *řád v sociálním světě*, který je obklopuje“ (Curran, Renzetti 2003: 106). Děti si vytvářejí kategorie či schémata, která jim umožňují přijmout své místo v genderovém řádu společnosti, ve které žijí (Curran, Renzetti 2003: 106-107). Zjednodušeně řečeno, děti „se učí“ genderové roli, napodobují „kulturní vzorce“ atd. (viz podrobně Curran, Renzetti, 2003, 100-108).

genderových nerovností na ženskou populaci jsou stále častěji reflektovány mladými dívkami a odmítány jako nepřijatelné (Čermáková, 2003).

*Genderové stereotypy*⁵¹ - naše představy o tom, co je správné chování, jednání či co jsou správné vlastnosti mužů a žen - se pak promítají do soukromé i veřejné sféry našich životů a ovlivňují, troufám si tvrdit, i naše představy o právu na šťastný život.

Jedním z míst, kde se odehrává *udržování genderového* (sociálního, symbolického) *řádu* je rodina. Je místem sociální reprodukce, podle Bourdieua *sociálním polem*, v němž si lidé na základě svých „habitů“ – schémat vnímání a myšlení vytvořených socializací, která odrážejí společenskou strukturu či „dispozic (Bourdieu, 2000: 37-38) - předávají kapitál (ekonomický, kulturní, sociální či symbolický) a využívají k tomu různých strategií⁵². Rodina je jednou ze základních institucí, které garantují „sociální a kulturní soudržnost“ a která tradičně zajišťovala strukturaci soukromého života jednotlivců a byla základním kamenem sociálního řádu a společenské reprodukce (Dudová, Vodlídálová, 2005)⁵³.

Je zřejmé, že podíl na genderové kultuře mají obě pohlaví, ale rozdílným způsobem: muži – skrze mužskou hegemonii, která se projevuje v institucionálním uspořádání společnosti, v níž ovšem ženy tyto mužské normy přijímají (Havelková, 2002)⁵⁴. Navíc ženy často nevnímají nespravedlnost svého postavení, ale naopak se snaží prokazovat svou sociální uvědomělost tím, že horlivě plní roli - mateřskou, pečovatelskou apod. - historicky jim přiřčenou (Havelková, 2002: 20). „Vztahy nadvlády se zdají jakoby přirozené, protože ovládaní na ně aplikují kategorie konstruované z hlediska vládnoucích.“ (Bourdieu, 2000: 34) a ovládaný nemá jinou možnost jednání, než každým svým činem (ať již vzpourou či pasivní rezignací) nadvládu uznávat. Tuto

---

⁵¹ Resp. také jednodušeji: „genderové stereotypy jsou zjednodušující a paušalizující obecné popisy maskulinity a femininity“ (Curran/Renzetti, 2003: 58).

⁵² K diskuzi na toto téma viz také Singly (1999), k současné francouzské sociologii rodiny též Radimská (2003).

⁵³ Je otázkou nakolik lze ještě hovořit o rodině v tradičním smyslu, neboť právě tato instituce prodělala v posledních desetiletích nejen v České republice, ale i v ostatních modernizovaných společnostech zásadní změnu. Rostoucí počet rozvodů, neúplných rodin, odkládání rodičovství a vzrůstající počet „singles“ jsou asi nejviditelnějšími důsledky současné modernizované a individualizované společnosti (Dudová, Vodlídálová, 1999).

⁵⁴ Zde vidím souvislost s vlastním výzkumem a s rolí matky nahlížené skrze společenský diskurz *instituce mateřství*, do nějž je jakoby přirozeně „implementována“. Vstup ženy/matky na pracovní trh ženu/matku nezbavuje odpovědnosti za péči o rodinu a dítě, neboť představa o „podstatě ženství v mateřství“ je stále silně přítomna v českém společenském (medicínském, psychologickém i sociologickém).

tezi považují za nesmírně důležitou jako argument proti tvrzení, že otázka uspořádání rodinných (partnerských) vztahů, o kterých matky v mém výzkumu často hovoří, je pouze individuální volbou a „ženským problémem“.

Existují samozřejmě i další směry a teorie v sociálně vědním uvažování, a jedním z nich je poststrukturalismus, jehož teorie⁵⁵ jsou podobně jako teorie feministické založeny na kritice tradičního paradigmatu (Zábrodská, 2008). Tyto teorie chápou nejen gender ale i pohlaví odlišně, zpochybňují jeho koherenci a stabilitu a usilují tak o „kritiku a narušování diskurzů a praktik produkujících statické genderové identity a s nimi propojené hierarchické genderové vztahy.“⁵⁶ (Zábrodská, 2008: 20). Ve své práci (v analytické části) bych chtěla alespoň *naznačit* některé *diskurzivní zdroje*, kterými je konstituována genderová identita v rozhovorech (viz např. Barclay, 1997; Wetherell, 2001; Sunderland, 2002; Medved, Kirby, 2005; Zábrodská, 2008). Domnívám se, že alternativní pohledy na genderovou identitu jsou inspirativní, neboť ještě více stvrzují potřebu rekonceptualizovat „mateřství“ (i otcovství a rodičovství) i vztah matka-otec-dcera-syn. Jsem si nicméně vědoma, že začneme-li uvažovat např. o „procesu podmanění (či subjektivace)“⁵⁷ (Butler, 2008: 831)⁵⁸, může se zdát, že připojujeme k uvažování o genderu a identitě element komplikující pohled na gender, genderové vztahy i identitu samotnou. Může se navíc jevit ještě více složitější – u Foucaulta a Butler⁵⁹ - když identitu chápeme navíc ne „jen“

---

⁵⁵ Debata o postmoderním feminizmu je komplikována tím, že některé feministické autorky ztotožňují postmoderní feminizmus s poststrukturálním feminizmem, zatímco jiné jsou vůči termínu „postmoderní“ kritické (např. Butler, 1995). (viz podrobněji Zábrodská, 2008: 19-30).

⁵⁶ Autorka si je vědoma, že představení „post“ teorií není hlavním těžištěm její práce, ani není poststrukturalistická metoda (PDA) hlavní metodou analýzy dat v této práci. Považuje však za relevantní poukázat na jiné, alternativní způsoby analýzy genderové identity, na základě nichž se inspirovala, a především poukázat na nejnovější práce v oblasti výzkumu genderové identity (v souvislosti s utvářením „ženskosti“ a „mužskosti“), jež dosud nebyly na českém ani slovenském akademickém poli v takovém rozsahu publikovány.

⁵⁷ Právě na tomto místě bych chtěla poukázat na práci americké teoretičky Judith Butler, jejíž práce ovlivnily zásadním způsobem feministické teorie i celou oblast sociálních humanitních věd V *Gender Trouble* (Butler, 1996/1990) představila radikální teorii, podle níž je sociálně konstruovaný nejen gender, ale také pohlaví. Inspirována Foucaultem – jeho koncepcí diskurzu - poukázala Butler na fungování diskursivních mechanismů moci (Butler, 1990). *Kategorii genderu* přehodnocuje Butler jako kategorii „jednoduchého kulturního zápisu odehrávajícího se na povrchu těla“ (Górska, Matonoha, 2008: 805). Dekonstruovat subjekt znamená pro Butler připustit mu *proměnlivost* a mnohoznačný význam, „osvobodit ho od metafyziky a ponechat mu svobodnou hru jako prostor, na kterém se mohou zrodit dosud nepředvídatelné významy.“ (Kiczková, 1994: 6).

⁵⁸ Za upozornění na třetí kapitolu knihy Judith Butlerové *The Psychic Life of Power: Theories in Subjection, Podmanění, odpor, přeznačení*, děkuji Janu Matonohovi, který tuto kapitolu přeložil pro Českou literaturu 6/2008, taktéž za upozornění na článek *Popis mnoha zápasů: diskurz, subjekt a moc v myšlení Judith Butlerové* (Górska, Matonoha, 2008).

⁵⁹ Ve své (u nás méně známé) práci *Psychic of Life* (1997), v kapitole příznačně nazvané *Podmanění, odpor, přeznačení. Mezi Freudem a Foucaultem*, jde Butler - v debatě s Foucaultovým pojetím nového utváření

jako proces skládání identity z interpelací různými typy diskurzů: diskurzu esencialismu, tradiční femininity, diskurzu měšťanského modelu, difference, dobrého mateřství, emancipačního diskurzu, liberalistického diskurzu individualismu atp. (Matonoha, 2009). Souvisí to však i s tím, že *problém se specifickou ženskou identitou* nastává ve chvíli, když se ve feministickém hnutí používá „identita“ jako výchozí bod, neboť nikdy nemůže být sjednocujícím základem (Butler, 1998: 45). Vždy ozvou hlasy „dalších jiných žen“, objeví se „trhliny“ týkající se obsahu společné ženské identity, a cíl sjednocení se mívá účinkem (Kiczková, 1994).⁶⁰

Jsem si vědoma, že výše uvedené není předmětem mé práce, ale věřím zároveň, že to můj výzkum nezpochybnuje, naopak.

Dělná práce podle genderu

Nezřídka se způsob rozdělení domácích prací a péče o rodinu vysvětluje na základě *genderové identity*, tzn. v tom smyslu, že ženy jsou pokládány za pečovatelky o domácnost i rodinu a její členy, zatímco muž je tradičně vnímán jako živitele rodiny⁶¹. Jak uvádí Maříková (2000), existuje určitý posun v názorovém spektru ve vnímání tradičního (stereotypního) rozdělení rolí v rodině (muž živitel, žena pečovatelka), který se utvářel v posledních desetiletích.⁶²

[...] žena totiž mnohdy hodnocení sebe sama odvozuje od toho, že dokáže zvládat právě onen vysoký standard domácích prací. Výkon domácích prací, péče o domácnost i rodinu má klíčový, zásadní, hlavní význam pro stabilitu ega a osobní identitu většiny žen (versus úspěch v práci pro ženu obvykle až takový význam nemá). (Maříková, 2009).

---

subjektu, odporu moci jako součásti moci aj. - o subjekt, jeho formulování a produkování; o subjektivaci, podmanění, resp. o *proces podmaňování*. V debatě o argumentech Freudovy a Lacanovy psychoanalytické teorie a Foucaultova propojení subjektu s mocí staví Butler teorii o „nejvíce zraňujících interpelacích“, jež se „mohou stát místem přebroušení a přepsání.“ (Butler, 2008: 843). (pozn.: Překladem „subjectivation“ jako „podmanění“ se Matonoha odchyluje od překladu jako „podrobení“, neboť, jak uvádí, „výraz podmanění nese odstín nenásilné paradoxní náchylnosti subjektu k moci, která jej stejně tak ustavuje, formuje jako i normalizuje a kolonizuje“ (Matonoha, 2008: 830).

⁶⁰ Tak i pokus charakterizovat ženskost mateřstvím, ať už bylo chápáno biologicky nebo sociálně, vyvolal odmítavé reakce, dokonce odmítnutí feminismu vůbec (Butler, 1998: 45).

⁶¹ Je třeba podotknout, že i tato představa mužství může mnoha mužům komplikovat život, mohou se dostávat do konfliktu s okolím, pokud neplní představu „tradičního muže“ i do konfliktu se sebou samým.

⁶² Nesouhlas s takovým rozdělením se projevuje u žen s vyšším vzděláním. Mezi ženami se základním vzděláním souhlasí s tradičním rozdělením 70 % žen, mezi ženami s vysokoškolským vzděláním pouze 22 %. (Maříková, 2000). Maříková dále uvádí, že i pokud muži participují na výkonu domácích prací, nejsou ženy nutně spokojenější (viz např. Bernard, 1998, Badinter 1999). Souvisí to nejen s rozdílnými představami ženy a muže, ale i s tím, že mužovu pomoc může žena vnímat jako projev své „neschopnosti“ zvládat domácí práce, a tedy zvládat „ženskou“ roli.

Jestliže je ovšem péče (o děti, domácnost, rodinu) nahlížena v naší společnosti jako nižší hodnota než práce ve *veřejné sféře*, a pakliže ji vykonávají stále v zásadě větší míře ženy (Křížková, 2008), je pro mne jednou ze zásadních otázek otázkou: co tedy máme předat dceři, aby vyrostla v sebevědomého jedince, když ji zároveň máme připravit na život v „moderním feudálním modelu“ (Beck, Beck–Gernsheim, 1995: 28), v němž jsme samy vyrůstaly?! Vést je k „obecné“ lidské slušnosti, k níž, domnívám se, patří i zájem a starost o druhé, sociální (sou)cítění, tedy *péče* jako „sociálnímu dobro“ (Fraser, 2007). Dokud však budou péče o děti, o rodinu a domácí práce podceňovány, máme dcery vychovávat k tomu, co je podceňováno? A dokonce, máme je i učit tomu, za co jsme samy byly podceňovány? Byly jsme na to i hrdé, stejně jako naše matky, neboť kontrola nad rodinou nám skrze tyto činnosti zdánlivě i skutečně poskytovala určitou „moc“.

Genderový konflikt, zjednodušeně řečeno konflikt představ partnerů o rozdělení mužských a ženských rolí v rodině, je dosud přítomen v partnerských vztazích, především ve spojení s mateřstvím/rodičovstvím a v souvislosti s tím v dělbě domácích prací⁶³ a péče o děti⁶⁴. Tento konflikt je často stále nahlížen jako „ženský problém“ a je tematizován esencialisticky jako „přirozená“ dělba práce (českými médii i některými prohlášeními „odborníků“ na psychologii) a odkazuje znovu a znovu na reprodukční funkci ženy a mateřství. Zdá se tak, že sociální tlak na genderovou identitu je stále jedním z největších tlaků a dopadá jak na ženy tak na muže.

I v současné české společnosti jsou ženy tradičně spojovány s vykonáváním domácích prací a péčí o děti. Ženy zpravidla tento úděl často nevnímají jako nepřirozený nebo nespravedlivý.

„Zodpovědnost žen za správu domácnosti je hluboce zakořeněná a výrazně se podílí na konstrukci ženské identity. Tato hluboká a těsná provázanost konstrukce genderu

---

⁶³ V dost širokém vymezení je domácí práce chápána jako neplacená práce vykonávaná v domácnosti, která produkuje služby pro potřeby jejích členů a slouží k zajištění provozu domácnosti. Nejedná se tedy výlučně a nutně jen o práci ženy, resp. ženskou práci, ale toto vymezení zahrnuje rovněž práci vykonávanou v domácnosti a hospodářství obvykle muži.

⁶⁴ Zásadní změny v postavení žen se odehrály na trhu práce a celkově ve veřejné sféře, zatímco v soukromí, v jednotlivých rodinách a domácnostech, se úloha žen mění jen velmi pomalu. Jen málokteré páry opouštějí tradiční rozdělení mužských a ženských rolí v rodině. Podle Arlie Hochschild jsou to zvláště domácí práce, které se ocitají v samém srdci vyjednávání genderových strategií v rodině či manželství (Bierzová, cit. Hochschild, 2003). Ty určují a definují genderové role v rodině nejvíce (Bierzová, 2006).

s domácími pracemi je možná důvodem, proč se tak pomalu a zdlouhavě mění podíl žen a mužů na vykonávání domácích prací. Dichotomie ženy a muže, přírody a kultury, sféry domova a veřejnosti jsou stále modely, které se prosazují v interakcích jednotlivců, a tak jsou znovu potvrzovány a opakovaně ustavovány“ (Bierzová, 2006).

3 ČÁST EMPIRICKÁ

Úvod k empirické části

Tato práce se pohybuje v rámci feministického paradigmatu, metody použité v praktické části jsou kvalitativní (viz podrobněji kap. 4. *Metodologie*).

V empirické části, v kapitole *Metodologie*, představím nejprve stručně debatu o otázce feministického paradigmatu, feministického výzkumu a feministické metodologie; zdůvodňuji a popisuji zvolenou metodu sběru dat a její využití ve feministických výzkumech a zamýšlím se nad limity, výhodami i úskalími této metody, jak jsou diskutovány v odborné literatuře (Guba, Lincoln, 1994, Hendl.... Hermans, ...), a metodu analýzy dat. Dále popisuji výběr vzorku respondentek, přípravu rozhovorů, jejich průběh, postup při transkriptu a zpracování dat. Samostatnou kapitolu tvoří analýza a interpretace jednotlivých rozhovorů.

3.1 METODOLOGIE

Zvolení metodologie závisí již na otázkách, zda a jak můžeme poznat realitu (ontologická otázka), a na vztahu mezi poznávajícím a poznaným (otázka epistemologická). V případě mého výzkumu je pro mne ontologickou otázkou fungování genderového (řečeno s Bourdieuem symbolického) řádu a úhlu pohledu na něj prostřednictvím reflexe sociální zkušenosti „mých matek“, vnímání jejich role matky dcery. Otázka epistemologická pak souvisí s mým feministicky kritickým přesvědčením (jako badatelky), že neexistuje objektivní pravda, že výzkum není a ani nemůže být objektivní (viz Harding, 1998; Lorenz-Meyer, 2005).

3.1.1 Feministické paradigma. Existuje feministická metoda?

Feministické teoretičky 70. a 80. let redefinovaly „vědecké poznání“ a mj. poukázaly na to, že *ženská zkušenost* mnohdy neodpovídá dosavadním vědeckým výzkumům a že věda (vytvořena muži) nezahrnuje ženskou reflexi a její *sociální zkušenost* (viz Harding 1998; Ramazogulu, 1989; Reinharz 1992; Letherby, 2003). Snahy o vytváření alternativních teorií byly a jsou nejčastěji motivovány právě nespokojeností feministických teoretiček (výjimečně

teoretiků) s tradičními vědeckými i filozofickými koncepty (viz Farkašová, Szapuová, 2003). Sandra Harding (Harding, 1998) podotýká, že neexistuje-li žádná monolitická ženská zkušenost, je nutné hovořit o zkušenosti žen, se kterými je spjatý sociální problém – z tohoto hlediska se pak takovéto zkušenosti stávají předmětem a východiskem zkoumání (cit. in Farkašová, Szapuová, 2003). Gay Letherby hovoří o tom, že i když nelze označit nějakou metodu za feministickou, lze jistě hovořit o feministickém přístupu k metodologii a o „feministické praxi výzkumu“: „Myslet metodologicky znamená teoretizovat o tom, jak na věci přicházíme: je to o vztahu mezi procesem a výsledkem výzkumu.“ (Letherby, 2003: 5). To zahrnuje už výběr výzkumu, otázky, které si feministky/é ve výzkumu pokládají, lokaci badatelky/e v procesu výzkumu a odlišný způsob přemýšlení o metodologii od tradičních (pozitivistických) způsobů.

O otázce existence speciálně „feministického“ výzkumu, jeho definice, jeho teorie i praxe a o jeho metodě, metodologii a epistemologii, jak jsem naznačila, se vedlo a vede mnoho debat (viz např. přehled in Letherby, 2003) a vyjádřilo se k této problematice mnoho teoretiček a teoretiků (Reinharz, 1992; Guba a Lincoln, 1994; Flick, 1998; Denzin a další). Přikláním se k vyjádření Sulamit Reinharz, která píše: „Moje řešení praktického problému fungující definice je využít vlastní definice. Člověk nemusí identifikovat svou výzkumnou metodu jako 'feministickou výzkumnou metodu', ale spíš musí identifikovat sebe jako bádající feministku.“ (Reinharz, 1992: 6-7).

3.1.2 Vlastní lokace a pozicionalita

Považuji za velmi důležité vyjádřit svou pozici a lokaci u vědomí jedné ze zásad výzkumu z feministické perspektivy, totiž že kvalitativní výzkum není něčím, co se osobně netýká badatelky, něčím objektivním, na co pohlížím bez emocí, co by nevycházelo z mého etnického, sociálního a třídního původu, kulturního zázemí, co souvisí s mým vzdělanostním i „sociálním kapitálem“ (viz Bourdieu, 2000). Naše *sociální lokace* systematicky utváří způsob našeho vědění (Lorenz-Meyer, 2005). Jde o výzvu, která zavazuje k reflexi a *odpovědnosti* za jednání a utváření znalosti v rámci lokace, kterou feministická badatelka zaujímá, reprodukuje a transformuje (Ibid.). Moje osobní zkušenost a její reflexe utvářejí mé vnímání vztahů ve společnosti, postavení ženy v ní, a tedy i mé vnímání a interpretaci promluv respondentek.

Vlastní lokace

Narodila jsem se v polovině 50. let do budování socialismu, do rodiny židovského otce, který se vrátil z Osvětimi bez rodiny a bez majetku, a matky s křesťanskou výchovou. Moje dětství a výchova se tedy odehrávaly v 50. a 60. letech, moje dospívání v době tuhé normalizace let sedmdesátých. Neměli jsme ani auto ani chatu ani buržoazní, ani dělnický původ. Vystudovala jsem vysokou školu, pád železné opony a sametová revoluce v mé vlasti v roce 1989 mne zastihly v pětácti. Vyrovnávala jsem se s pěti lety role manželky a matky na „báječné“ mateřské dovolené (na které jsem zůstávala, protože socialisticky pracovat bylo pro mne morálně téměř neúnosné). Všechno bylo „v pořádku“. Vstupovala jsem do manželství s představou, že jsme si s manželem rovni vzděláním, sociálním statutem, právy i povinnostmi. Ale realita mne zaskočila. Nerozuměla jsem spoustě věcí a kladla jsem si mnoho otázek. Týkaly se zprvu toho, jak naplnit roli matky a manželky, jak vychovávat děti a starat se o dům a zahradu, podporovat všechny v rodině, vykonávat domácí práce (bylo apelováno na to, že se práce dělá „z lásky“). Trápila jsem se tím, kde jsem udělala chybu, proč nejsem tak úspěšná jako můj muž, proč je on v očích mých dětí tím úspěšnějším (ten, kdo vydělává mnohonásobně víc) „mocnějším“ a „lepší“ a „lepší“, proč soutěžím o moc. Trápila jsem se tím, **co předat dceři**, aby byla sebevědomá, co udělat, abych jí umožnila „včas“ se separovat. Cítila jsem se provinile, kdykoliv jsem se zachovala sobecky. Ještě dnes se mě stále moje dvaadvacetiletá dcera ptá: „A jak bys to tedy udělala dnes, mami?! No! Řekni! Chci taky mít dceru!“. A občas také říká: „Všechno jsi udělala špatně! Jsi ukřivděná feministka!“. Trvám si na svém. Jsem feministka (bez adjektiva).

Zapomněla jsem někde kdysi žít svůj vlastní život, své sny, touhy, naplňovat i své představy o dobrém životě. Zapomněla jsem žít i pro sebe. Po patnácti letech analytické terapie na otázku „kdo jste?“ odpovídám: feministka, žena/nežena, židovka/gójka, bílá středoevropanka, a možná nomádka⁶⁵ nebo kyborg⁶⁶? Nejspíš vše dohromady, kdo ví.

Pokusila jsem se poukázat na kořeny mého zájmu, prehistorii, i výhled, motivaci, budoucnost. Jsem přesvědčena, že moje lokace ovlivňuje můj výzkum a že zde jde o „zatíženost

---

⁶⁵ Braidotti, 2006.

⁶⁶ Odkaz na Haraway, 2002/1980

vědění sociální perspektivou“ (Lorenz-Meyer, 2004: 77). V mé práci se prolínají mé zájmy feministické, genderová over-senzitivita, i jistá zranitelnost a zraněnost, jež mi téma mé práce a analýza rozhovorů přináší. Být konkrétní znamená přiznat si, že vlastní ne/úspěchy, frustrace i vnímání vztahů v rodině ovlivňují už výběr tématu mé práce, osobní se zde pro mne stává politickým.

Pozicionalita

Proces výzkumu není neutrálním aktem a „zahrnutí výzkumnice“ chápu jako dopad, důsledek interakce, která probíhá mezi mnou jako badatelkou a mými respondentkami/přítečkami. Pojmenovat místo, ve kterém se nacházím a z něhož začínám „mluvit“ – prostor mého teoretického uvažování - je pro mne tím osobním a politickým, i „teoretickým prostorem opozičního jednání“ (Lorenz-Meyer, 2006: 79, cit. bell hooks).⁶⁷ A dále, jako subjekt nejsem tím stejným subjektem na počátku a na konci práce. Proces bádání a změny, který transformuje nejen vědění autorky, ale také autorku samotnou, znamená, že autorka je nejen tvůrkyní tohoto textu, ale také produktem jeho psaní (Zábrodská, 2008: 15, s odkazem na Patti Lather, 1991). Nemohu, než (s uzarděním) použít citaci, neboť to neumím říci lépe a pregnančněji⁶⁸: Tato práce je bezpochyby umožněna i limitována tím, že její autorka je heterosexuální ženou a příslušnicí národností většiny, že pochází z pražské střední třídy a vystudovala filmovou školu za socialismu a genderová studia patnáct let po tzv. sametové revoluci. A navíc:

Tato fakta jsou však zároveň zavádějící, protože kromě nich existuje množství faktů jiných, zamlčených, které docela snadno mohou mít důsledky protikladné faktům právě odhaleným. Namísto toho se mi zdá příhodnější vidět sebe sama jako kontradiktorický, ne plně poznatelný a především – jak to navrhuje Patti Lather (1991) – pohyblivý subjekt: subjekt, který není jen zdrojem svého psaní, ale také jeho produktem. (Zábrodská, 2008: 15).

V 90. letech vstoupily do mého socialisticky (a kánonicky maskulinně) modelovaného vzdělání ženy autorky, ženy historičky, ženy socioložky, ženy feministky, ženy psychoanalytičky, ženy antropoložky. Šlo o zcela novou pozici: učila jsem se vlastní reflexi,

---

⁶⁷ Opozičním jednáním mám na mysli mou pozici feministky ve společnosti, kde feminismus má negativní konotace a je stigmatizován (naposledy Reflex...)

⁶⁸ Odvolávám se však alespoň – ve vší úctě k Zábrodské, Bourdieuovi a Woolf - na Pierra Bourdieua, který ve své analýze specifické formy nadvlády používá „pronikavý pohled a nesmírně rafinovaný styl psaní Virginie Woolfové“, aby „dodala věrohodnost naší analýze“ (Bourdieu, 2000: 75)

kritickému postoji a kritické analýze. „*Prostor*, o kterém se dlouho domníváme, že je ten jediný, který máme, se náhle rozšíří, rozvlní, rozbouří, potácíte se v něm jako bárka na rozhněvaném moři, ale pak se moře zklidní, ostrov je sice ještě jen na dohled, ale vy už tušíte, že *existuje možnost doplout*“ (Ortenová, 2005: 1). V konceptu „osobní je politické“ jsem nacházela morální sílu, mravní postoj, i odvahu k argumentacím. Nové pro mne bylo poznání, že síla naší tendence vše definovat a kategorizovat je větší, než se sami domníváme. Že hledání pravdy nevede k jedné pravdě. Jsem přesvědčena, že má smysl nacházet nové odpovědi a vědět víc. Jde o to vymezit se vůči minulosti, budoucnost se pak může jevit jako obraz naděje.⁶⁹

3.1.3 Metoda polostrukturovaných rozhovorů a využití ve feministickém výzkumu

Odpověď na otázku, jak konkrétní matky vnímají svůj vztah s matkou a svou roli či úkol vychovat dceru, jak vnímají tuto životní situaci, co pro ně znamená „předat jí něco“, nelze vždy vyčíst z kvantitativních výzkumů, neboť každodenní život je bohatší a pestřejší než lze analyzovat například z dotazníkových šetření (Ramazogulu, 1989; Reinharz, 1992). Je tedy nutné ptát se samotných aktérek prostřednictvím kvalitativního výzkumu, v rozhovorech, v nichž je možné vytvořit v interakci prostor pro zamýšlení se, vzpomínání, zvažování atd.

Z hlediska cíle mé práce a zkoumaného problému považuji kvalitativní výzkum za nejvhodnější volbu. Nicméně je třeba si uvědomit, že výsledky kvalitativního výzkumu není možné nijak generalizovat a bude se jednat jen o dílčí sondu do vnímání a postojů určité „kohorty“ matek dcer.

Metoda kvalitativního výzkumu prostřednictvím rozhovorů představuje ve feministickém výzkumu jednu z klíčových metod: s důrazem na interakci mezi badatelkou a respondentkou stojí vytvoření vztahu vzájemné důvěry (Reinharz, 1992; Kiczková a kol., 2006). Tomu také odpovídal můj výběr vzorku – přítelkyň, se kterými se vzájemně dlouho známe, důvěřujeme si a nasloucháme a kde *předporozumění*⁷⁰ bylo součástí mého záměru při výběru respondentek. Oakley „hájí nový model feministického rozhovoru, jenž usiluje o intimitu a

---

⁶⁹ Parafrázováno z Partha Chatterjee, *Our Modernity* (1997)

⁷⁰ Pojem *předporozumění* má původ v Heideggerově tázání se po smyslu bytí (Heidegger, 2002).

zahrnuje 'odhalení sebe sama' a 'důvěřování respondentce' (Ibid.). Společně sdílená zkušenost s hierarchií mezi badatelem a respondentkou v „tradičním výzkumu“ vedla feministky k názoru, že *vztah respondentky a badatelky* ve feministickém výzkumu předpokládá ne-hierarchizovaný vztah (Tang, 2002 cit. Oakley). Ale v rozhovoru badatelka/respondentka nemusí ještě znalost genderu a osobní zaujetí znamenat „vědomost“ (Tang, 2002 cit. Riessman, 1987: 189). Některé feministky jsou toho názoru, že bez ohledu na jejich společně sdílené pochopení *genderové subordinace*, jsou zde přítomny ještě *jiné sociální atributy*, jež ovlivňují (mocensky) rozhovor se ženami vedený badatelkami, jako třída, rasa, věk, sexuální orientace, původ, náboženské přesvědčení, politické smýšlení apod. (Tang, 2002). Mocenská dynamika je v rozhovorech „fluidní, takže je vždy třeba klást si otázky týkající se dominantní pozice tazatelky v rámci hierarchického vztahu ve výzkumu.“ (Tang, 2002: 703).

Rozhovor „podle návodu“

Rozhovor podle návodu (*problem-centred interview* [Flick, 1998]) jsem použila cíleně s ohledem na výzkumnou otázku. Takový rozhovor umožňuje připravit si návod se seznamem témat (resp. okruhů otázek), eventuálně otázek umožňujících obměnu a reakci na odpověď (prohlubující a sondážní otázky), poskytuje badatelce/li *prostor pro interakci* v rámci určitého tématu-problému (Ibid.). Otázky je možné přizpůsobit pro jednotlivé rozhovory, návod pomáhá lépe reagovat na rozvíjení (zdánlivě) vedlejších témat, která však souvisí s tématem daným výzkumnou otázkou. Návod k rozhovoru umožňuje provést rozhovory s respondentkami strukturovaněji a ulehčuje tak jejich srovnání (Flick, 1998: 205).

3.2 ZÍSKANÁ DATA

Data prezentovaná v této práci byla získána během výzkumu metodou polostukturovaných rozhovorů. Během února až června 2008 jsem hovořila s pěti respondentkami ve věku 53 až 54 let, matkami dcer. Rozhovory trvaly 60 až 90 minut, vždy v prostředí, které vyhovovalo respondentce (ve třech případech doma, ve dvou v uzavřeném prostoru oblíbené kavárny), a některé byly prováděny opakovaně (R 1, R 3⁷¹), resp. doplněny několika otázkami, které

---

⁷¹ Pro zkrácení používám pro „rozhovor 1“ zkratku R1 atd., číslo označuje pořadí rozhovorů, jak byly vedeny.

upřesnily porozumění některých výroků. Se souhlasem respondentek byly rozhovory nahrávány na digitální diktafon (včetně úvodního souhlasu s použitím rozhovorů pro diplomní práci a dohodě o změně jmen), doslovně přepsány a analyzovány podle tematického rastru. V souladu s inspirací principy zakotvené teorie (Corbinová, Strauss, 1999) bylo provedeno kódování a několikrát zpracována kategorizace. Vygenerovaná témata jsou uvedena v empirické části.

3.2.1 Výzkumný vzorek - výběr respondentek

Výzkumný vzorek mého výzkumu tvoří pětice žen – matek dcer, které jsou mými dlouholetými přítelkyněmi. Tento výběr vzorku jsem zvolila s ohledem na relativně intimní téma rozhovorů. Ačkoli se to mohlo zdát jako výhoda, úskalí jsem objevila velmi zády (viz kap. 4. 7. *Průběh rozhovorů a transkript*).

Respondentky jsou všechny bílé rasy, pocházejí z Prahy ze střední sociální vrstvy, narodily se mezi lety 1953-1955. Jsou matkami dcer: jedné dcery (Marta, R 4; Jana, R 5), dvou dcer (Zita, R 2), tří dcer (Sylva, R 1) a dcery a syna (Klára, R 3). Dcery respondentek jsou narozeny v rozmezí let 1976-1983. Tři respondentky mají vysokoškolské vzdělání (Zita, Marta, Jana), jedna odborné střední vzdělání (Klára) a jedna vyšší odborné vzdělání (Sylva). Sylva (R 1) pracovala např. jako „stavební dozor“, po roce 1990 se stala ředitelkou jazykové školy. Zita (R 2) ve stavebnictví, dnes pracuje jako odborná asistentka v lékařství. Klára si dokončila maturitu až době dospělosti svých dětí a po roce 1990 pracovala jako účetní, měla malou úklidovou firmu apod. Dnes pracuje u Marty v denním stacionáři pro děti se speciálními rehabilitačními potřebami a mentálními a kombinovanými vadami. Marta je psychologka a vede zmíněný denní stacionář. Jana pracovala v gramofonové společnosti jako produkční, po roce 1990 je společnicí a ředitelkou malé soukromé firmy.

Tři z respondentek jsou již několik let rozvedené (Zita, Klára, Jana), dvě (Sylva a Marta) jsou stále s prvním partnerem – otcem jejich dětí (tedy přes třicet let).

Matky čtyř respondentek dosud žijí a respondentky jsou s nimi stále v dobrém vztahu, matka Zity zemřela, když bylo Zitě deset let (viz *Medailony respondentek* v empirické části a příloha 1, tabulka respondentek).

Dvě respondentky (Sylva a Zita) mají společný zážitek z dětství týkající se uvěznění někoho z rodiny jako politických vězňů nebo s perzekucí a samy tento fakt zmiňují.

Ani jedna z respondentek nikdy neemigrovala z Československa.

Rozhovory trvaly v délce od 45 do 70 minut. Výzkumný vzorek jsem považovala s ohledem na výzkumnou otázku, hutnost získaných dat a detailnost zpracování za dostatečný.

3.2.2 Příprava rozhovorů – pilotní rozhovor

Přípravu rozhovorů považuji za velmi důležitý krok výzkumu. V lednu 2008 jsme s mou kolegyní z Národního kontaktního centra Ženy a věda, socioložkou Alicí Červinkovou vedly rozhovor, ve kterém mi kladla otázky jako matce dceři a který byl pokusem o reflexi tématu mé diplomové práce⁷². Před rozhovorem jsme diskutovaly o teoretických konceptech k mému tématu, resp. konkrétně o konceptu „neurotické potřeby lásky“ Karen Horney (Horney, 2004/1967). Alice se v úvodu rozhovoru ptala na můj vztah s mou matkou⁷³. Při transkripci tohoto „pilotního rozhovoru“ jsem přemýšlela nad tím, jak mě moje matka vychovávala, jak mě ovlivnila, jaké „rady“, jaká „poselství“ si pamatuji a jak je interpretuji, jak mne samotnou to vše modelovalo v přístupu k výchově mé dcery o třicet let později. Znovu⁷⁴ jsem se zamýšlela nad tím, jak můj vztah s matkou (i otcem) ovlivnil má uvažování o světě, co jsem se snažila předat své dceři jako člověk, jako žena, jak intervence mého partnera i vliv okolí měnily mé myšlení i odhodlání, a jaké mocenské konotace mohou souviset s „vnímáním se“ jako matka dcery. Tento rozhovor mi umožnil reflektovat mou sociální zkušenost a zachovávat opatrnost při kladení otázek i pozdější interpretaci a analýze rozhovorů.

Na základě témat, která jsem považovala za relevantní pro výzkum o vnímání výchovy dcery a kódů z odborné literatury, jsem převedla tato témata do otázek (operacionalizované tázání) s ohledem na můj výzkum. I když jsem si stanovila hlavní osnovu rozhovoru, samy otázky během něho byly formulovány volně podle toho, jak rozhovor s jednotlivými respondentkami plynul.

Jako *úvodní otázku* rozhovorů jsem zvolila otázku z pilotního rozhovoru „*Jaká byla tvoje máma?*“. Tato otázka byla pro respondentky poněkud překvapivá, neboť se zdálo, že očekávaly, že se budu již v první otázce ptát na jejich dceru. S odpověďmi na tuto úvodní otázku

---

⁷² Rozhovor jsme vedly v Národním kontaktním centru Ženy a věda.

⁷³ Rozhovor s autorkou této práce o její matce existuje na nahrávce na CD a v transkriptu, z etických důvodů není přílohou práce, autorka nicméně čerpala z tohoto rozhovoru některé citace do kap. *Pozicionalita a lokace* aj.

⁷⁴ neboť i před patnácti lety v analytické terapii, kterou jsem tehdy zahájila.

se mi však dobře pracovalo při analýze, bylo možné sledovat jistou časovou linku vztahů k matce i dceři nejen genderově, ale i generačně.

Základních témata, resp. otázky, které navozovaly jednotlivé tématické okruhy (viz příloha 2) a které jsem si připravila před prvním rozhovorem (Sylva, R1), jsem se snažila citlivě přizpůsobovat také s ohledem na vztah s jednotlivými respondentkami, a již zde, v přípravě, se projevil vliv mého před-porozumění.

3.2.3 Průběh rozhovorů a transkript

V této kapitole charakterizuji můj dlouhodobý vztah s respondentkami (navazující na kap. 4. 5. *Výzkumný vzorek – výběr respondentek*), resp. budu reflektovat, jak mne tento vztah zavazoval, i „svazoval“, jaké klady a zápory mělo moje *před-porozumění* a jak to ovlivnilo průběh rozhovorů i moje vnímání výzkumu při transkriptu.

K výběru mého výzkumného vzorku mne samozřejmě vedla poněkud lehkomyšlná domněnka o výhodě a jistotě v tom, že mi přítelkyně budou ochotny poskytnout rozhovor pro můj výzkum, neboť jsme o našich dcerách a vztazích s nimi i o vztazích s našimi matkami mnohokrát hovořily a hovoříme. Konec konců vztahy mezi lidmi, v rodině, ve společnosti, jsou našimi běžnými tématy rozhovorů. Oslovila jsem mé přítelkyně a v tom, že mi poskytnou rozhovor pro můj výzkum pro magisterskou práci, nebylo pochyb. Odpovědnost a etické otázky na mne začaly doléhat velmi intenzivně při transkriptu a především při analýze rozhovorů. Co mne opravňuje k takové či jiné interpretaci? Mám právo „podsunovat“ v analýze respondentkám, natož mým přítelkyním (!), „gender“ a mocenské pozice?

Se svými respondentkami mám dlouholetý blízký přátelský vztah, řekla bych, že velmi intimní. Jsme zvyklé vést dlouhé rozhovory o každodenním životě, o minulosti, o strachu z budoucnosti, o tom, jaké jsme (byly) matky a dcery, a proto ani pro mne, ani mé přítelkyně nebylo ničím neobvyklým vést rozhovor o jejich „roli matky dcery“. Důvěra a důvěrnost, které jsme jedna druhé schopny předávat, se pro mne na jedné straně stala značnou výhodou. Byla jsem si nicméně vědoma určitých nebezpečí a „úskalí“, která z toho mohla vyplynout. Jako badatelka jsem se náhle ocitla v jakési „autoritativní pozici“ té, která určovala – byť odsouhlasené a sdílené – téma a kladla otázky. A přesto, že jsem respondentky znala, znala jsem jejich „mateřskou“ a „partnerskou“ historii, jejich obavy a jejich touhy, cosi bylo zcela nové.

Byl to respekt k jejich vnímání těchto obav, ke způsobu a jazyku, jimiž tyto obavy a touhy vyjadřují, k jejich individualitě a k jejich životnímu postoji. Každá z mých přítelkyň je jiná. Nebylo to „o mně“, ale také bylo. Snažila jsem se respektovat jejich re-interpretace, oscilování mezi vzpomínáním a jejich současnými názory a reflexemi, neovlivňovat jejich uvažování určitým směrem, ač ne vždy se mi to zcela podařilo. *Ony* se však v rozhovoru měly stát „expertkami“ na téma matka dcery, dcera matky (Kiczková, 2006).

Termín rozhovorů jsem s přítelkyněmi domlouvala vždy dle jejich dispozic a na místě, které bylo jim příjemné. Bylo to ve dvou případech v jedné naší kavárně v uzavřeném soukromém prostoru a třikrát v bytě přítelkyně. Rozhovory trvaly v průměru hodinu a nahrávala jsem je na digitální diktafon. Na konci rozhovoru jsem vždy položila otázku, zda je ještě něco, co by chtěla respondentka doplnit, nebo zda si vzpomněla na něco, co by ještě mi chtěla sdělit. Ve třech rozhovorech se tomu tak skutečně stalo. Všechny respondentky poskytly souhlas s využitím rozhovoru pro mou práci (souhlas je nahrán na diktafonu a přepsán v transkriptu) a všechny až na jednu si přály změnit jméno své, dcer i partnerů pro zachování anonymity. Jména respondentek, dcer, synů i partnerů jsou všechna změněna.

Rozhovory jsem přepisovala ihned v průběhu následujícího týdne po rozhovoru. Provedla jsem doslovný transkript nahrávek, texty rozhovorů jsem neupravovala do spisovného jazyka, neboť i to charakterizuje způsob řeči a významy slov. Do poznámek jsem si přepisovala slovně pomlky (pauza, dlouhá pauza, nebo: dlouho přemýšlí apod.), zdůraznění (důrazně), rozpačitost, pochybnost, emoci a zámlky apod., abych mohla při čteních textu lépe vnímat, nejen co, ale i jak respondentka sděluje své pocity a názory. Přepsané rozhovory jsem respondentkám ani nepřislíbila k přečtení, ani o to neprojevilý zájem. Zajímá mě spíše výsledek – moje diplomová práce. Věděly, že budu rozhovory analyzovat a dávat do souvislosti s teoriemi. Při analýze rozhovorů jsem měla poněkud pocit „svázanosti“ tímto závazkem a bylo pro mne těžší, domnívám se, analyzovat výroky přítelkyň, než by tomu bylo v případě „neznámých“ respondentek, nemám však osobní srovnání.

Text všech rozhovorů tvoří 93 stran přepisu (včetně mých otázek) a je zkopírován i na CD, text však z důvodu zachování anonymity netvoří součást předkládané magisterské práce.

3.2.4 Metoda analýzy dat

Zvolení metody analýzy získaných dat byl proces, v němž jsem hodlala využít mně dostupných (studiem získaných) znalostí metodologie. Použila jsem jako inspiraci zakotvenou teorii používanou v kvalitativním výzkumu (Glaser, Strauss, 1967; Corbinová, Strauss, 1999). *Zakotvená teorie* nabízí analytické postupy, které, při správném dodržování, splňují vědecké požadavky, mj. kritičnost, otevřenost a tvořivost (Strauss, Corbinová, 1999). Pro můj výzkum je tato metoda vhodná, neboť nezapočíná vytvořením teorie (a údaje jsou pak shromažďovány k potvrzení teorie), ale umožňuje, aby se „vynořilo to, co je v této oblasti významné“ (Strauss, Corbinová, 1999: 14). Tato teorie vznikla pod vlivem interakcionalistických a pragmatických prací. Myšlenky, jimiž byla v době svého vzniku ovlivněna, jsou následující: *zkušenost a zážitky* se v podstatě neustále vyvíjejí; *lidé aktivně utvářejí svět, v němž žijí*; je třeba zdůrazňovat *změnu a průběh, proměnlivost a složitost* života; mezi podmínkami, smyslem a jednáním existují *vzájemné vztahy* (Strauss, Corbinová, 1999). Se zakotvenou teorií je spojena také *teoretická citlivost*, jež jejím je důležitým tvořivým aspektem (Ibid.). Jde o „určitou schopnost badatele [...] rozlišovat jemné detaily ve významu údajů [...], schopnost vhledu, schopnost dát údajům význam, porozumět a oddělit související od nesouvisejícího“ (Strauss, Corbinová 1999: 27). Zdrojem této teoretické citlivosti kromě osobní a profesní zkušenosti je samotná analýza. Pro mne jako badatelku to znamenalo zvýšenou citlivost k pojmům, jejich významu a k vztahům mezi nimi. (Strauss, Corbinová 1999).

Metoda zakotvené teorie mi dopomohla k podrobnému „utřídění“ textu – provedla jsem seskupení výroků pod desítky témat - po úvodním otevřeném kódování produkujícím ad hoc zvolená označení pro různé úseky datového materiálu. *Kategorie*, které jsem zvolila, jsou výsledkem axiálního kódování, při němž jsem se snažila uvádět *podkategorie* do vztahu k jednotlivým kategoriím (stejně jako při otevřeném kódování porovnáváním a kladením otázek). Poslední rovinu, selektivní kódování, v práci jen naznačuji tím, že se pokouším formulovat odpovídající centrální kategorii, aniž bych dospěla k ucelené zakotvené teorii.

Data – výroky a sdělení mých respondentek – jsou myšlenkově a názorově velmi hutným materiálem. Vzhledem k rozsahu mé práce nebylo možné rozšiřovat analýzu dat o další témata a kategorie. Věřím, že to učiním ve svých dalších publikačních nebo knižních pracích.

Celý text, všech pět přepsaných rozhovorů, jsem četla mnohokrát jako celý text a znovu každý rozhovor zvlášť, kdy jsem se snažila porozumět částem ve vztahu k celku a celek chápat

ze vztahu k částem v závislosti na kontextu. Proces interpretace tak dostával podobu jakéhosi „hermeneutického“ kruhu (viz např. Kronick, 1997). Dokázat, aby data „promluvila“, je „tvůrčím procesem přemýšlení o genderované sociální skutečnosti. Jakkoliv usilujeme o to, co nejpřesněji reprezentovat a respektovat výzkumný subjekt, lidský život je tak komplexní a různorodý, že badatel/ka musí při interpretaci činit neustálá rozhodnutí o výběru, zjemňování a organizování svých vjemů, aby neutonul/a v datech.“ (Ramazogulu, 1989: 159). Protože jazyk bádající/ho tíhne k ovládnutí textu, může se vyskytnout problém s postihnutím „jinakostí“ respondentek. Anne Opie např. navrhuje zacházet s názory respondentek jako s „nekompletními a nahodilými“, ale zároveň doporučuje identifikovat, jak jsou data konceptualizována, jak lze reprezentovat *umístování se* respondentek a jak může být spolu s respondentkami sdílena kontrola interpretace (Ramazogulu, 2002: 161, cit. Opie, 1992).

3.3 ANALÝZA A INTERPRETACE ROZHOVORŮ

V analytické části se zaměřím na konstrukci role matky dcery na základě *zkušenosti* respondentek, toho, jak re-interpretují svůj vztah se svou matkou a s dcerou. Při tomto pohledu nelze eliminovat kulturní, společenský a historický vývoj, který ovlivňuje i mezigenerační vztahy, proto byla společensko-historickému kontextu věnována kapitola 1. v teoretické části. Pokusím se také ukázat, že úsilí respondentek naplnit roli mateřství ve vztahu k dceři může úzce souviset s ambivalentními pocity při akceptování tradičního ženství (s atributy jako péče, morálka, empatie, obětování se, naplnění potřeb druhých apod.), s konceptem „dostatečně dobrá matka“, s naplněním osobní identity (viz kap. 2.2.3 – 2.2.5 *Teoretické části*).

V analýze pracuji s pěti rozhovory, proto představím respondentky v *medailonech*. Jsem přesvědčena, že s ohledem na společenský kontext mají tato krátká představení v práci zásadní význam v tom, že kromě „představení“ jednotlivých respondentek se pokusím charakterizovat nejen můj vztah k nim, ale medailony naznačují také *předporozumění*, jež nepochybně je součástí mého výzkumu, resp. jej ovlivňuje.

Na základě tří témat - *Matky respondentek*, *Vztah s dcerou* a *Alchymie generační transmise* – vytvářím pod každým tématem několik kategorií a interpretuji získaná data, vycházejíc z teoretického - sociologického i psychoanalytického - materiálu (viz teoretická část). Pokusím se interpretovat data uceleněji ve vztahu ke *společenskému kontextu* (viz kap. 1.) a v souvislosti s generační transmisí. Na základě propojení zkušenosti respondentek s vlastní matkou a společenského kontextu si pokládám otázku o povaze, důvodech a důsledcích této transmise.

Citace respondentek budu interpretovat, jak bylo uvedeno, dle témat, na něž jsem se zaměřila již při rozhovorech (viz příloha 2, otázky a tématické okruhy), takže vznikl následující „tematický rastr“ (Kicková a kol., 2006):

- 1) **matky respondentek**
- 2) **vztah s dcerou**

3.3.1 Medailony respondentek

Respondentky, mé přítelkyně, představím v *medailonech*. V souvislosti se společenským kontextem mají tato krátká představení v práci zásadní význam v tom, že kromě „představení“ jednotlivých respondentek, jakési krátké biografie, se pokusím charakterizovat nejen můj vztah k nim, ale medailony naznačují také *předporozumění*, jež nepochybně je součástí mého výzkumu, resp. jej ovlivňuje.

Medailon Sylvy (R 1)

„Ona mě nejvíc zná“ (o nejmladší dceři).

„... myslím, že ta máma musí trošičku v životě vychovávat ty holky k tomu, aby... si uměly s tímhle poradit, aby uměly zůstat samy sebou, aby uměly taky žít svůj život, přestože ta společnost je tlačí do toho, aby to nedělaly.“

„Vlastně jsem nežila život, jaký jsem chtěla.“

Sylvu znám ze svých „gymnaziálních“ let, kdy jsme v 70. letech (minulého století) s partou „z gymplu“ jezdili na vodu, chodili do pražských hospod a vináren. Sylva vystudovala stavební průmyslovou školu. Otěhotněla neplánovaně ve svých dvaceti s Petrem z gymnaziální party poté, co vztah ukončila. Vdala se především proto, že čekala dítě. Sama říká, že byla moc mladá a dítě ještě nechtěla. Narodila se jí dcera Týna, po roce druhá dcera Karla. Několikrát se pokoušela o přijetí na medicínu, později se vzdala myšlenky na studium a vzdělávala se sama čtením. Ve 33 letech se jí narodila třetí dcera Mína.

Svou matku charakterizuje Sylva jako velkou intelektuálku, vzdělanou a sečtělou, která se vzepřela otcovu přání vést firmu a vystudovala architekturu. Obdivuje na ní, jak je obě se sestrou vzdělávala.

Sylva působí vyrovnaně, nekonfliktně, má jasné názory, je vzdělaná a sečtělá v literatuře. Z vlastní rodiny měla zkušenost s dopadem tvrdých let padesátých na život svých nejbližších. Už mnoho let studuje sama filosofii docházením na přednášky na FF UK, je vášnivou čtenářkou filozofických textů. Je již několik let ředitelkou jedné soukromé jazykové školy v Praze. Sylvu vnímám jako silnou osobnost, jako ženu, která dokáže reflektovat „svůj příběh“ skrze genderovou perspektivu, ačkoliv, jak sama v rozhovoru říká, v lecčems „gender nevidí“ a vnímá určité životní situace dle mé interpretace spíše „liberálně humanisticky“ a

individualisticky⁷⁵ (viz analýza). Tato její „humanistická pozice“ vs. Tradiční představa „bytí ženou“ a naprostá většina ambivalencí naznačuje, jak těžké je pro ženu/matku tyto pozice skloubit. Sylva prožívá konflikt „lidství“, identity a ženství, jež je tradičně spojováno s mateřstvím a tradiční dělbou práce, vnímá rozpor v tom, co společnost od žen/jejích dcer očekává a do čeho je tlačí, uvědomuje si, jak jsme socializovány/i.

Medailon Zity (R 2)

„Je to jen o vztazích.“

„Ale i vidím pozitivně, že jsem to dokázala, že jsem se rozvedla, že jsem se postavila na vlastní nohy, že to jsem jim aspoň trošku ukázala, že... že se mají starat taky o sebe, že mají myslet na sebe, že se mají umět rozhodnout, že se nemají bát takových nějakých situací, které se jim můžou zdát... že jsem tohle dokázala. Že jsem celý život (ne)byla ta sračka...“

Zitu znám (stejně jako Sylvu) ještě z gymnázia. Zita si vzala kluka z naší gymnaziální party (asi po pěti letech známosti). Maminka Zity zemřela na rakovinu, když bylo Zitě 10 let a Zita si ji pamatuje především jako nemocnou, kolem které se odehrával všechen život rodiny. Vyrůstala pak několik let jen s otcem a babičkou. Otec se, když bylo Zitě 14, znovu oženil. Vztah s „druhou matkou“ má komplikovaný, byla na ni přísná a snažila se Zitu usilovně „spořádaně“ vést. V 50. letech byla za komunistického režimu vězněna a Zita na ní obdivuje její postoj k režimu a reflektuje, jaký měla těžký život („Prožila své nejlepší léta v kriminále.“).

Zita vystudovala Vysokou školu chemicko-technologickou, po vysoké škole měla s manželem dvě dcery, Emu a Halku (dnes 28 a 30 let). Vždycky, jak říká, chtěla kluka a zvláště při narození dcery se cítila „jakože jsem zklamala“.

S bývalým manželem se Zita od rozvodu nestýká. Před třemi roky měla těžký úraz, následovaly dvě náročné operace a dlouhá rehabilitace. Tato událost a to, jak se s ní vyrovnávala ona i dcery, měla zásadní vliv na její sebevědomí a ambivalentní pocity související se vztahem k dcerám a k sobě samé. Zita vychovávala dcery s tolerancí k jejich rozdílnosti, snažila se jim

---

⁷⁵ Z hlediska diskurzivní analýzy vnímám tento přístup jako diskurz individualismu (nebo liberálně humanistický), inspirována Zábrodskou (2008): Pokud se na jakýkoliv problém vztahů mezi muži a ženami nahlíží „pouze“ jako na „lidský“, tedy v rámci humanity, člověčenství, humanisticko-liberálního individualismu apod. (navíc má zpravidla toto člověčenství morální podobu „mužství“), pak je vyloučen genderový aspekt a pohled je samozřejmě zkreslený a vylučuje tak „ženskou zkušenost“. Ženy u nás často odmítají definovat samy sebe jinak než obecně lidské bytosti, aby se mohly cítit rovnoprávné a konstruovat svou identitu a právo na svobodu volby.

dát prostor a svobodu. A přestože explicitně mluví o tom, že je „to“ především o vztazích, když mluví o dcerách, o sobě tvrdí, že je „studená matka“, která se s dcerami nemazlila, a zdá se jí, že jim nedodávala dost sebevědomí, že je dost „nechválila“ (což ovšem tvrdí její dcery). Zita se často v rozhovoru podceňuje, nevěří si, ale já ji vnímám jako velmi statečnou ženu, která se stále ještě bojí o štěstí svých dcer, velmi jí na nich záleží, zároveň se však snaží žít svůj život a nechat dcerám svobodu. Reakce dcer jí však stále někdy zraňuje a souvisí pak s jejím sebeobviňováním, že „byla špatný příklad.“

Medailon Kláry (R 3)

„Když nekomunikujeme, jako bych ji ztrácela“

„S dcerou je to jiné souznění než se synem. Ona o mně ví všechno. Cítila jsem tak, jak to cítí ona... Věděly jsme, o čem mluvíme, věděly jsme, o co jde. Protože obě jsme ženské.“

Kláru znám přes svoji přítelkyni Janu asi 8 let, stejně jako Martu. V době, kdy jsem ji poznala, zažívala těžké období odchodu od manžela a osamostatňování se (děti už byly dospělé). V té době neměla maturitu, teprve si ji večerním studiem doplnila. Kláře bylo v době rozhovoru 53 let. Vdávala se ve dvaceti letech z lásky, s manželem měla dceru Táňu (31) a syna Martina (29), se kterými byla 12 let doma jako „žena v domácnosti“. Obě děti vystudovaly střední školu. Před asi osmi lety se Klára od manžela odstěhovala a pracovala na částečný úvazek, založila si malou úklidovou firmu, pracovala jako účetní apod. Před pěti lety, dva roky před smrtí bývalého manžela, se vrátila do jejich společného bytu a starala se o něj, když onemocněl na rakovinu, až do jeho smrti. V bytě v době rozhovoru (2007) bydlela s dcerou Táňou, která se rozvedla, a pětiletým vnukem. Se svou dcerou měla Klára dlouho velmi blízký vztah, komunikovaly spíše jako přítelkyně. Ve společném bytě byly zpočátku spokojené, později dcera přestávala občas komunikovat a soužití narušila i dělba starosti o domácnost, což Klára dlouho neřešila, neboť na roli „hospodyně a pečovatelky“ byla zvyklá.⁷⁶

---

⁷⁶ V době dokončování práce (2009) se dcera z bytu Kláry odstěhovala i se svým synem k příteli a Klára si vzala k sobě maminku. S dcerou má dnes „stabilizovaný“ vztah. Dcera se vzdala péče o syna a to Kláru velmi mrzí, ale ví, že její život „za ni žít nemůže“. Je si vědoma, že ji dnes potřebuje její matka. Ta jí byla ve složitých situacích s dcerou velkou oporou.

Klára vždy mluví o své matce s láskou, oceňuje, že jí matka dala v dospívání volnost a důvěru. O vztahu s ní dodnes hovoří jako o velmi dobrém („my spolu prostě vycházíme dobře“). V současné době pracuje Klára ve středisku, které pečuje o postižené děti.

Medailon Marty (R 4)

„Ten vztah je výjimečný..., je to hrozně intimní...“

„Vždycky jsem na to myslela, abych jí nedělala to, co jsem zažívala já. No, abych byla empatická, abych byla citlivá k tomu... jak to myslí a jak to má moje dcera.“

Marta je moje přítelkyně asi posledních osm let, seznámila nás moje přítelkyně Jana, která s Martou od dětství kamarádila. Často jsme všechny tři řešily naše starosti s dcerami a jejich problémy. Marta vystudovala po gymnáziu psychologii. Jak sama říká, pro rodiče to bylo studium, které nepovažovali za tak prestižní jako medicínu, kterou studovala její starší sestra. Otec Marty, kterého velmi milovala, zemřel, když jí bylo 14 let. Matka Marty se už znovu neprovdala.

Marta se vdala po vysoké škole z lásky a toužila po dítěti. Jako první dítě měla těžce postiženého syna, který zemřel ve věku asi 10 let v ústavu. Po sedmi neúspěšných těhotenstvích se jí narodila dcera Linda jako vytoužené dítě. V době rozhovoru (2008) se Marta potýkala se závažnou nemocí dcery a poté sama se svým těžkým onemocněním encefalitidou. Marta, jež je profesí psycholožka, reflektuje vztah s dcerou velmi citlivě, sama některé situace a některá období vztahu s dcerou zpětně analyzuje a interpretuje, dává svůj život i svůj přístup k výchově dcery do kontextu s výchovou své matky a zcela zřetelně artikuluje, že nechtěla nikdy dělat dceři to, co jí její matka (viz dále v analýze). Marta je dosud vdaná. Pracuje s postiženými dětmi a jejich rodiči.

Medailon Jany (R 5)

„Já si myslím, že Karolínka... ona je prostě úplně jiná než já!“

„Ona je ryba, já nevím, spoustu lidí na to moc nevěří, ale... ty ryby jsou prostě zvláštní. A s rybama já si moc dobře nerozumím, jo. Takže... ne že bych si s ní jako nerozuměla, ale já“

nechápu, co ona má v hlavě! Zatímco ona ví velice dobře, co já mám v hlavě. Ona to ví úplně přesně.“ [o dceři]

Jana je moje přítelkyně nejintenzivněji, i když se známe až od studií na vysoké škole (tedy „pouhých“ třicet pět let!). Řekla bych, že v našem vztahu je tou „dominantnější“ ve smyslu rozhodnosti a většího sebevědomí, které jsem jí vždycky trochu záviděla. O spoustě věcech prostě nepochybuje nebo o nich, jak sama říká, méně „filosofuje“. Navzájem se velmi respektujeme – respektujeme onu jinakost, o které víme a pro niž se zároveň máme velmi rády. Nevidíme-li se týden, chybíme si, chybí nám názor té druhé (asi více mně ten její, když si nevím rady).

Jana pochází z rodiny, kterou socialistický režim označoval za „buržoazní“. Její rodina totiž vlastnila vilu v Praze⁷⁷, kde ovšem bydlela rozšířená rodina, a navíc celá rodina včetně babičky zastávala silně protikomunistické názory. Jana se vdala už ve druhém ročníku studia na vysoké škole (ve svých 22 letech) a do roka porodila svou jedinou dceru Karolínu. Po dítěti, jak sama zdůrazňuje, velmi toužila „prostě já jsem chtěla hlavně dítě“. Po čtyřech letech se s prvním manželem rozvedla a po roce se s dcerou Karolínou přestěhovaly do společného bytu s Janiným partnerem, se kterým žije Jana dodnes.

Jana pochází z intelektuálního zázemí, její maminka překládala americkou a anglickou literaturu a učila (do roku 1969) na vysoké škole, otec byl lékař. Dnes jsou její rodiče v důchodu. Mámu považuje Jana za „výjimečnou osobu“, ale „na mě moc intelektuální“. Nemyslí si, že mají mezi sebou nějaký příliš blízký vztah emocionálně, ale kdykoli se na matku může spolehnout a nikdy, jak říká, nepochybovala o tom, že ji matka miluje.

Jana je nejstarší ze tří dětí, má o osm let mladšího bratra a o deset let mladší sestru. Její dcera Karolína vystudovala vysokou školu, je již několik let vdaná, zatím bezdětná, byla dvakrát velmi vážně nemocná. Jana považuje svou dceru za natolik „jinou“, jak říká, že se často nesnaží porozumět, „jak to ona má“, ale snaží se ji respektovat. Radí jí stejně jako její matka, „ale ona mě stejně neposlouchá, jako jsem to dělala já“.

---

⁷⁷ V poválečných letech, resp. po roce 1948, však bylo zvykem – a to se také stalo – že rodina s vilou musela přijmout z důvodu tzv. „nadměrných metrů“ (v podstatě příkazem) podnájemníky, takže ve vile Janiny rodiny žilo nakonec asi 12 osob.

3.3.2 Témata a kategorie

Jak bylo již uvedeno, pracuji s třemi tématy, která jsem po zvážení zvolila jako ta, jež mohou vystihnout výchovu matky (respondentky), její vnímání dcerou (respondentkou) postihnout povahu generační transmise a její ambivalenci. Témata jsem nazvala *Matky respondentek*, *Vztah s dcerou* a *Alchymie generační transmise*. Pod každým tématem jsem vytvořila několik kategorií, které se dle mne nejlépe vystihují dané téma, tak jak respondentky interpretují a re-interpretují vztah s matkou a dcerou. Pokusím se také interpretovat data nejen ve vztahu k respondentčině identitě/am, ale také ve vztahu ke *společenskému kontextu* (viz kap. 1.) a v souvislosti s generační transmisí. Na základě propojení *zkušenosti* respondentek s vlastní matkou a jejich vztahu k dceři, resp. „výhovnému úkolu“, si pokládám otázku o povaze, důvodech a důsledcích této transmise.

První téma, jež se (pochopitelně) promítlo v rozhovorech, bylo otevřeno mou úvodní otázkou „*Jaká byla tvoje máma?*“ Témata, která se prolínala rozhovory, byla určena dalšími mými otázkami: o vztahu respondentky s dcerou; co tento vztah ovlivňovalo. Otázky se týkaly vztahu respondentek s matkou: jak jej dnes vnímají, zda se chtěly matce podobat (v čem a proč), jaké „rady“ si pamatují a zda je chtěly předat dceři; vztahu s dcerou: jaká je, jaká a zda měla vůči ní respondentka nějaká očekávání, co je ve vztahu s dcerou důležité, zda je něčím výjimečný ve srovnání s jinými vztahy a proč, jak toto vše vnímají a zda vidí nějaké podobnosti nebo rozdíly ve své a matčině výchově apod. (viz příloha 2 – témata a otázky). Hovořily jsme o separaci, o autoritě, o tom, jak vnímají pojem „dobrá matka“ (s ohledem na výchovu dcery i obecně). Rozhovory prolínalo i téma vztahu s partnerem (manželem) respondentky a domnívám se, že často proto, neboť se tento vztah významně podílí na pocitech matky, obzvláště při reflexi vztahu s dcerou. Z toho všeho jsem se snažila pochopit, jakými matkami chtěly samy být a co výchovu jejich dcery modelovalo.

Téma 1: MATKY RESPONDENTEK

Stávání se matkou není jednoduše zkušenost genderové identity osvojené v dětství; je to také zkušenost, jež produkuje a re-produkuje v ženách genderový smysl dospělého self. To znamená, že reprodukuje způsoby konání, myšlení a vnímání, jež jsou tradičně spojovány s bytím ženou (např. McMahon, 1995).

Jak již bylo řečeno, považovala jsem za důležité, zaměřit se na matky respondentek, které měly své dcery v 50. letech. Otázku jsem nesměřovala přímo s odkazem na historický a společenský kontext, přesto se v některých odpovědích tento kontext objevoval (Sylva, R 1, Zita, R 2). Reflexe a re-interpretace vztahu k matce, tak jak o něm mé přítelkyně hovořily, se staly jedním ze zajímavých pramenů analýzy jejich vnímání „výkonu matky dcery“ při porovnání jejich vztahu s dcerou (viz téma *Vztah s dcerou a Alchymie generační transmise* dále).

Povaha výroků mých respondentek o vlastní matce naplňovala v jisté míře, jak budu dále dokumentovat citacemi, charakteristiku *pracující matky* snažící se naplnit ideál vychovat „dobrou“ dceru, vzdělanou a „připravenou“ do života, takového života, zdá se, jaký zažívaly matky mých respondentek (viz kap. 1). Povahu specifického genderového uspořádání socialistické společnosti lze vidět i v těchto výrocích. Jsem si vědoma toho, že moje (re-)interpretace může mít jistě „zjevné autobiografické motivy a rysy“⁷⁸ (Vodochodský, 2008: 8).⁷⁹

Kategorie 1: Pracující matky 50. a 60. let

Jak již víme, převážná část žen a matek 50. a 60. let byla zaměstnaná (zůstat doma s dítětem bylo poměrně výjimkou). Jedním z požadavků socialistického státu byla kolektivní výchova (jesle, školky, družiny na odpoledne po školní docházce pro děti zaměstnaných matek atd.). Matky Marty, Sylvy i Jany (i autorky práce)⁸⁰ nastoupily velmi brzy po narození dítěte (dětí) do zaměstnání ať již z důvodů ekonomických, „emancipačních“ nebo prostě proto, že zákonná mateřská dovolená trvala krátce (viz kap. 1). Používaly různé strategie, aby mohly dobře splnit roli mateřskou a zároveň aby se mohly realizovat i v práci a ve společenském (veřejném) životě.

Ona ta máma byla... hodně chodila do práce, byla málo doma, takže byla doma ta babička (Marta, R 4)

---

⁷⁸ Vodochodský podotýká, že práce autorek a autorů, kteří se zabírají státním socialismem (jeho nevyjímaje) mají totiž často silně autobiografické rysy. „Sami jsme toto období z větší či menší části prožili, a proto se domníváme, že k němu máme co říct.“ (Vodochodský, 2008: 5).

⁷⁹ Socioložka Hana Havelková zase upozorňuje, že nahrazení chybějící historické zkušenosti zažitými feministickými teoretickými koncepty může vést k příliš povrchní aplikaci těchto konceptů na jedné straně a ke ztrátě víry ve vlastní zkušenosti na straně druhé (Vodochodský, 2008, cit. Havelková 1993: 65).

⁸⁰ Podobně autorka práce byla krátce v jeslích, po několika onemocněních ji hlídala celodenně doma babička (z matčiny strany), která každý den dojížděla.

*...chodila hodně do práce, ...takže **potom mě hlídaly paní**, vždycky jako měla nějaký paní, který mě hlídaly. Moje sestra... tu fakt snad hlídaly ty paní rovnou. Takže **my jsme tu mámu tolik neužily**. (Sylva, R 1)*

*Ale docela je zajímavé, že **když já jsem byla hodně malá, tak jsem s ní moc nebyla**. [...] v takovém předškolním věku, třeba od tří let do šesti, jsem trávila většinu času s tetou. [Mámu] jsem měla jen na víkendy. (Jana, R 5).*

O těchto pracujících matkách respondentek lze říci, že *matky samotné byly důležité*, jak vidíme z uvedených výroků. Staraly se i o své životy, smyslem jejich života byla i jejich práce a ne jen potřeby jejich dětí. Souvislost lze vidět jak v krátké době mateřské dovolené, tak i v požadavcích doby kladenými na ženy (mít děti, pracovat a vzdělávat se), které pro ně byly jednak příležitostí, jednak ekonomickou nutností, a děti byly pojednávány tak trochu „manažersky“ (Křížková, 2002). Jejich životní *strategie* byly naplněny pracovní realitou a péčí o rodinu, pocíťovanými spíše jako zvýhodnění v privátní i veřejné sféře (Vodochodský, 2008). To, že se ženy staraly více o sebe a o své představy, o naplnění nejen v mateřské roli, potvrzují i další výroky Sylvy a Jany, které charakterizují své vysokoškolsky vzdělané matky jako „intelektuálky“:

*Její táta jí chtěl předat firmu, aby ji vedla, dokonce ji kvůli tomu nechal vystudovat sochařství, ale ona utekla z domova, protože chtěla být architektka. Tak, si myslím, že je to **taková netypická ženská role...** (Sylva, R 1).*

Moje sestra je o dva roky mladší, takže... tu fakt snad hlídaly ty paní rovnou. Akorát dělala jednu věc, že vždycky si vzala dovolenou na ten měsíc v létě a jela s náma někam... (Sylva, R 1).

Jana popisuje, jak vypadal život (den) její matky:

[...] moje máma je obdivuhodná osoba v tom, že ona je například šíleně pomalá, poměrně nešikovná a taková jako... rozhodně není nějaká velká hospodyňka [...] u nás to bylo, jako že večere byla v devět večer, protože ona mezitím třikrát telefonovala, a taky že pracovala částečně doma, což bylo tedy obtížný... jako nikdy jí nebylo nic zatěžko, jo? Jí jsi mohla poprosit o cokoli a ona vždycky řekla „No, jasně“. A pak to probíhalo tak, že si vzala děti na hlídání a ony dostaly možná jednou za den najíst, ale nikdy neumřely, jo. (Jana, R 1)

Tento výrok, domnívám se, nádherně a uceleně charakterizuje jednu z (možných) *strategií* kombinace práce a rodiny. Velkorysý přístup matky k tradiční roli hospodyňky a

snaha vyhovět i mateřské/pečovatelské roli svědčí o vědomí emancipace a práva na vlastní způsob manažerování rodiny.

Sylva kontextualizuje společenskou situaci 50. let, když mluví o paních na hlídání, které ji byly a které nesnášela a nechápala, proč musela matka – „vzdělaná, sečtělá, elegantní“ – mít tak „primitivní“ paní. Problém vidí v politickém systému, když říká: „Ale tenkrát to bylo v hlubokém komunismu, tak to byl problém. Dneska by asi nebyl problém mít nějakou slušnější, vzdělanou paní, která se o ty děti stará a úplně klidně by to šlo.“⁸¹ Je zřejmé, že Sylva v tomto výroku matku nekritizuje, ale přebírá matčin emancipační posun – i o malé dítě se může starat někdo jiný než matka.

Kategorie 2: „Rezervovaná“ matka

Tato kategorie představuje *hodnocení* vztahu matky respondentky k dceři (respondentce), tak jak ji mé mluvčí vnímaly a re-interpretovaly. Popisuje situaci, kdy je *vztah z hlediska emocionálního* ze strany matky pojímán spíše s odstupem od blízkosti, vřelosti i intimity, může být až odtaziť, je souhrnným označením pro řadu výroků, jež různými výrazy vyjadřovaly, z pohledu respondentek, spíše „ne důvěrný“, až chladný vztah a který (některé) považují za určitý nedostatek. Jedná se o výrazy jako: „necitlivá, neempatická, nechválila, nebyla extra důvěrná, neosobní“.

*[Moje máma byla] ...problematická a tak to je. Mně připadalo, že je taková docela **necitlivá**, že řekne, co má na jazyku, že nepromýšlí, že jsou věci, které můžou člověka zranit, nebo mu nějak ublížit, taková neempatická... (Marta, R 4).*

... mně právě připadalo, že ona je hrozně tolerantní úplně ke všem a ke všemu kromě mě. Že jako co jsem dělala já, bylo špatně. [směje se] (Marta, R 4).

Marta zcela explicitně vyjadřuje vnímaný problém se svou matkou. Vidí (zdá se, že tehdy i v současnosti), že ona sama nesplňovala matčiny představy („jednak jsem se měla narodit jako kluk, neměla pro mě ani jméno“), a již to samo ji zraňovalo a ubíralo jí na sebevědomí. Chybělo jí pochopení jejích vlastních problémů, empatie a podpora (viz Flax,

---

⁸¹ Mít paní na hlídání dětí za socialismu nebylo běžné a znamenalo to jistou kritiku (ženy) ze strany okolí (i ostatních žen). Moje maminka, která byla redaktorka, měla paní na uklízení (a babičku na hlídání), a to nebylo zdaleka běžné. Sylva navíc hodnotí vzdělání jako tu nejvyšší hodnotu (pro hlídání), což vidím jako poněkud problematické. I dnes je pro ženu ze střední vrstvy a především pro matky ze slabší sociální vrstvy a pro samoživitelky soukromé hlídání dětí finanční zátěž, resp. nemožnost.

1985). Respondentky popisují své matky např. jako přísné (všechny vyjma Jany), jako hrdé (Marta), čestné, vzdělané (Sylva, Jana, Marta), dokonce i soucítící se slabšími a se zvířaty (Marta), ale zdá se, že jistou *empatii a vnímavost pro sebe* - jako subjekt – některé z nich postrádaly.

Chápat takto „rezervovaně“ vztah s dcerou však, dle mého názoru, ač se může zdát radikálním, může patřit dokonce do jedné ze strategií „kombinace práce a rodiny“⁸² a resistance, či ochrany sebe sama. Vzpomeneme-li si, že délka mateřské dovolené byla v řádu měsíců, tyto pracující matky mohly těžko navazovat tak *intimní* vztah, který by jim ztěžoval odejít od malého dítěte pracovat (byly to ovšem v té době také ekonomické důvody, jak bylo zmíněno, které nutily oba rodiče pracovat).

Domnívám se, že určitá rezervovanost, „odstup“ od blízkosti i intimity může mít několik důvodů. Vliv psychologické literatury 60. let propagující vřelejší projevení citu k dítěti se jistě projevil (Švejcar, Klímová aj.), a matky generace 50. let, jež se snažily dostat všemu, co obsahoval tehdejší „dobrý“ model výchovy, byly zároveň podpořeny (formálními i faktickými) emancipačními podněty ze strany společnosti a státu a využívaly je. Na hluboký emocionální vztah a empatii mnoho vztahů tehdejší generace možná neukazuje⁸³ (Vodochodský, 2008).

Vztahová nezávislost žen na partnerovi jako předpoklad rovnocenného partnerství (Šmausová, 2006), svědčí o tom, že „gender“ se zdál být vyřešen (viz kap. 1), resp. „neviděn“, lépe řečeno genderové rozdíly hrály v mocenském uspořádání společnosti v podstatě druhotnou roli (Vodochodský, 2007). „Rovnoprávný habitus“, kterého ženy nabyly (Šmausová, 2006) však nebyl touto (ani další) generací vybojován (fakticky ani symbolicky), takže „slepotě k genderu“ se nelze podívat. Hovořím o tom proto, že u žen generace našich

---

⁸² Tento pojem jsem si vypůjčila od české socioložky Aleny Křížkové. Křížková ve své práci *Nepříliš harmonická realita. Rodičovské kombinace práce a péče v mezích genderové struktury současné české společnosti* navrhuje používání pojmu kombinace práce a rodiny, který „odpovídá požadavku na svobodnou volbu strategie organizace obou těchto sfér, která nemusí představovat (pro všechny a vždy) harmonii nebo soulad a zároveň nedává současné problematice situaci českých rodičů a priori pozitivní nálepkou. Termín kombinace (či kombinování) navíc zdůrazňuje dynamiku tohoto procesu a možnost sledovat jeho jednotlivé fáze, i pokud (ještě) není dosaženo harmonického vztahu těchto sfér (Křížková, 2008).

⁸³ Evidenci mohou být nejen překvapivě vysoká rozvodovost v době státního socialismu (Hraba, McCutcheon, Večerník, 1997) ale i „plné ordinace psychologů dětí této generace“ po roce 1990 u nás, jak mi sdělila moje terapeutka (nelze než dodržet v tomto případě anonymitu) a jak dokazuje i větší mediální zájem o psychologii po roce 1990 v českých médiích.

matek se dle mého názoru mohly tyto okolnosti promítnout jako určitá absence vřelosti a empatie, pro kterou nebylo ve vztahu (v rodině) místo, neboť matky pracovaly nejen v zaměstnání, ale i doma, zatíženy „dvojí směnou“, a svým způsobem byly hrdé na to, že „to zvládnou“. Dalším důvodem mohou být samozřejmě jak osobnostní důvody, tak i generační transmise, tedy re-produkování „tradičních“ vztahů v rodině, jak je matky respondentek samy zažívaly. Nicméně, zdá se, že některé matky (respondentek) zásadně měnily *způsob, jak se s těmito povinnostmi vypořádávaly* (viz matka Jany, R 5, citace na str. 65).

Například náš táta, fakt je, že byl většinu času, co já pamatuju, v práci, takže doma neprudil, ale... jako... to mně připadalo, že je jako dobrý příklad. (Jana, R 5)

Kategorie 3: Přísná výchova spojená s odpovědností

Tato kategorie vyjadřuje určitou míru zodpovědnosti kladenou na matky respondentek (jako více odpovědné za výchovu dětí), jež se ve výchově dcery projevovala – nebo alespoň tak byla respondentkami vnímána – jistou přísností (ne tvrdostí). Přísnost a zodpovědnost jistě souvisela i s tím, že děti musely být poměrně samostatné, pokud oba rodiče byli v zaměstnání, a bylo třeba rodinu „manažerovat“. Spočívala mj. i v jisté *disciplinaci* a pravidlech, jak o nich zajímavě hovoří např. Sylva:

*No, ono těch věcí je hodně. Třeba to, že ...na jednu stranu si myslím, že rodiče s dětmi nemůžou být kamarádi, že to prostě úplně nejde, ale přišla jsem na to poměrně pozdě, protože oni mě vychovávali v tom, že jsme jako kamarádi a že **tím pádem já si ručím za to, za tu svoji morálku a za to, co dělám, sama, a to znamená, že vlastně nikdy nesmím dělat nic špatného, protože to není tak, že já udělám něco špatného a oni mě vynadají a já to zase...** (Sylva, R 1).*

*...ona **byla poměrně přísná** [...] ...musely jsme uklízet. **Dodržovat určitá pravidla**, musely jsme chodit na nákupy, což nám jako dětem vadilo, musely jsme mít vyrovnaný ty komínky v těch skříňkách, mně to až tak moc nevadilo [jako sestře], **já teda to mám asi po ní**, takže jsem to pak taky vyžadovala po svých dětech. (Klára, R 3)*

Jana ovšem „disciplinaci“ a zodpovědnost matky (za Janu) pojala už v dospívání pragmaticky a změnila ji ve chvíli, kdy pochopila pravidla hry:

Moje matka vždycky říkala, když nebudete chodit do školy, tak mě zavřou, toho jsem se bála, tak jsem do školy chodila, a pak, když už jsem byla větší a pochopila jsem, že to není pravda, tak jsem začala chodit za školu samozřejmě... (Jana, R 5).

Zita se snaží vysvětlit si přísnost (a odpovědnost) své druhé matky i v kontextu politickém. Její přísnou a tradiční výchovu označuje lehce ironicky:

Prožila své nejlepší léta v kriminále... a žila za minulého století, no, její výchova byla prostě příšerná. [...] Ona se furt bála, že mě špatně vychová, že přijdu do jiného stavu, takže jsem nesměla nikam chodit, bylo to docela protivný, takže jsem začala lhát a vymějšlet si...“ (Zita, R 2).

Zřejmě právě pocit zodpovědnosti „dobře dceru vychovat“ se projevuje i *nedostatkem pochvaly* ze strany matky, o němž mluví Marta:

... tak vlastně ona se mnou byla tak permanentně nespokojená a nechválila mě a neoceňovala vůbec nic. (Marta, R 4)

Názor, že přísnost je tou správnou „výchovnou metodou“ přejímá mnoho dospělých mužů⁸⁴ i žen jako něco, co nelze v rodičovské výchově zpochybňovat, neboť bychom museli/y zpochybnit i vztah k (přísné) matce či (přísnému) otci. Je to o to složitější ve vztahu matka-dcera, neboť blízkost jejich „podobných biologických těl“ (Rich, 1976) a navíc pocit vinny, že nějak „zrazují matku, když se pokouší vyřešit a uzavřít symbolické pouto“ (Flax, 1985: 18-19), může ještě více komplikovat „popření“, zpochybnění či přijetí matčiny výchovy.

Moje máma byla hodně přísná, to ještě učila na škole, kam jsem chodila, a že byla jako přísná, že děti se jí bály. ... i na mě byla přísná. No, tak asi udělala dobře, no, já nevím... (Zita, R 2).

Kategorie 4: „Ona mě prostě chtěla mít jinou“

(in vivo, Marta, R 4)

Marta zpětně sama analyzuje vztah s matkou a popisuje matku jako tu, která ve snaze být „podporující“ (nebo kontrolující, neboť zodpovědná) dceru spíše srážela v jejím sebevědomí. Ve své analýze hledá ospravedlnění pro chování matky, snaží se chápat matčin pocit zodpovědnosti, ale cítíme, že jej nechce zcela respektovat, protože jí matka brala její pocit zodpovědnosti za sebe samu.

---

⁸⁴ Viz např. film Olgy Sommerové *O čem sní muži* (2001).

Ale zároveň, když to teď zpětně analyžuju, tak si myslím, že byla taková jako... asi... že prostě chtěla mít ty děti hodně dobrý, že mě chtěla vlastně jako pořád postrkovat, abych byla dobrá a že jí připadalo, že kdyby tedy zabrzdila, tak že bych se jako musela snažit, nebo nevím, no... (Marta, R 4)

[...] ale hodně to bylo samozřejmě takových holčičích věcí, s kterými jsme měly ty konflikty. S jakějma klukama jsem se přátelila, co jsem měla na sobě... (Marta, R 4)

Jenže ono „postrkování“ se projevuje určitou disciplinací (i v „holčičích věcech“), odehrává se jako moc: bez pochopení toho, co chce sama dcera, nesouhlasem s jejími rozhodnutími a jejich zpochybňováním. Projevilo se to nakonec i v neschvalování oboru studia a profese, které si dcera vybrala:

já jsem se musela neuvěřitelně snažit bez jakékoliv pomoci se na tu psychologii dostat, to měla pocit, že tam se nemůžu v životě dostat, tak jako mě furt srážela, místo aby mě podporovala, no. Tak to jako zpochybňovala, vůbec jako co to je vlastně zač a celé to studium a celou tu práci vlastně ona jako kdyby nebere na vědomí, mi připadá, do dneška. (Marta, R4).

Ona mě prostě chtěla mít jinou. (Marta, R 4).

Sylva charakterizuje svou matku jako tu, která mluvila o svém mateřství jako o „povinnosti“, nechce ji však pro to zjevně zavrhnout, protože zároveň cítí obdiv k matčinu postoji:

...pak vlastně měla ty děti ... tvrdila... protože to považovala za svoji jakoby ženskou povinnost, což já jsem nějakou dobu špatně nesla, že měla tuhle představu... ona přitom nebyla špatná máma, vůbec ne, ale bylo to zvláštní... je to zvláštní pocit. Je to takový, že ... takový trochu neosobní (Sylva, R 1)

Kategorie 5: „Určitě dobrá máma“

(in vivo, Marta, R 4)

Tento výrok „in vivo“ mi posloužil k pojmenování kategorie, která vyjadřuje to, jak všechny respondentky (bez výjimky) svou matku vnímaly a charakterizovaly – jako dobrou, dokonce úžasnou mámu. Právě odpovědnost, která z jejich matek zjevně vyzařovala, je zřejmě vede k tomu, že matky nekritizují, nerevoltují, a k tomu, že respondentky navzdory zmiňované

absenci empatie ve vztahu ze strany matky, důvěrnosti či neosobnosti, hovoří o matce s pochopením a obdivem.

*No, když jsem byla malá, než jsme měly v pubertě ty konflikty, tak jsem ji měla ráda, no. **Byla taková určitě dobrá máma.** (Marta, R 4).*

...ona přitom nebyla špatná máma, vůbec ne, ale bylo to zvláštní... je to zvláštní pocit. Je to takový, že ... takový trochu neosobní... (Sylva, R 1).

Nedomnívám se ale, že intimita je totéž co blízkost a ani se nedomnívám, že podmínkou dobrého vztahu být intimita *musí*. Jistota lásky matky a její podpory není podmíněna intimitou, a naopak intimita nemusí ještě znamenat jistou. Respondentky o tom samy vypovídají:

Takový jako... vůbec by tě ani nenapadlo, že tvoje matka tě šíleně nemiluje, aniž ti to třikrát denně říká... já si ani nepamatuju, že by mi to moje máma někdy řekla. To si prostě myslím, že ne. Nebo rozhodně si to nevzpomínám. Ale jako já o tom vůbec nepochybuju, jo? (Jana, R5)

Vždycky jsme s ní byly přes to léto a ona se nám strašně věnovala... Hrozně nás vzdělávala... Jinak i doma, což nebylo moc, tak se nám zase věnovala. Ona v tomhle byla úžasná (Sylva, R 1).

Moje máma byla vždycky senzační, bych řekla. [...] ...víš co, já prostě... moje máma to taky nikdy nedělala, že by řekla vy jste úžasný... to prostě... já jsem to vždycky brala jako naprostou samozřejmost [že jsme úžasný] (Jana, R 5).

Respondentky popisují, jak vnímaly matku v dětství a dospívání. Děťství je u nich reflektováno velmi různorodě. I matka „mazlivá“ může být přísná a zároveň poskytovat dceři prostor v jejím dospívání, jak si vzpomíná – a jediná hovoří sama o fyzickém emocionálním kontaktu - Klára:

Moji maminku já bych charakterizovala tak, že já jsem se s ní, řekla bych, skoro do patnácti let mazlila, to znamená fyzicky, vždycky jsem ji měla tedy strašně ráda. (Klára, R 3)

***Ona pro mě byla úplně všechno. Úplně všechno.** (Klára, R 3)*

*...moje máma, bych řekla, víš co, **byla pro mě naprosto nezpochybnitelná.** No, já si myslím, že je to tak i moje povaha. (Jana, R 5)*

Je zajímavé, jak se Jana odvolává nakonec na svou povahu (kterou já osobně vnímám, jak je již patrné z mé interpretace, jako „pragmatické myšlení“). Nicméně „nezpochybnitelná matka“, byť „ne extra důvěrná“, je skutečně silným zdrojem dceřiny sebedůvěry. Na druhou stranu někdy může být i zdrojem touhy po „dokonalosti“. Na to se právě, domnívám se, odkazuje Jana, když dá do souvislosti nezpochybnitelnost matky a svou povahu, což lze interpretovat např. takto: Jana se nepotřebuje matce vyrovnat („*mně to ani nenapadlo se do ní připodobňovat*“), nesoupeří s ní, „pragmaticky“ přijímá, že ona i matka jsou dvě odlišné osobnosti.

Z porovnání kategorií „pracující matka“, „přísná matka“ a „určitě dobrá matka“ a v tom, jak respondentky své matky vnímají a reflektují, lze při pozorném čtení vypožorovat, že matky respondentek měly „nakročeno“ ke skutečné emancipační cestě. Dcery mé generace, jak dále uvidíme, volí poněkud jiné strategie.

Kategorie 6: Příklad nezávislosti

Nezávislost je charakterizována jistou volností, samostatností a svrchovaností v rozhodování za sebe sama s přijetím důsledků svého jednání či chování, také jistou „nepodrobeností“, a domnívám se, že ve výpovědích mých respondentek lze toto poselství vidět především v kontextu 1) se získáním vzdělání i 2) s určitým směřováním k nezávislosti (ekonomické i psychické) na muži, partnerovi nebo manželovi. Mohlo to být proto, že matky respondentek si přály pro dcery větší svobodu z důvodu, že ji samy nepožívaly ještě tak, jak si představovaly (zde viz ona „nakročeno“ k emancipaci), anebo naopak proto, že ji vnímaly tak, že ji *právě zažívaly*, a proto k ní dceru vedly. (V souladu se stereotypními představami o ženství a mužství je spíše vést syna k nezávislosti, dceru naopak ke vztahování se k druhým). Matky respondentek měly na věci „názor“, a tím i u svých dcer autoritu (nejen tedy přísnost). Dominantní matku (vůči dceři), vzdělanou, stojící si za svým názorem lze ve vnímání Sylvy, Marty i Jany vidět jako „přirozenou“ autoritu. Některé jednání či chování matky však může být pro dceru naopak základem pro resistenci a „re-citaci“ (Butler, 2008), pro změnu, neopakování ve výchově vlastní dcery (jak uvidíme v tématu *Vztah s dcerou*).

[...] obdivovala jsem na ní, **že tedy si stála za svým názorem** a že tedy i jako... že byla taková přímá, taková čestná ... (Marta, R 4).

...byla hrozně vzdělaná a sečtělá, **měla na věci názor**, v tom jsem vyrostla. ...vždycky jsme vlastně s ní mohly diskutovat, takže v tom jsem se jí asi chtěla podobat v té výchově... (Sylva, R 1).

Třeba já si myslím, že **ona je... svým způsobem výjimečná osoba...** (Jana, R 5).

Ani jedna z respondentek neartikuluje (alespoň explicitně) pocit, že by jí matka (rodina) vnucovala „tradiční model“. Necítily svázané „tradičním poselstvím“ kladeným na ženu – vdát se a mít děti - a mluví o tom v souvislosti se vzděláním jako o důležitém imperativu v rodině.

No, to vzdělání, to bylo u nás v rodině, jako že bysme měly i já i ségra se něco naučit, **stát na vlastních nohách a být nezávislé, jako samy za sebe**. Že by tam... u nás se vlastně nikdy netradoval ten partner jako nezbytná součást do života, který by měl žít a opečovávat tu ženu. To bylo, myslím si, takové poselství z obou dvou stran [pozn. od otce i matky]. (Marta, R 4).

Nikdy mi ale, musím říct, **v tom dospívání, to mi nikdy nebránila v tom rozjezdu**. Protože jsem si mohla jít na nějaké flámy, nikdy na mě v tomhle směru jako nekřičela, nebo **nedávala mi nějaká ultimáta**, že musím být do kdy doma nebo tak. (Klára, R 3)

Já jsem mohla chodit, kdy jsem chtěla, kam jsem chtěla, peníze mi dávali, my jsme měli takovej režim, že jsme, já nevím, od mých osmi let, jsme měli jako služby, každej se staral, o večeři, já jsem vařila pro celou rodinu, dostala jsem peníze, nakoupila jsem si věci, vymyslela jsem si co uvařím a tak to bylo, no. **Takže tohle mě naučilo hrozný samostatnosti...** (Sylva, R 1).

Respondentky zcela zjevně, jak samy často vypovídají, nejen že u svých matek již viděly *příklad nezávislých žen*, ale dostávaly o nich výchovou i jasná poselství: být sama za sebe, stát na vlastních nohou, být samostatná, nebýt na někom (muži) závislá.

Mně připadá, že jako je **hrozně důležitý, aby ta mladá holka nějaká věděla**, že když si vybírá nějakého chlapa, že **prostě úplně nejdůležitější element je, aby ten chlap byl nějakým způsobem k něčemu a aby byl v něčem úspěšnej**. Protože jinak je to průser. Jinak jsou zamindrákovaní a je to s nimi ještě horší než s těmi... (Jana, R 5).

Tento poměrně silný výrok je, dle mého názoru, jakýmsi pendantem, „oddénkem“, jenž znamená pluralitu (Braidotti, 2006), Janiným pojetím nezávislosti a autonomie (transmitované matkou), tak jak ji Jana chápe na základě své zkušenosti.

Příliš kladený důraz ve výchově na nezávislost a samostatnost (ze strany matky) na dceru se ovšem mohou stát důvodem časnější separace, spojené s příliš brzy danou zodpovědností, jak reflektuj Sylva:

...když to bylo jenom na mně, tak jsem vlastně nemohla [udělat něco špatně], a to, myslím si, že mi tu zodpovědnost dali zase moc brzo. Mně přišlo, že mě ty rodiče tak jako vydírali tím kamarádstvím... (Sylva, R 1)

Kategorie 7: Ambivalentní poselství matek respondentek

Tato kategorie má vystihnout povahu poselství, jež chápu jako názory matek, rady, napomínání apod., ale samozřejmě i vlastní příklad matek. Vnímání některých poselství respondentkami mohou být velmi rozporuplná. Dle mého názoru mohla tato ambivalence poselství vyplývat z protichůdných postojů matek respondentek k femininitě, jež je stereotypně spojována s mateřstvím, které samo je ovšem vnímáno často ambivalentně.

Tato kategorie vyjadřuje součást vztahu matky k dceři: obsah toho, co chce matka dceři předat, co ona sama považuje za nejdůležitější. Respondentky totiž interpretují některé „rady“ matky jako dvojznačné (ve smyslu jak emancipačním, tak i tradicionalistickým), jsou jim někdy nesrozumitelné, a výroky proto působí někdy až rozporuplně (Sylva, Marta). Tato kategorie je významná zejména pro odkrytí, jakými cestami se ne/re-produkuje genderový řád, model výchovy, ale také z hlediska pohledu na transmisi, tedy jak a jaké „poselství“ se respondentky rozhodnou předávat dále své dceři. Znovu připomenu celý výrok, jímž Sylva interpretuje sdělení její matky:

Její táta jí chtěl předat firmu, aby ji vedla, dokonce ji kvůli tomu nechal vystudovat sochařství, ale ona utekla z domova, protože chtěla být architektka. Tak, si myslím, že je to taková netypická ženská role, pak vlastně měla ty děti ... tvrdila... protože to považovala za svoji jakoby ženskou povinnost, což já jsem nějakou dobu špatně nesla, že měla tuhle představu... ale bylo to zvláštní... [...] ...takový trochu neosobní. No, když mi to řekla, poměrně brzo, ona se tím nijak netajila....(Sylva, R 1).

Toto „poselství“ doznává totiž své ambivalence v souvislosti s diskurzem mateřství, tak jak jej má Sylva k dispozici. Jeho „jedno-značnost“ (jedno z označení) re-cituje Sylva tak, že zůstává s dcerami doma patnáct let. Jeho *rozporuplnost* pak v tom, že v době, kdy už má dospělé dcery, stále vidí rozpor ve své touze po vzdělání v tom, že jako žena je ceněna méně. Sylva ale ví, že její matka nebyla špatná, ale dobrá máma. Mýtus dobrá/špatná matka je nasnadě a qui bono taktéž. Lze říci, že může jít o snahu bránit matku, která „se tím netajila“ a řekla dceři „poměrně brzo“ o tom, že její motivace mít ji byla „z povinnosti“, tedy aby naplnila onu „typickou ženskou roli“, reprodukční, společensky přijatelnou a očekávanou roli matky.

Rady rodičů (i prarodičů) si často pamatujeme celý život. Někdy je to proto, že nám např. otec dal jednu jedinou, a proto si ji pamatujeme celý život, někdy nevíme, co považovat za „radu“ či „poselství“, a znejišťuje nás to po zbytek života. V takových radách dcerám se mohou dobře uplatňovat genderové stereotypy⁸⁵, jsou „interpelačním kabelem“ pro vytváření genderové identity (jako stará přísloví, jež nabývají zdání přirozenosti a historické věčnosti). Uvedené výroky respondentek naznačují, že se sice „nepamatují“ na nějakou zásadní radu matky⁸⁶, hovoří však o jejím jednání, příkladu, anebo o tom, co neudělala:

Já si žádný takový rady nevybavuju. Od mamky... vim, že byla taková hodně hrdá, že určitě se nebála, obdivovala jsem na ní, že tedy si stála za svým názorem... že byla taková přímá, taková čestná a... určitě takový to pečování o opuštěný zvířata to jsem měla od mamky, to mi určitě předala, pokud to nemám vrozený, tak od ní. (Marta, R 4)

Já jsem od své mámy žádný [rady] nedostala. A zrovna tak... Já myslím, že nějaký jo, myslím, že to je ta jedna věc, co moje máma neudělala a že to nebylo dobře. Myslím si, že máma má povzbuzovat to sebevědomí těch holčiček... ten táta taky, že jo, ale ta máma má ty holčičky podle mě tak jako trošičku vést v tomhleto směru. A to ta moje máma vůbec nedělala. (Sylva, R 1)

Na druhou stranu jsem se jí chtěla podobat, co se týče teda svých dětí. Protože jsem jim... Mně se líbilo třeba, jak nás vzdělávala. (Sylva, R 1)

---

⁸⁵ Vzpomínám si, když mi bylo 17 let a můj otec už nežil, jak moje babička chránila mého staršího bratra od domácích (nemušských, tedy „ženských“) prací. Jeho úkolem bylo vynést smetí a bratr velmi otálel. Babička prohlásila „Děvenko, než on to udělá, ty už bude třikrát zpátky!“.

⁸⁶ Otázka, jež směřovala k tomu, zda matka dávala nějaké „rady“, nebyla možná ideálně formulovaná.

Zajímavým (ambivalentním) momentem v Sylvině charakteristice matky je *propojení intelektuálnosti s „ženskostí“* - s její krásou a úspěchem u mužů. Pohybování se na hraně „ženskosti“ a „intelektuálnosti“ je pro mnoho žen problematické (autorku nevyjímaje). Je to ono bourdieuovské „dosažení moci, ať už jakékoliv“, jímž se ženy dostávají do dvojznačné situace (double bind) (Bourdieu, 2000).

Moje máma byla totiž vždycky hrozně krásná a obletovaná a neměla s tím žádné problémy, takže si myslela, že je to jako samozřejmý. No ale u mě to samozřejmě nebylo. Já jsem byla vždycky takovej introvert a individualista no a hroznej intelektuál, no a to na ženskou není moc dobrý, takže já jsem s tím samozřejmě měla problémy... (pauza) no a... já jsem hledala těžko partnery... (Sylva, R 1)

S odstupem času, možná shodou okolností, [máma] mi vždycky radila dobře, já jsem se podle toho nijak neřídila, ale kdybych udělala věci, který mi radila moje máma, tak bych měla o hodně lepší život. To je jako jistý. (Jana, R 5)

Poslední citace „pragmatické“ Jany, jak svou přítelkyni přezdívám, může vyjadřovat touhu po vyvarování se chyb a zdá se, že vyjadřuje ono možné celoživotní zvláštní pouto (jak o něm mluví Rich, 1976, viz kap. 2), jež provází ženská „biologicky podobná těla“. Ale také může vyjadřovat Janin respekt a obdiv k matce, která „vždycky radila dobře“ a věděla si vždy rady se vztahy, s uplatňováním svého práva na uplatnění se i jinak než jen „mateřskou rolí“ (opět viz ono „nakročení“ ke skutečné emancipaci).

V dospělosti vzpomeneme rad matky a může se nám zdát, že kdybychom jich uposlechlly, život by se ubíral jinak a byl by šťastnější. Otázka, zda by byl, však zůstává nezodpovězena. Pro Janu je v dospělosti (tím více) matka autoritou, kterou zpětně re-interpretuje (řekla bych s trochou nadsázky, že až „re-inkarnuje“) ve svém přesvědčení, že by její život byl lepší, kdyby se jejími radami řídila. Je tedy zjevné, že ač explicitně neříká, že jí matka nějaké rady dávala, musela „nějaké“ vnímat:

...já taky jsem nesnášela, kdyby se mi moje máma montovala do života, když mi bylo jedenatřicet, a moje máma to taky nikdy nedělala. Dělala to v momentě, kdy já jsem se na ni obrátila, dobře mi poradila, já jsem to samozřejmě neudělala a pak jsem toho litovala, ale to je druhá věc. (Jana, R5)

Téma 2: VZTAH S DCEROU, BYTÍ MATKOU DCERY

V této části, v tématu *Vztah s dcerou: bytí matkou dcery* se zaměřím na to, jak respondentky popisují vztah se svou dcerou (dcerami), jak jej vnímají, konstruují a re-interpretují.

Kategorie 8: „Šílené zklamání“ mít dceru

(in vivo, Zita, R 2))

Zita, když jasně deklaruje, že jí záleželo na tom, aby se jí narodil (aspoň jeden) chlapec, se při zdůvodnění nejprve negativně vymezí (místo zranění, viz Butler, 2008), pak se snaží dokonce najít vysvětlení svého „šíleného“ zklamání v patriarchálním modelu - „žena má přinést do rodiny syna“:

*Chlapečka jsem chtěla. Chtěla jsem chlapečka... jsem taková ta slepice, co... **nebo, že ty chlapi jsou jako lepší nebo...** . (Zita, R2)*

*... ale když se narodila Ema [druhá dcera], tak to si pamatuju, **jak mnou projelo takový to šílený zklamání. Jako že jsem zase zklamala.** (Zita, R 2)*

*Hele, já jsem taky, moje máma, tedy vlastní maminka, byla z pěti holek, takže... a pak jsem se narodila já jako první vnučka, takže jsme byly samý ženský, takže to možná bylo taky tím, že jsem si říkala, **že ten kluk nějaký už by tam měl být, no.** (Zita, R2)*

Viděno genderově, Zita, ať už pod tlakem toho, že její manžel si přál syna („Jo, chtěl, určitě“), nebo nedostatečným sebevědomím, které by bylo „symbolicky“ posíleno porozením syna, ale i tím, „že ty chlapi jsou jako lepší“, zažila velké zklamání z narození dcery.

Zajímavé je, že Klára, zcela explicitně a přitom téměř identickým sdělením v argumentaci, stvrzuje „matrilinéární“ logiku pokračování ženského rodu. Uchýlí se ke „genetickému ospravedlnění“ transmitovaného přání žen tří generací. Lze říci, že tak ne/vědomě stvrzuje jisté „sesterství“ jako jednu ze silných existujících metafor vztahu mezi ženami v ženské genealogii (Van Mens-Verhulst, 1993) :

*...musím říct, že moje babička chtěla holku. **Moje matka chtěla holku. Já jsem chtěla holku. Čili to máme zřejmě v genech.** A když se narodil Marek, tak moje babička byla naprosto zděšená a řekla: Co s tím klukem budeme dělat? Čili to je možná nějak geneticky. (Klára, R 3)*

Kategorie 9: Nesnadná separace dcery

Tato kategorie svým názvem vychází z psychoanalytického pojmu separace⁸⁷, zde však používám separaci ve smyslu odloučení, vymezení se vůči matce v době dospívání a dospělosti, tak jak mé přítelkyně popisují dospívání své dcery, jak zvládaly její *vymezení se*. „Nesnadná“ charakterizuje *obtížnost umožnit dceři tuto separaci* u vědomí, že dcera chce zůstat blízká, necítit se zavržená a znehodnocena (Flax, 1985), to vše doprovázeno pocitem ztráty. Ztráty, již však nutně zažívají matky, které mají s dcerou velmi blízký a emotivní vztah. O této nesnadnosti i bolesti hovoří Klára i Marta:

*Tak ona pak začala mít ty první lásky a ... v té době **jsme se jakoby odcizily** a cítím to teď přesně jako před těmi patnácti lety... že jsem cítila, a **strašně mě to bolelo... snažila jsem se jí to nedávat najevo**, prostě jsme se odcizily. A já jsem cítila, že ji ztrácím. (Klára, R 3)*

Klára respektuje právo své dcery nesdělovat už své problémy a žít svůj vlastní život, dělat svá rozhodnutí a přijímat za ně odpovědnost i za cenu bolesti, kterou jí to jako matce přináší. Komunikace je však pro Kláru důležitá ve vztahu s lidmi vůbec, s dcerou má ale zcela a specifický význam:

***A já jsem to chápala, jako že je to normální proces**, že ta holka musí jakoby se osamostatnit a vůči té matce se nějak vymezovat, **takže jsem na to netlačila.** (Klára, R 3)*

Marta popisuje dceřinu ne-separaci, resp. „pseudoseparaci“, kterou si uvědomila, když se dcera znovu vrátila domů, poté, co se z domova v patnácti odstěhovala:

*Já myslím, že ne, že ona vůbec není odseparovaná, že to byla taková pseudoseparace, jak se odstěhovala... že ona vlastně... asi by chtěla, ale že se to prostě nepovedlo, no. Ale myslím si, že já vědomě, ale samozřejmě, že tam může být spousta nevědomí, že **jsem hrozně chtěla, aby se odseparovala, že jsem si to pořád jako přála, jak ona to vezme do ruky, jak bude dobrá a stát na vlastních nohách**, to jsem měla i takové fantazie, i jako do těch vztahů že bude schopná... (Marta, R 4)*

---

⁸⁷ V tradiční psychoanalýze, zjednodušeně řečeno, se separace odehrává ve velmi ranném věku dítěte, kdy dítě začíná chápat sebe jako subjekt a matku jako od sebe oddělenou.

Ten vztah je výjimečný, protože já si myslím, že ta dcera je něco úplně jiného... to určitě.

[Proč myslíš?]

No, to je hrozně intimní... (dlouhá pauza)... No to taky, že jsme ženy, ale Linda je jako moje kamarádka...

Marta si je vědoma, že separace dcery je nutná pro její autonomii (i její vlastní, Martinu, sebezáchovu), ctí transmisi nezávislosti, tak jak ji viděla u své matky a jak si ji sama musela vybojovat. Zmiňuje nicméně i „spoustu nevědomí“, ve kterém se může vrátit pocit ochránit dceru a přijmout ji zpět. Vyhodnocuje obtížnost separace dcery jednak v souvislosti s dceřinou nemocí („protože to má teď takový těžký“) a jednak nedostatečným modelem (příkladem) otce, jakého by si dcera přála (téměř „freudovský“):

Já jsem to vlastně celou dobu brala, že ona si potřebuje najít jiného tátu... No, tak já jsem s ní nemohla spát, vid'. Ted'ka je to hodně, že cítím, že jí nahrazuju toho partnera. Ona potřebuje být pořád se mnou, tak si myslím, že ona by mnohem radši než se mnou, byla s nějakým partnerem, ale protože to má teď takový těžký, tak mě vlastně tlačí do toho, abych já jí vlastně suplovala toho partnera, včetně toho, že chce, abych spala s ní... (Marta, R 4)

Musí však rezignovat na dceřinu nemoc, ale zároveň cítí, že je tlačena do pozice „nedobrovolné blízkosti, až intimity“, která není zdravá ani pro dceru, ani pro ni samotnou.

Ale já myslím, že ted'ka to mám úplně všechno popletený, ona je nemocná... že ted' je na mně už závislá, jako když jí bylo nějakých pět let... (Marta, R 4).

Ne zcela nepodobně hovoří Sylva o separaci svých dvou starších dcer, které se ve svých 17 a 18 letech odstěhovaly z domova. O jednoduchém odloučení, který dcerám bez problémů umožnila, a složité a obtížné separaci:

My jsme vůbec žádné problémy neměli. Ony byly vzorný! Potom se tedy odstěhovaly a ony ty problémy asi měly, nebo určitě, to vím, že Týna měla veliký, ale já jsem se o nich tolik nedověděla...

... a vlastně ten problém s tou prostřední, nastává až ted'ka.. My máme opravdu vážné problémy, který jsme myslím přeskočily, nebo něco jsme si nevyřešili, já nevím, [...] a vlastně se to vrací, ona mi najednou vyčítá věci, nevím ani co, [...] ona není schopná nebo vůbec ochotná se se mnou o tom bavit. Tak já samozřejmě to na ní nijak nevyžaduju, ale ona se tím trápí. Ona vlastně chce něco, ale já nevím, co. A není schopná mi to říct... (Sylva, R 1).

„Pragmatická“ Jana explicitně (a pragmaticky) nejprve definuje potřeby malého dítěte, aby bylo jasné, jaké potřeby má dobrá matka uspokojovat („musíš se starat a vyhovět jeho potřebám, že jo, tak dokud je malý, tak se o něj musíš starat úplně...“) a od toho teprve odvodí (a rozliší) separaci v dospívání a dospělosti:

Zatímco v momentě, kdy dítě dospěje, tak pak už je ten vztah úplně jiný, protože tomu dítěti nezajišťuješ jeho životní potřeby, ale zajišťuješ mu nějaký... jako zázemí, který ještě jakoby furt má, že jo. A tam už jako jde o to, jak moc chce to dítě být navázané na tu původní rodinu, což je jako hrozně individuální. (Jana, R 5)

... já jsem se jim vždycky snažila udělat jenom takový zázemí, aby prostě věděly, že kdykoliv můžou přijít, že jim pomůžu, že jako vždycky mají tu možnost, ale... ony se mně ani moc nesvěřovaly, musím říct. (Sylva, R 1)

„Zázemí“ totiž vyjadřuje *kontinuální* podporu, „vnitrozemí“, kde dcera nachází v dospělosti především pochopení, nezpochybnitelnou lásku, jistotu a podporu. Klára, když vyjadřuje, co je dobrá matka, hledá definici „vztahově“ v komunikaci, které přikládá naprosto zásadní důležitost, a vymezuje se vůči stereotypu tradiční „dobré“ pečující matky hospodyně. Dává najevo, že je vždy ochotna dceři naslouchat s respektem k jejímu rozhodnutí komunikovat s matkou:

No, trošku teda obecně... já myslím, že dobrá matka je především o vztazích. A není to tedy o tom vaření a uklízení. Ale je to o vztazích. Jestli tu dceru vyslechne – pokud ona tedy chce vůbec jí něco říkat... samozřejmě tam bylo to období, kdy mi nechtěla nic říkat, tak jsem jí nemohla naslouchat, pak se to tedy změnilo. Čili je to jenom o vztazích. Ostatní není důležité. (Klára, R 3)

Zita naprosto pregnantně vystihne, v čem vidí důležitost vztahu s dítětem (dcerami) – v péči o vztah, v komunikaci. V „mateřské praxi“ (Ruddick) podle ní obstála, ale chvíli, kdy dojde k tomu, že je důležitý „příklad“, popře svou pozitivní roli jako matky, neboť si sama sebe dostatečně neváží (a viděli jsme, že její dětství bylo komplikované, neboť „[d]okonce i když matka chybí, její absence je v životě dcery nahlížena jako signifikantní.“ (Lawler, 2000: 3).

No, špatná máma je ta, která se o ty děti nestará, která s nimi nemluví, která je nechává samotný, takový ty zásadní věci... to jsem dělala. [starala se] ... já si myslím, že ten příklad, no. Dobrá máma tohle dělá, ale umí i ukázat těm holkám, že si musej vážít samy sebe, a to já jsem tedy nedělala, a že... no, tohle. Proto si myslím, že jsem špatná máma. No. Že jsem byla takovej ten blbec. (Zita, R 2)

Marta reflektuje svou oddanost potřebám a přáním dcery a nedůslednost, jejíž nedostatečnosti ve vztahu k dceři si je vědoma, a je si zároveň vědoma, že chtěla zcela zásadně proměnit vztah s dcerou oproti svému vztahu s matkou. Reflektuje také důležitost života jako takového (po osobní zkušenosti se smrtí syna), nepodstatnost disciplinace s respektem ke svobodě jedince. Mění sociální realitu, nicméně směrem, který není v současné společnosti akceptovatelný, konec konců ani Martou samotnou.

...já jsem si říkala, že nikdy nebudu taková, v té pubertě, když jsem s ní měla ty konflikty, tak se mi to vybavuje, že jsem si říkala, že nikdy nebudu taková, že tohle nebudu mému dítěti nikdy dělat. (Marta, R 4)

No asi jsem byla taková hrozně... že jsem se řídila tím, co ona chce, co ona si myslí, že potřebuje a takhle zpětně, když to hodnotím, tak jsem jí neuměla dát ty hranice, no. To určitě teď, no, teď... to už je mnoho let, co to беру na sebe, že jsem strašně všechno odvozovala od toho, jak to má ona, co ona potřebuje. (Marta, R 4)

No, protože mně to připadalo hrozně nedůležitý ty situace, kolem kterých se v dětství ty hranice nastavují, připadaly mi jako takový prkotiny ve srovnání s tím, že to dítě chodí, mluví, vidí, slyší, (Marta, R 4)

Kategorie 10: Intervence otce do představy matky o vztahu s dcerou

Považuji za zásadní alespoň naznačit i další téma, které *modeluje* vztah matky k dceři (dětem), a že uvnitř tohoto tématu se zračí další kategorie, jako je např. *dělba práce v rodině, vnímání soukromého a veřejného prostoru* respondentkami i *nerovností ve vztahu muž-žena, mužské-ženské* ve společenském diskurzu u nás. Téma intervence partnera je jen zdánlivě nesouvisející se vztahem matky s dcerou. Jsem však přesvědčena, že výrazně ovlivnilo *představy* mých respondentek o vztahu s dcerou, o její výchově. Navíc vnímání role muže matkou a role ženy otcem ovlivňuje (budoucí) vztahy dcery a jsou genderovým poselstvím dceři (synovi). Téma se vynořilo (pochopitelně) v souvislosti s mou otázkou „*Mluvila jsi s dcerou někdy o tvém vztahu s manželem?*“ Respondentky, když odpovídají na tuto otázku, hovoří zdánlivě rozporuplně, ale postupně, jak se vyjadřují o svém vztahu s partnerem, *důvody, proč* o němž ne/chtěly mluvit s dcerou, odkrývají další „zraňující místa“ ve vztahu s dcerou. Odhalují také *ambivalentní poselství*, které může být pro dceru i matku (oproti jasným poselstvím o nezávislosti, svobodě a vztahovosti) bolestné. V tomto ambivalentním poselství některé respondentky jako by náhle

ztrácely pevnou půdu pod nohama i sebe samu. Následující výroky podle mě reprezentují onu „intervenci“ partnera do vztahu ve smyslu spíše „znejistění“ matek, jak se mají zachovat, co měly či neměly udělat a jak to dnes vnímají:

*Ale... **já jsem ho vlastně k tomu nepustila.** [...]...protože jsem to přílišně těžce nesla, [...] vlastně jsem měla vždycky takovou potřebu předcházet těm konfliktům nebo je nějak zehlit, jo... [...] protože jsem měla strach, aby on ji třeba nezačal mlátit. **Aby to nevzal do ruky tím násilím...** (Marta, R 4).*

*No, my jsme se vzali a Pavel mě určitě jako rád neměl, já si myslím, že ne. Myslím, že ne... **takže to v té rodině muselo být cejtít,** že prostě... Že jsem se nesbalila a... (Zita, R 2).*

***Začala jsem přemýšlet... o sobě tedy hlavně, o svém vztahu se svým manželem, nebo o tom, co si myslím, jestli takhle vůbec žít dál, nebo jestli se narovnáám, protože já jsem tedy přesně ten typ ty baby, co... bez vůle, nebo já nevím, no...**(ztiší hlas), takhle... (hlasitěji) **Tak jsem se začala narovnávat, no.** (Zita, R 2)*

Jana ovšem vidí naprosto přesvědčivě a souhlasně, a také to explicitně pojmenovává, že genderové role jsou nutné jako příklad. Navíc se tu prolíná její zkušenost z uspořádání vztahů v její rodině – s otcem (a matkou): úspěšný muž, který „neprudí“ a žena si dělá, co chce, vidí jasně jako dobrý příklad:

*A hlavně on byl... **tak role toho muže v té rodině byla pro ni ideální proto, že tu mužskou roli tam prezentoval, i dokonce takovým „macho“ způsobem,** což jí samozřejmě lezlo na nervy, protože si z ní dělal služku, [...], což jí vadilo, **ale zároveň se do ní nemontoval,** víc co. (Jana, R 5)*

Mluvit o vztahu s otcem dcery a o tom, jak zachází s matkou, může být pro matky, které plní femininní roli v podstatě dvojsečné, jak o tom mluví Sylva:

*A já jsem... **já jsem vlastně, protože jsem ty dvě považovala za dospělé, tak jsem jako začala o tom mluvit. A ony to vůbec nepřijaly.** [...] ten problém, který já mám s Týnou, vlastně začal tím, že ona mně vlastně nevěří to, co jsem jí řekla o tom [tátovi]... myslím si, že jsem udělala chybu, **měla jsem to nechat být.** (Sylva, R 1)*

Já jsem vlastně jim chtěla jenom ukázat... jako příklad, no? [...] prostě jsem jim chtěla říct, takhle... snažte se třeba, aby to tak nebylo, jo? Ale ony to vlastně vůbec nepřijaly. ... já přece nebudu kazit jejich vztah k tomu tátovi. [...] ale přesto si říkám, dobře, **tak on si žije svůj život,**

já jsem... já jsem prakticky ani nemohla číst, protože on prostě to nesnášel, protože přišel domů a já jsem se mu musela věnovat! A to já jsem udělala hroznou chybu, že jsem na to přistoupila, jo. (Sylva, R 1)

„Rámující“ základní zjištění, jež se ukazuje z popisu kategorií a analýzy dat, by mohlo představovat centrální kategorii nazvanou *Dva prameny mateřského modelu ve dvou generacích*. S ohledem na rozsah práce a *inspiraci* zakotvenou teorií, nevytvářím ucelenou zakotvenou teorii a vracím se k tomuto tématu částečně v následujícím tématu *Alchymie generační transmise*.

Téma 3: ALCHYMIE GENERAČNÍ TRANSMISE – ANI KRITIKA, ANI REVOLTA

V této části analýzy jsem na základě analýzy abstrahovala dvě základní kategorie, které jsem nazvala *Reprodukce emancipačních hodnot* a *Pokus o předefinování mateřské role*. Tyto kategorie vyjadřují jednak reprodukci posunu, který započala matka, transmissi emancipačních hodnot, které respondentky přijaly za vlastní: jsou to ony „vzkazy“, které respondentkám předávaly matky, ve kterých, jak je respondentky vyjadřují, se objevují slova jako „vzdělání, nezávislost, rovnost“. Toto „emancipační nakročení matek“ respondentky předávají ve výchově dcerám, ale nepřekračují je. Nerevoltují, ani nekritizují své matky, nicméně mění něco jiného, vztah s dcerou.

Kategorie 11: Reprodukce emancipačních hodnot. „Dobrá matka se neobětuje...“

Reprodukci posunu, který započala matka, transmissi emancipačních hodnot, které respondentky přijaly za vlastní, dokládají např. následující výroky respondentek:

Dobrá matka je dobrý člověk a má to mít... když to má v hlavě srovnaný, tak je to o to lepší. Pokud se jí daří balancovat ten svůj život a svoji osobnost s těma povinnostmi, který samozřejmě musí, tak to je dobrá matka. A potom samozřejmě dobrá matka je ta, která ty děti má ráda, no ale věnuje se jim, no. Je to kus jejího života. [po chvíli] Já si vůbec nemyslím, že dobrá matka je ta, která obětuje svůj život těm dětem, naopak. Já si myslím, že jim má i svým příkladem ukázat, že pořád ještě zůstává sama sebou, že jo. (Sylva, R 1)

.... myslím, že ta máma musí trošičku v životě vychovávat ty holky k tomu, aby... si uměly s tímhle poradit, aby uměly zůstat samy sebou, aby uměly taky žít svůj život, přestože ta společnost je tlačí do toho, aby to nedělaly. (Sylva, R 1).

V uvedeném (uceleném) výroku Sylva jinak apeluje na koncept humanistické myšlenky „dobrého člověka“. Výrok je ale především genderový, protože Sylva implicitně reaguje na tradiční model obětující se matky jeho popřením: slovo „naopak“ tento postoj vyjadřuje naprosto ostře. Přejala model ženy, která je důležitá sama o sobě a pro sebe, jak ho viděla u své matky. Protože se však dostala do střetu s ---

*Takovejch chyb jsem udělala hroznejch, ale... já myslím, že každý dělá, no. (ožije) **Myslím si, že by měly ty mámy s těmi dětmi o tom víc mluvit než moje máma. Máma se mnou o těchhle věcech vůbec nemluvila. A tím, že já jsem měla ty děti hrozně brzo a byla jsem na to nepřipravená, jo? To mě nenaučila** (Sylva, R 1)*

Zajímavým extrémem reprodukce emancipačních hodnot je pokračování výroku Jany o mužích, jímž v podstatě předává dceři svou „pragmatickou“ percepci vztahů mezi muži a ženami i vědomí nezávislosti (na mužích) a zachování si autonomie:

Se všema chlapama je to strašný, to je věc, kterou já jsem taky Karolínce říkala, že jako obecně jsou velice obtížný element, ale nejstrašnější ze všeho jsou zamindrákovaní a neúspěšní chlapi. Čili prostě... protože víme, že i ti úspěšní a nezamindrákovaní jsou problém, jo. (Jana, R 5)

Kategorie 12: Pokus o předefinování mateřské role

Tato kategorie by měla (explicitně) vyjádřit zcela *viditelný posun* (generační transmisi), příklon k emocionalitě a potřebám dcery, krok vpřed *ve vztahovosti s dcerou*, respektování jejího vývoje v dospívání. Zdrojem je jednak zkušenost některých respondentek s nepodporující, neempatickou (Marta, R 4) a přísnou (Zita, R 3) matkou a jednak zjevně hlubší znalosti respondentek o deprivacních teoriích v souvislosti s rannou blízkostí s matkou. Téměř všechny respondentky přikládají důležitost vztahovosti a jakési „emotivní“

komunikaci. (Kromě Jany, která je „pragmatická“ a formuluje své vztahy zdánlivě „nevztahově“, ale zároveň nesmírně obětavě pečuje o všechny své vztahy – s rodiči, dcerou, přítelkyněmi – a záleží jí na nich). V osobním vztahu se svou dcerou, ve výchově, a tedy ve „výkonu role matky“, používají některé respondentky jiné „strategie“, než jejich matky a *pokoušejí se předefinovat mateřskou roli* ve vztahu matka-dcera ve smyslu blízkosti, emocionality, „humanizace“ vztahu. Respondentky, velmi dobře si již vědomy toho, jak náročným úkolem matky dcery je být „ochranitelská“ a ne protektivní, aby dceru nepřipravily o autonomii, jak udržet vzájemnost i umožnit „separaci“ dcery, aniž by dcera na druhou stranu pociťovala ztrátu své nejbližší osoby (viz Flax, 1985), *dávají přednost velmi blízkému vztahu s dcerou v jejím útlém věku*, aby pak mohly lépe chápat její *potřebu separovat se*. Soustředila jsem na výroky, kde zaznívá (implicitně) kritika k výchově matky, (k jejímu chování nebo postoji) a kdy respondentky vyjadřují, jak samy emocionálně zažívaly vztah s matkou, a zároveň na výroky, kde vyjadřují, v čem se matce ne/chtěly podobat. Vyjadřují to v různých výrocích (tématech): když mluví o matce, o reakci na její postoje a chování, když definují „dobrou matku“, anebo mluví-li o vztahu se svou dcerou:

.... abych jí nedělala to, co jsem zažívala já. No abych byla empatická, abych byla citlivá k tomu... jak to myslí a jak to má ta moje dcera. (Marta, R 4)

... vždycky jsme vlastně s nima mohly diskutovat, takže v tom jsem se jí asi chtěla podobat v té výchově... (Sylva, R 1)

...já jsem k dětem tak přísná nebyla (Klára, R 3)

Jestli jsem chtěla být jako ona, to si myslím, že úplně ne, že některý věci, určitě moje reakce na to byla ta, že jsem ... byla devět let s dětmi doma. Že jsem s nimi byla, jak to šlo. (Sylva, R 2)

*...mně přišlo, že mě ty rodiče tak jako vydírali tím kamarádstvím, takže já, **protože jsem si to uvědomovala, tak jsem to nechtěla nikdy dělat.** (Sylva, R 1)*

Já jsem nechtěla, aby byly něčím stresovaný. (Zita, R 2)

... já jsem tam taková upozaděná jako vedle ní vlastně. (Marta, R 4)

Komunikace s dcerou i to, že ji dcera přijímá a chápe a „nejlíp zná“, je pro mé respondentky znakem blízkosti, možnosti vysvětlit si věci, říci oboustranné pocity, byť jde často o nekonečné vyjednávání a o bolestný proces. Dokládají to následující výroky

... ale vím, že **mě to tedy někdy docela hodně bolelo**... prostě moc jsme nekomunikovaly. (Klára, R 3)

(Co tě na tom mrzelo...?)

Ta nekomunikace. Jako... nemyslím si, že by mi musela říkat každý detail, **ale svoje pocity, jo.** [...] Ale ona se tak jakoby zašprajcovala a více méně jsem měla pocit, že chce odejít z domova a jít pryč, a tím pádem, že mi nechce nic říkat.... Nevím, to by musela říct ona, jak to tenkrát měla... (Klára, R 3)

Je to prostě o té komunikaci. A tu teď my jako... nemáme. **Ona prostě na to má právo.** (Klára, R3)

...možná je to špatně, jak to tedy já cítím. Takhle. Že mám pocit, že ji jakoby zase ztrácím... **ale přitom vím, že to bude dobrý zase**... (Klára, R 3)

Myslím, že je to víc o vztazích. Určitě. (Zita, R 2)

Mína (nejmladší dcera) vlastně, bych řekla, je jediná ze všech tří, která mi rozumí. A kterou to taky opravdu zajímá. **Já si myslím, že ji taky zajímá, jaká jsem já. Já myslím, že ona mě nejvíc zná. A ty velký holky**... mě zdaleka tak neznají a jsem kolikrát překvapená... ony... já znám je, že jo, a ony se na mě obracejí a všechno, ale **někdy mě až mrzí, že je tolik nezajímá, jaká jsem já** (Sylva, R 1)

Kategorie 13: Bolestivé vyjednávání vlastní identity

V této kategorii bych chtěla alespoň naznačit některé *diskurzivní zdroje*, kterými je konstituována genderová identita v rozhovorech (Lupton, Barclay, 1997; Wetherell, 2001; Litosseliti, Sunderland, 2002; Medved, Kirby, 2005; Zábrodská, 2008). Bolestivé vyjednávání identity vyjadřuje možnou složitost identity některých respondentek, jež souvisí s transmitovanými hodnotami, se vztahem k sobě, s proměnlivostí identity (identit) a i s intervencí partnera do vztahu s dcerou a do „budování“ vlastní identity respondentky.

Sylva přejala model ženy, která je důležitá sama o sobě a pro sebe, jak ho viděla u své matky, byla vychována k samostatnosti, autonomii a vlastní odpovědnosti,

*Možná taky, jak ti naši si ty role nějak nedělili, tak já jsem v tom žádnéj velkej rozdíl neviděla... a taky jsem si holky vychovávala, aby byli dobří lidi a ne aby byly dobří holky, jo? A myslím si, že bych kluky vychovávala docela hodně podobně, oni by si asi řekli, že to .. ta výchova by asi byla **přírozeně jiná**... [...] Takže já jsem v tom ten gender tedy neviděla (s důrazem) musím říct, moc...*

V případě výchovy Sylvy lze vidět zajímavý příklad výchovy v rodině k autonomii, ne represivní, ne modelem trestu, ale modelem vlastní odpovědnosti. Ač Sylva nemluví o genderu, vyhýbá se, zdá se, různým genderovým stereotypům: práce jako povinnost, služba, úděl atp. To však narazilo na tradiční a rigidní genderové chápání rolí – muž počítal s tradičním dělením práce v domácnosti.

*... a teď já najednou nevím. V životě jsme si nelhaly! Vždycky jsme si věřily a najednou tuhle jednu věc mi ony nevěřej ze zásady. No a já..., já couvám. Nebudu jim kazit jejich představu o otci a ony na to přijdou samy... [...], vlastně **jsem jim nic nepředala**. **V tomhle smyslu**.(Sylva, R 1)*

Takže ona nemá model takovýho chlapa, který by... kterého ona vlastně by tak jako brala jako takovýho... nějak jinak než milence. Víš, tak jako... takovýho moudrého, rozhodného, který umí dávat ten řád a ta pravidla, to ona vůbec nebere od těch chlapů. (Marta, R 4)

A my jsme v tom vychovaní. Já si uvědomuju jak strašně moc jsme v tom vychovaní, že my vlastně žijeme jako pro ty ostatní. (Sylva, R 1)

Já si myslím, že částečně to je i geneticky daný. Že ty ženský jsou prostě gen...že to je asi nějakým způsobem, že ta žena, protože prostě ona má to miminko, tak ona se asi o to dítě stará... Bohužel jí to zůstane. Ono, kdyby se od určitého věku nebo... ten muž by do toho měl vstupovat a tu roli přebírat tak, že časem by si měli být rovnocenní, ale myslím, že to vůbec nedělají. (Sylva, R 1)

3.3.3 Shrnutí

Čtyři z pěti respondentek využily v 80. letech možnosti zůstat několik let na mateřské dovolené, event. možnosti zůstat ženou v domácnosti: Sylva 9 let, Klára 15 let, Zita a Marta 3 roky. Jana studovala v době své mateřské dovolené koncem 70. let vysokou školu, takže využívala

individuálního plánu studia. Sylva dokonce své rozhodnutí zůstat s dcerami 15 let v domácnosti pojmenovává zcela explicitně jako „reakci“ na matčinu volbu. Důsledky (ekonomické i psychologické) se ovšem projeví ve složitějším pracovním uplatnění po skončení „mateřské“: Sylva už nikdy nevystudovala vysokou školu, Klára, která přerušila střední školu, když byla těhotná, si vzdělání doplňovala teprve po roce 1990⁸⁸ a to se u obou projevilo v ekonomické situaci. V případě všech respondentek, jde o ženy, které se dnes explicitně neidentifikují s „tradičním“ modelem ženy pečovatelky (a nikdy neidentifikovaly), které byly vychovány v prostředí, kde se kladl důraz na vzdělání jako atribut svobody rozhodování a samostatnosti. Jsou dnes v podstatě všechny ekonomicky nezávislé (na partnerovi nebo manželovi). Je však nutné si zároveň znovu připomenout, jak dvojsečně (a ideologicky manipulativně) působila možnost dlouhotrvající placené mateřské dovolené v 70. a 80. letech, a že využívání mateřské dovolené bylo často i únikem z neuspokojivé pozice v zaměstnání či způsobem, jak se ženy mohly vyhnout tlaku akceptovat podmínku členství v Komunistické straně⁸⁹. Lze tedy paradoxně vidět, že „back-to-the-home mother“ (Hollway, 2001) nebyly matky respondentek v 50. letech (tak jak tomu bylo např. v USA), ale spíše mé respondentky v letech 70. a 80. Důvodů, jak jsme viděli, může být více: prodloužená mateřská dovolená v 70. letech a tlak společnosti, v níž diskurz mateřství byl „okupován“ jasnou představou o dobré matce, která zůstává s dítětem *nejméně* do tří let věku (a ještě lépe do školního věku), dětem i manželovi vytváří zázemí, ale i osobní snaha respondentek změnit vztah s dcerou po stránce emocionální.

Je zde však, domnívám se, i další důvod pro „jinou strategii“ respondentek v jejich výchově dcery. Respondentky, velmi dobře si již vědomy toho, jak náročným úkolem matky dcery je být „ochranitelská“ a ne protektivní, aby dceru nepřipravily o autonomii, jak udržet vzájemnost i umožnit „separaci“ dcery, aniž by dcera na druhou stranu pociťovala ztrátu své nejbližší osoby (viz Flax, 1985), *dávají přednost velmi blízkému vztahu s dcerou v jejím útlém věku*, aby pak mohly lépe chápat její *potřebu separovat se*. Vidí jako naprosto významnou *emocionální vazbu k dítěti* (v nedospělém věku), ale pro jejich definici správné femininity z toho neplyne, že mají být dospělé ženy nesamostatné či na někom závislé. Snaží se chápat problémy

---

⁸⁸ Autorka této práce se po 6 letech na mateřské dovolené nemohla vrátit do své původní profese,

⁸⁹ Toto byl také jeden z důvodů otěhotnění autorky práce v roce 1985 – nespokojenost s propojením profese s ideologií a „otrávenost“ neustálým nabízením kandidatury v KSČ v zaměstnání. U respondentek se tato percepce neutěšeného stavu společnosti projevila ne přímo plánováním otěhotnění, ale např. přijaly neplánované nebo nechtěné těhotenství jako variantu podobného úniku (z veřejného světa).

dcery, jsou empatické, záleží jim na dobrém a vzájemném vztahu s dcerou, snaží se citlivě respektovat její projevy svobody a touhu osamostatnit se a separovat se. Domnívám se, že to dělají právě proto, že samy zažily od svých matek tento pocit nezávislosti a na základě této *osobní zkušenosti* jsou ochotny udělat téměř cokoliv, aby dceři separaci umožnily. Jsou si dokonce vědomy „složitosti hranice mezi egem matky a dcery“ (Flax, 1985: 18), ale to jim napomáhá v tom, aby dceru podpořily v jejím „odloučení se“ i skutečné vnitřní separaci. To je totiž jejich matky naučily. Ony ale mění vztah se svou dcerou, mění sociální realitu, neboť jsou stále zde, připraveny komunikovat, jsou zde, aby se dcera mohla „vrátit“ a našla ve své matce silnou osobnost. „Vlastní konflikt mezi osobním seberozvojem a mateřstvím, které nakonec vyhrává“ (Barša, 2000: 132), v podstatě *nakonec*, když dcera dospěje, vyhrávají.

4 ZÁVĚR

Cílem mé diplomové práce bylo analyzovat rozhovory pěti matek dcer narozených v Praze v 50. letech, které vychovávaly své dcery v 70. a 80. letech 20. století a jejich reflexi vztahu s matkou. Obě tyto generace matek – respondentky a jejich matky – vychovávaly dcery v době tzv. státního socialismu v Československu. Mé závěry se tedy týkají jen tohoto vzorku, neboť empirická část práce je založena na analýze pouze těchto pěti rozhovorů. Tyto závěry mohou však nicméně naznačovat určité obecnější jevy.

Smyslem práce bylo zachytit v rozhovorech určité časové období, výpovědi jedné věkové kohorty žen/matek dcer, tedy respondentek o jejich matkách, o sobě a o „bytí matkou dcery“. Mým předpokladem a tezí bylo, že soukromé jednání matek bylo ovlivněno místem a dobou, v níž žily, a vztahoval se na ně diskurz společenský, sociální, psychologický, medicínský, politický, filosofický a etický, jež se vzájemně prolínají. Výchozí otázkou mého výzkumu se stala otázka, jak konkrétní matky reflektují, interpretují a definují svou „roli matky dcery“ a jakým způsobem se matky podílejí na konstruování genderové identity svých dcer. V průběhu výzkumu se výrazně objevila *otázka „generační transmise“* jako transformativního prvku v utváření vztahu s dcerou ve dvou generacích v socialistickém Československu. Jako zásadní pro definici vlastního mateřství a utváření vlastního vztahu s dcerou se ukázala být reakce na vlastní pocity sebe jako dcery a vyhodnocování typu výchovy, jaký aplikovaly matky respondentek.

Pět rozhovorů s přítelkyněmi se stalo výchozími pro kvalitativní analýzu inspirovanou zakotvenou teorií. Podobné nebo naopak „in vivo“ výroky sloužily k pojmenování kategorií a k naznačení centrální kategorie *Dva prameny mateřského modelu ve dvou generacích*. Výchozí otázkou mého výzkumu byla otázka, jak konkrétní matky reflektují, interpretují a definují svou „roli matky dcery“ a jakým způsobem se podílejí na konstruování genderové identity svých dcer.

Pokusím se shrnout hlavní závěry analýzy. Jak jsem zmínila již v tématu *Matky respondentek*, povaha výroků některých respondentek o vlastní matce naplňovala v jisté míře charakteristiku pracující, emancipované a nezávislé matky snažící se naplnit ideál vychovat „dobrou“ dceru, vzdělanou a „připravenou“ do života, nezávislou, „stojící pevně na svých nohou“. Do takového života, zdá se, jaký zažívaly ony samy v 50. a 60. letech 20. století.

Respondentky v podstatě respektovaly chování a jednání svých matek, matky pro ně byly autoritou i „úžasnou mámou“. V jejich postojích vůči matce se nejedná tedy o nějakou nemilosrdnou kritiku ani zásadní revoltu. Nicméně *fenomén určité nespokojenosti, reaktivnosti a korekce* se v případě svých respondentek projevil spíše v implicitní (někdy otevřené) kritice, byť mírné, ale především v „jiné strategii“ výchovy vlastní dcery. Ukazuje se totiž, že strategie respondentek jsou v něčem hodnotově odlišné od strategií jejich matek, a to především v oblasti vztahové. Oproti vlastním matkám respondentky považují za důležitý blízký, důvěrný, někdy i intimní vztah s dcerou, vzájemnost, komunikaci, vzájemný respekt. Ze získaných dat vyplývá, že respondentky mého výzkumu chtěly přinejmenším na jednu stranu „dostát představě o dobré matce“, tím, že zůstaly s dcerou doma minimálně do tří let (kromě jedné), než je mohly umístit do mateřské školy, dvě z nich přistupují na model „být s dítětem až do jeho dospívání“. Vracejí se částečně k „tradičnímu modelu“, a přijímají tak svou „ženskou“ roli spojenou s nároky na mateřství a s rolí matky jako primární pečovatelky o dítě v útlém věku. Za cenu vztahu s dcerou se některé dostávají do znevýhodněného postavení v rodině, ač ne vždy to takto vnímají.

Specifické postoje a strategie, které respondentky odlišně používají (viděno napříč jednotlivými rozhovory), jejich orientační body v životě, ovlivňují jejich přístup k výchově. „Alchymie generační transmise“ vyjadřuje jak *vliv osobní zkušenosti* - postoj jejich matek, ovlivněný dobou, v níž žily (tedy z vnějšku), tak i *vliv vnější, společenský* (diskurz mateřství i manželství) doby, v níž respondentky byly samy matkami.

LITERATURA

- Acker, Kathy. 2003.** *Vidět gender, spatřit rod.* In Analogon, č. 43, 2005, s. 54–58.
- Arellanesová, Anna. 2002.** *Vztah matky a dcery jako problém separace, sebeúcty a sexuality.* Praha: Univerzita Karlova.
- Badinter, Elizabeth. 1998/1980.** *Materská láska.* Bratislava: Aspekt.
- Barša, Pavel. 2002.** *Panství člověka a touha ženy. Feminismus mezi psychoanalýzou a poststrukturalismem.* Praha: SLON
- Baker, Christina Looper, Christina Baker Kline. 1997.** *The Conversation Begins: mothers and daughters talk about living feminism.* Bantam Books.
- Beauvoir, Simone. 1966 (1949).** *Druhé pohlaví.* Praha: Orbis
- Beck, U., Beck-Gernsheim, E. 1995.** *The Normal Chaos of Love. Introduction,* p. 1-44. Cambridge: Polity Press.
- Bernard, Jessie. 1982.** *The Future of Merriage. Two Marriages.* Pp. 450-457 in *Families in the U.S.. Kinship and Domestic Politics.* Karen V. Hansen and Anita Iita Garey (eds.). Philadelphia: Temple University Press.
- Bierzová, Jana. 2006.** *Rozdělení domácích prací v rodinách s dětmi* In Gender, rovné příležitosti, výzkum. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, 2006.
- Bourdieu, Pierre. 2000.** *Nadvláda mužů.* Praha: Karolinum.
- Braidotti, Rosi Braidotti. 2006.** *Affirming the Affirmative: On Nomadic Affectivity.* Rhizomes 11/12, fall 2005/spring 2006.
- Burstein, Janet. 1996.** *Writing Mothers, Writing Daughters: Tracing the Maternal in Stories by American Jewish Women.* University of Illinois Press, Urbana and Chicago.
- Butler, Judith. 1996/1990.** *Ťažkosti s rodou.* Bratislava: ASPEKT 1/1996.
- Butler, Judith. 2008.** *Podmanění, odpor, přeznačení. Mezi Freudem a Foucaultem.* In *Psychický život moci. Teorie podmanění. Kapitola 3.* Česká literatura, roč. 56, 2008/6, s. 829-845. Překlad Jan Matonoha.
- Caplan, Paula. 2000.** *The new Don't blame mother: mending the mother-daughter relationship.* London. Routledge.
- Curran, Daniel J., Claire Renzetti. 2003.** *Ženy, muži a společnost.* Praha: Karolinum.
- Čermáková, Marie. 1994.** *Ženy o sobě (ze sociologického výzkumu) – 1. zpráva.* Aspekt 1/1994, s. 34.
- Čermáková, Marie. 1997.** *Rodina a měnící se gender role – sociální analýza české*

- rodiny. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Čermáková, Marie a kol. 2000.** *Souvislosti a změny genderových diferencí v české společnosti v 90. letech.* Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Čermáková, Marie. 2003.** *Genderové identity – ekonomické a sociální souvislosti.* Socioweb 1: 19-20.
- Davies, Bronwyn, D'arne Welch. 1986.** *Motherhood and Feminism: Are They Compatible? The Ambivalence of Mothering.* *Journal of Sociology*, 411-426.
- Dodd, Cilia. 1990.** *Conversations with mothers and daughters.* London: Macdonald.
- Dudová, Radka, Marta Vohlídalová. 2005.** *Rodina a rodičovství v individualizované společnosti.* Dostupné on <http://www.genderonline.cz/view.php?cisloclanku=2005112901>
- Dudová, Radka. 2007.** *Partnerský život a sladování práce a rodiny v páru u žen a mužů v manažerských pozicích.* On www.genderonline.cz
- Dudová, Radka. 2007.** *Rozporuplné diskurzy otcovství.* Dostupné na: <http://www.genderonline.cz/view.php?cisloclanku=2007010403>
- Farkašová, Etela, Szapuová, Mariana. 2003.** *Prípad Gilliganová – epistemologické a metodologické otázky feministického výskumu.* In *Filozofia: minulé podoby - současné perspektívy.* Bratislava: Maxima press, S. 47-52.
- Flax, Jane. 1985.** *Mother-Daughter Relationships: Psychodynamics, Politics, and Philosophy.* Introduction: An Autobiographical Note. Pp. 1-24. Dostupné on: <http://www.barnard.edu/sfonline/sfxxx/documents/flax.pdf>
- Flick, Uwe. 1998.** *An introduction to qualitative research. Qualitative Interview: An Overview.* London: Sage. Pp. 204-230.
- Foucault, Michel. 1999.** *Dějiny sexuality, I.* Praha: Hermann & synové.
- Foucault, Michel. 2000.** *Dohlížet a trestat.* Praha: Dauphin.
- Freud, Sigmund. 1991/1933.** *Ženskost.* In *Vybrané spisy I.* Avicenum, Praha. 1991b :398-413.
- Fraser, Nancy. 2007.** *Rozvíjení radikální imaginace. Globální přerozdělování, uznání a reprezentace.* Praha: Filosofia.
- Friday, Nancy. 1978.** *My mother, my self.* Great Britain: Fontana.
- Frydlová, Pavla. 2006.** *Emancipace žen za socialismu ve světle projektu Paměť žen.* On <http://www.feminismus.cz/download/Pam.pdf>
- Fulka, Josef. 2002.** *Od interpelace k performativu (feminismus a konstrukce rodové identity).* In *Sociální studia 7:* 29-50. Praha.
- Gilligan, Carol. 2001/1982.** *Jiným hlasem.* Praha: Portál.

- Giorgio, Adalgisa** (eds.) **2002**. *Writing Mothers and Daughters: Renegotiating the Mother in Western European Narratives by Women*.
- Górska, Magdalena, Jan Matonoha**. **2008**. *Popis mnoha zápasů: diskurz, subjekt a moc v myšlení Judith Butlerové*. Česká literatura, roč. 56, 2008/6, s. 805-829
- Guba, Egon G., Yvonne S. Lincoln**. 1994. *Competing paradigms in qualitative research*. In Norman K. Denzin, Yvonne S. Lincoln (eds.). *The SAGE handbook of qualitative research*. London: Sage Publications, s. 105-116.
- Hanáková, Petra, Libuše Heczková, Eva Kalivodová** (eds.). **2006**. *V bludném kruhu. Mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity*. Praha. SLON.
- Haraway, Donna**. **2002/1980**. *Manifest kyborgů: Věda, technologie a socialistický feminismus ke konci dvacátého století*. In *Sborník prací sociálních studií Brněnské univerzity*. Sociální studia 7, pp. 51-58.
- Harding, Sandra**. **1998**. *Feminismus, veda a antiosvietenská kritika*. Bratislava: ASPEKT 1/1998, p. 76.
- Hašková, Hana**. **2000**. *K gender kontraktu v české společnosti 90. let*. In: Gender, rovné příležitosti, výzkum, 1/2000, Sociologický ústav AV.
- Hašková, Hana**. **2004**. *Gender a domácnost – ideály, očekávání a praxe rodičů a jejich dětí*. In: Gender, rovné příležitosti, výzkum, 1/2004, Sociologický ústav AV.
- Havelková, Hana** (ed.). **1992**. *Demokracie pro muže a pro ženy. Filozofická reflexe*. In *Lidská práva, ženy a společnost*. Praha: Evropské středisko pro výchovu k lidským právům, pp. 81-92
- Havelková, Hana**. **1995**. *Dimenze „gender“ ve vztahu soukromé a veřejné sféry*. Institut základů vzdělanosti UK, Praha. Sociologický časopis, 1995, Vol. 31 (No. 1: 25-38). Dostupné též on: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/dbfbd9e5f7e683cf8bdf9a2b501ff0846d4c8508_344_025HA_VEL.pdf
- Havelková, Hana**. **1999**. *Feminismus a moderní společnost*. In *Aspekt 1/1999*. Bratislava. Pp. 166-171
- Havelková, Hana**. **2001**. *Některé teoretické a praktické aspekty problematiky žen ve vědě*. In *Gender, rovné příležitosti, výzkum 4/2001: 4*. Sociologický ústav Akademie věd ČR. Praha.
- Havelková, Hana**. **2005**. *České badatelky mezi Východem a Západem: komparativní pohled*. On http://www.cec-wys.org/prilohy/1c261010/havelkova_hana.pdf
- Havelková, Hana**. **2007**. *Transformace, která nikdy nezačala. Ženy v české vědě*. In Linková, Marcela, ed., *Trans/formace: gender, věda a společnost*, 18-23. Praha. Sociologický ústav AV ČR. ISBN 978-80-733 0-11 8-7.

- Heidegger, Martin. 2002.** *Bytí a čas*. Praha: Oikomenh.
- Henwood, Karen. 1995.** *Adult mother-daughter relationships: Subjectivity, power and critical psychology*. In *Theory and Psychology*, 5 (4), 483-510.
- Hollway, Wendy. 2001.** *From Motherhood to Maternal Subjectivity*. International
- Hirsch, Marianne. 1989.** *Mother/Daughter Plot. Narrative, Psychoanalysis, Feminism*.
Marianne Hirsch. Indiana University Press.
- Hochschild, Arlie, A. Machung. 1990.** *The Second Shift – Working parents and the revolution at home*. London: Judy Piakus Publishers.
- Horneyová, Karen. 2004.** *Ženská psychologie*. Praha: Triton.
- Hraba, Josef, Allan L. McCutcheon, Jiří Večerník. 1997.** *Životní šance mužů a žen v období transformace*. In Sociologický časopis 1997, Vol. 33, str. 405-421.
- Chatterjee, Partha. 1997.** *Our Modernity*. Published by South-South Exchange Programme for Research on the History of Development (SEPHIS) and the Council for the Development of Social Science Research in Africa (CODESRIA). Rotterdam/Dakar.
- Chodorow, Nancy. 1978.** *The Reproduction of Mothering*. Berkeley: University of California Press.
- Jonášová, Kateřina. 2006.** *Inspirace a odkaz budoucím generacím*. Příspěvek přednesený na workshopu *Emancipace žen za socialismu a dnes*, pořádaný Gender Studies, o.p.s., který se konal 6. 11. 2006 v Praze.
- Katz, Jonathan Ned. 2007 (1995).** *The Invention of Heterosexuality* (with a new Preface). London: The University of Chicago Press.
- Kiczková, Zuzana. 1994.** *O myšlení matek: fiktivny rozhovor Zuzany Kiczkovéj a Sary Ruddick*. Bratislava, Aspekt, 1/1994, s. 2-6.
Dostupné též na: <http://www.aspekt.sk/casopis.php?IDcasopis=1> 1994 (pp. 1-14)
- Kiczková, Zuzana. 1994.** *Jej onakost, jej identita*. In: *Štyri pohľady do feministickém filozofie*. Pp. 7-24. In H. Nagl-Docekalová, B. Weisshauptová, E. Fox-Kellerová, L. Cidrová, Archa, Bratislava 1994.
- Kiczková, Zuzana. 2005.** *Pamät' žien. O skúsenosti sebaotvárania v biografických rozhovoroch*. Iris, Bratislava.
- Kiczková, Zuzana. 2006.** *Sociálne materstvo: Koncepcia a príbeh*. In Hanáková, Petra, Libuše Heczková, Eva Kalivodová (eds.). 2006. *V bludném kruhu. Mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity*. Praha. SLON.
- Kronick, Jane C. 1997.** *Alternativní metodologie pro analýzu kvalitativních dat*. In *Sociologický časopis* 1997, Vol. 33 (No. 1: 57-67).
- Křížková, Alena. 2002.** *Rodina a/nebo práce v životě českých*. In *Gender, rovné příležitosti*,

výzkum. 2-3/2002: 10-12 .

- Křížková, A. (ed); M. Čermáková; R. Dudová; H. Hašková; H. Maříková. 2006.** *Pracovní a rodinné role a jejich kombinace v životě českých rodičů: plány versus realita.* Sociologické studie/Sociological studies. Praha: Sociologický ústav AV ČR
- Křížková, Alena. 2007.** *Leaving Berkeley after 35 years: An Interview with Arlie Hochschild.* On <http://www.genderonline.cz/view.php?cisloclanku=2007010610>
- Křížková, Alena. 2008.** *Nepříliš harmonická realita. Rodičovské kombinace práce a péče v mezích genderové struktury současné české společnosti* On <http://www.genderonline.cz/view.php?cisloclanku=2008012711>, pp. 1-13
- Lawler, Steph. 2000.** *Mothering the Self. Mothers, Daughters, Subjects.* Routledge. London.
- Letherby, Gayle. 2003.** *Feminist research in theory and practice.* Philadelphia: Open University Press. Str. 1-6, 19-40, 61-98.
- Litosseliti, Lia, Jane Sunderland. 2002.** *Gender identity and discourse Analysis: Theoretical and empirical considerations* In týž (eds.) *Gender identity and discourse analysis.* Benjamins, Amsterdam: John Benjamins, 2002, s. 3-27.
- Lorenz-Meyer, Dagmar. 2005.** *O politice lokace: strategie používané ve feministické epistemologii a jejich význam pro výzkum prováděný z feministické perspektivy.* In *Myšlení hranic,* Sociologický ústav AV ČR, Linková M., A. Červinková (eds.).
- Lupton, Deborah, Lesley Barclay. 1997.** *Expert Discourses and the Construction of Fatherhood.* In *Constructing Fatherhood. Discourses and Experiences.* pp. 35-61. Sage: London.
- Maříková, Hana. 2000.** *Proměny současné rodiny, Rodina-gender-stratifikace.* Praha: SLON.
- Maříková, Hana. 2008.** *Když dva dělají totéž...* On <http://www.genderonline.cz/view.php?cisloclanku=2008012715>
- Maříková, Hana. 2009.** *Pečující otcové: Příběhy plné odlišností.* SÚ AV ČR http://sreview.soc.cas.cz/uploads/34c1e87455937f459a4ce65ff6b34168fffb0a16_514_MarikovaSC2009-1.pdf
- Matějček, Zdeněk. 1986.** *Rodiče a děti.* Praha: Avicenum.
- Matoušek, Oldřich. 2003.** *Rodina jako instituce a vztahová síť.* Praha: SLON.
- McMahon, Martha. 1995.** *Engendering Motherhood. Identity and Self Transformation* in *Women's Lives.* The Guilford Press, New York.
- Millet, Kate. 1970.** *Sexuální politika.* In: *Dívčí válka s ideologií: klasické texty angloamerického feministického myšlení,* ed. Oates-Indruchová, Libora. Praha: SLON.
- Možný, Ivo. 1983.** *Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů.* Brno: Univerzita J. E. Purkyně.

- Možný, Ivo. 1990.** *Moderní rodina: Mýty a skutečnosti.* Brno: Blok.
- Možný, Ivo. 1999.** *Sociologie rodiny.* Praha. SLON.
- Novák, Tomáš. 2007.** *Vztah matky a dcery.* Praha: Grada.
- Ortenová Alena, 2006.** *Paměť žien na slovenské scéně. Jiným hlasem „butlerovsky“.*
Recenze. Kontext 1/2006, Gender, věda a vědění za komunismu. www.zenyaveda.cz
- Ortenová, Alena. 2005.** *Motivační esej: Proč právě genderová studia?* 25. 2. 2005, Úvod do magisterského studia, seminář PhDr. Blanky Knotkové-Čapkové, Fakulta humanitních studií UK v Praze, genderová studia.
- Pascoe M. Caroline. 1998.** *Screening mothers. Representations of motherhood in Australian films from 1900 to 1988.* University of Sidney, Australia.
- Phillips, Shelley. 1991.** *Beyond the Myth. Mother-Daughter Relationships.* In Psychology, History, Literature and Everyday Life. Australia, Hampden Press.
- Pitt, Kathy. 2002.** *Being a new capitalist mother.* University of Lancaster, Discourse & Society, SAGE Publications. (London, Thousand Oaks, CA and New Delhi) Vol 13(2): 251–267.
- Pipher, Mary. 1995.** *Reviving Ophelia. Saving the Selves of Adolescent Girls.* Ballantine Books, New York.
- Radimská, Radka. 2002.** *Mateřství, otcovství a moc.* In *Gender, rovné příležitosti, výzkum.* 4/2002: 1–3.
- Radimská, Radka. 2004.** *Nová moc matek, stará moc otců.* In *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 1/2004: 3. Sociologický ústav Akademie věd ČR. Praha.
- Ramazoglu, Caroline, Janet Holland. 2002.** *Feminist methodology: challenges and choices.* London: Sage Publications. Pp. 145-164.
- Rašticová, Martina, Hana Hašková, Křížková Alena. 2004.** *Výzkum Profese ženy a rodinné soužití.* In *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 1/2004: 13-16. Sociologický ústav Akademie věd ČR. Praha.
- Renzetti, Claire M., Daniel J. Curran. 2003.** *Ženy, muži a společnost.* Praha: Karolinum.
- Reinharz, Shulamit, Lynn Davidman. 1992.** *Feminist Methods in Social Research.* Routledge. New York: Oxford University Press.
- Riesman, David. 2007.** *Osamělý dav.* Praha: Kalich.
- Rich, Adrienne. 1976.** *Of Woman Born. Motherhood as Experience and Institution.* New York: W. Norton & Company, Inc.
- Sayers, Janet. 1999.** *Matky psychoanalýzy.* Praha: Triton.
- Scott, Joan Wallach. 1986.** *Gender: A Useful Category of Historical Analysis. The*

- American Historical Review*, Vol. 91, No. 5 (Dec., 1986), pp. 153-175
<http://www.jstor.org/stable/1864376>
- Sedláček, Lukáš, Klára Janoušková. 2005.** *Jiné mateřství*. [online]. [cit. 2008-24-4].
On <http://www.genderonline.cz/view.php?cisloclanku=2005122201>.
- Slipp, Samuel. 2007.** *Freudovská mystika. Freud, ženy a feminismus*. Praha: Triton.
- Strauss, Anselm, Juliet Corbinová. 1999.** *Základy kvalitativního výzkumu*. Brno: Nakladatelství Albert Boskovice.
- Surrey, Janet. 1993.** *The mother-daughter relationship (mother blaming). Themes in psychotherapy*.
In: Van Mens-Verhulst, Janneke, Karlein Schreurs, Liesbeth Woertman, eds. *Daughtering and Mothering: Female Subjectivity Reanalysed*. London, Routledge.
- Šiklová, Jiřina. 2006.** *Každodenní podoba socialistické emancipace*. Příspěvek přednesený na workshopu Emancipace žen za socialismu a dnes, pořádaný Gender Studies, o.p.s., který se konal 6. 11. 2006 v Praze.
- Šmausová, Gerlinda. 2006.** *Emancipace, socialismus a feminismus*. Příspěvek přednesený na workshopu *Emancipace žen za socialismu a dnes*, pořádaný Gender Studies, o.p.s., který se konal 6. 11. 2006 v Praze.
- Tang, Ning. 2002.** *Interviewer and Interviewee Relationships Between Women*. SAGE Journals Online. Downloaded from <http://soc.sagepub.com> at Univerzita Karlova v Praze - Knihovna společenských věd T. G. M., download on September 25, 2007. Pp. 703-720.
- Tilschová, Anna Marie. 1957.** *Matky a dcery*. Praha: Československý spisovatel.
- Van Mens-Verhulst, Janneke, Karlein Schreurs, Liesbeth Woertman, eds. 1993.**
Daughtering and Mothering: Female Subjectivity Reanalysed. Introduction. London, Routledge.
- Vodochodský, Ivan. 2007.** „*Superženy*“ a „*velké děti*“. *Konceptualizace postavení mužů v rámci genderového řádu státního socialismu*. In *Pražské sociálně vědní studie*. Sociologická řada SOC – 012. Praha: Fakulta sociálních věd UK, Filozofická fakulta UK. Pp. 2-32.
- Vodochodský, Ivan. 2008.** *Patriarchát na socialistický způsob: k genderovému řádu státního socialismu*. Dostupné on www.genderonline.cz/view.php?cisloclanku=2008012707
- Wagnerová, Alena. 1994.** *Socialismus propouští české ženy*. Bratislava: Aspekt 1/1994.
Dostupné na http://www.aspekt.sk/cit_det.php?IDcit=62
- Wagnerová, Alena. 2006.** *Základní rysy a problémy socialistického modelu ženské emancipace, proměny a korektury modelu*. Příspěvek přednesený na workshopu *Emancipace žen za socialismu a dnes*, pořádaný Gender Studies, o.p.s., který se konal 6. 11. 2006 v Praze.
- Wallbank, J. A. 2001.** *Challenging Motherhood(s)*. Harlow: Prentice-Hall.

- Wetherell, Margaret. 2001.** *Themes in Discourse Research: The Case of Diana.* In M. Wetherell, S. Taylor & S. J. Yates (eds.), *Discourse Theory and Practice - A Reader.* London: Sage.
- Woolf, Virginia. 1994/1948.** *A Room of One's Own.* London: Flamingo Modern Classic.
- Zábrodská, Kateřina. 2008.** *Mezi reprodukcí a změnou: genderová identita z perspektivy poststrukturální diskurzivní analýzy.* Disertační práce. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity Brno. Katedra psychologie. Publikováno 2009. *Variace na gender. Poststrukturalismus, diskurzivní analýza a genderová identita.* Praha: ACADEMIA.

Další zdroje

ASPEKT, feministický časopis 1993-2004. Bratislava: ASPEKT.

Internetové zdroje obecně:

www.genderonline.cz

www.otevrenaspolecnost.cz

www.newyorktimes.com

www.socioweb.cz

www.sagepublication.com

www.zenyaveda.cz

www.aspekt.sk

www.zenyaveda.cz/kontex

Academic Search Complete

<http://plato.stanford.edu>

Standford Encyclopedia of Philosophy (Feminist perspective on Power)

on <http://plato.stanford.edu/entries/feminist-power/>

PŘÍLOHY

Příloha 1: Témata a okruhy otázek

Příloha 2: Tabulka, respondentky

Příloha 1: Témata a okruhy otázek

(operacionalizované tázání, tematické otázky)

1. Vztah s matkou

Jaká byla tvoje máma?

Chtěla být jako ona?

(Myslíš, že jsi něco chtěla předat dceři, co tvoje matka tobě ? Nebo: co bylo jiné?)

---

2. Vztah s dcerou

Chtěla holčičku nebo kluka?

Jak vnímáš tvůj vztah s dcerou (dcerami) ?

Měla nějakou představu o tom, čím bys chtěla, aby byla?

Jaká jsi chtěla, aby byla?

---

3. Separace dcery – v dospívání

Jak jsi prožívala její dospívání?

---

4. Autorita

Trvalas na nějakých zásadách ve výchově?

(Proč zrovna na tom?) (Zákazy, mantinely, tresty?)

Myslíš, že existuje nějaká „jiná“ morálka, kterou jí předával otec?

---

5. Mateřství, „dobrá matka dcery“...?

Co si představíš pod pojmem „dobrá matka“ ?

Jak se vnímáš jako máma dcery?

---

6. „Rady matky“, poselství?

Dávalas jí někdy nějaké „rady do života“?

Myslím třeba jak se chovat k partnerovi, nebo co je důležité vůbec v životě?

Mluvila jsi s ní někdy o tvém vztahu s jejím otcem?

---

7. Výjimečnost (nepostradatelnost) vztahu...?

Považuješ váš vztah za výjimečný vzhledem k jiným vztahům?

Bylas na ni někdy hrdá? (A za co? A proč právě za to?)

Anebo ses cítila někdy... (provinile) ?

Jakou máš nejhezčí vzpomínku s ni...? Spolu... nebo co se Ti vybaví...

Chtěla bys něco doplnit? Něco co ti připadá důležité a co jsi neřekla...?

DĚKUJI moc ZA ROZHOVOR

Pozn. – naznačit? - individuálně

Psychoanalytička Horneyová, „neposlušná“ dcera Freuda, jeho žákyně, říká, že se dcera identifikuje s matkou a že je to vrozené. Co si o tom myslíš?

Nancy Chodorow, americká psycholožka, zase říká, že vztah dcery a matky je specifický, dcera je vychovávána matkou k sensitivitě, k empatii, k tomu, aby se starala o vztahy... nemusí se separovat a zůstává tedy déle blíž matce...

Jak to vnímáš ve tvém vztahu s dcerou?

(Vytvořeno autorkou práce, 26. 2. 2008)

Příloha 2: Tabulka, respondentky

Respondentka	Rok narození	Vzdělání	Stav	Délka ranné péče o dceru	
				Matky respondentek ⁹⁰	Respondentky ⁹¹
Sylva (R 1)	1953	SŠ	vdaná	3 měsíce	9 let
Zita (R 2)	1954	VŠ	rozvedená	5 let	3 roky
Klára (R 1)	1954	SŠ	rozvedená	10 let	15 let
Marta (R 1)	1955	VŠ	vdaná	3 měsíce	3 roky
Jana (R 1)	1954	VŠ	rozvedená	3 měsíce	1 rok
Autorka⁹²	1954	VŠ ⁹³	rozvedená	3 měsíce	6 let

90 Tzv. mateřská dovolená byla v době, kdy matky respondentek měly děti, tři měsíce (pojem rodičovská dovolená neexistoval ani legislativně ani společensky), viz kap. 1 *Společenský kontext*.

⁹¹ V mateřské dovolené bylo možné pokračovat (bez ztráty pracovního místa) bez přerušení, pokud se druhé dítě narodilo do tří let věku prvního dítěte, a to další tři roky, což byl případ autorky práce, Zity, Sylvy i Kláry, Sylva a Klára však zůstaly pak „matkami v domácnosti“ (viz také kap. 1).

92 údaje o sobě uvádím s ohledem na přátelský vztah s respondentkami, jako součást své pozicionality
93 SŠ – středoškolské vzdělání, VŠ – vysokoškolské vzdělání.